

Rozwój regionalny na obszarach chronionych

Alina Kulczyk-Dynowska

Rozwój regionalny na obszarach chronionych

Autor
Alina Kulczyk-Dynowska

Opiniodawca
prof. dr hab. Krystian Heffner

Redaktor merytoryczny
dr hab. Szymon Szewrański

Opracowanie redakcyjne
Elżbieta Winiarska-Grabosz

Korekta
Magdalena Kozińska

Łamanie
Halina Sebzda

Projekt okładki
Paweł Wójcik

Zdjęcie na okładce
Hotel Gołębiowski w Karpaczu – widok ze Śnieżki,
Jan Kalinowski (baron), 2010

Monografie CLXVIII

© Copyright by Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu, Wrocław 2013

ISSN 2083-5531
ISBN 978-83-7717-160-8

WYDAWNICTWO UNIwersytetu PRZYRODniczego WE WROcŁAWIU
Redaktor Naczelny – prof. dr hab. inż. Andrzej Kotecki
ul. Sopocka 23, 50-344 Wrocław, tel. 71 328 12 77
e-mail: wyd@up.wroc.pl

Nakład 100 + 16 egz. Ark. wyd. 13,0. Ark. druk. 9,75
Druk i oprawa: Drukarnia PRINT Sp. j.
Z. Przyborowski, H. Ambroży
ul. Wykładowa 62, 51-520 Wrocław

Spis treści

WSTĘP.....	7
CZĘŚĆ I	
ROZWÓJ REGIONALNY	11
1.1. Definicja regionu i kryteria podziałów regionalnych	11
1.2. Rozwój regionalny jako kategoria ekonomiczna.....	21
1.3. Ewolucja koncepcji rozwoju regionalnego	26
1.4. Czynniki rozwoju regionalnego	39
1.5. Identyfikacja i pomiar poziomu rozwoju regionalnego	50
1.6. Konkurencyjność regionów	57
1.7. Rozwój regionalny – Przestrzeń – Konflikt	69
CZĘŚĆ II	
ŚRODOWISKO NATURALNE W ROZWOJU REGIONALNYM	79
2.1. Ekonomia a ekologia.....	79
2.2. Rozwój zrównoważony jako przyszłość regionów	88
2.3. Rola środowiska naturalnego w rozwoju regionu.....	95
2.4. Cechy środowiska naturalnego a region transgraniczny na przykładzie Karkonoszy.....	101
CZĘŚĆ III	
OBSZARY CHRONIONE W STRUKTURZE FUNKCJONALNO-PRZESTRZENNEJ REGIONÓW.....	107
3.1. Charakterystyka obszarów chronionych i ich funkcji.....	107
3.2. Konflikt przestrzenny – pryzmat obszarów chronionych.....	118
3.3. Obszary chronione jako stymulanta rozwoju regionalnego.....	121
3.4. Marketing terytorialny a obszary chronione	131
ZAKOŃCZENIE	137
PIŚMIENNICTWO.....	139
SPIS RYSUNKÓW	153
SPIS TABEL.....	153

WSTĘP

Wciąż postępujące usamodzielnianie się i wzrost znaczenia regionów dla organizacji życia gospodarczego wskazują na konieczność szczegółowego rozpatrywania zachodzących w nich procesów rozwojowych. Jednym z motorów rozwoju regionu jest środowisko przyrodnicze i zasoby lokalnego ekosystemu. Ponieważ zasoby te nie są nieskończone, konieczne jest śledzenie tempa ich zużywania, zdolności do odnawiania się, a także prawidłowości procesów samoregulacji zachodzących w środowisku. W tym kontekście istotne jest równoważenie rozwoju – dążenie do równego traktowania celów ekonomicznych, społecznych i ekologicznych.

Publikacja stanowi próbę ujęcia problematyki rozwoju regionalnego ze szczególnym uwzględnieniem walorów środowiska naturalnego. Inspiracją do przyjętej koncepcji pracy były obserwowane konflikty przestrzenne związane z obszarami prawnie chronionymi, wciąż popularna tendencja utożsamiania obszarów chronionych z czynnikiem blokującym rozwój oraz – stanowiące przeciwwagę – przemiany w postrzeganiu zasobów ekosystemów i ich roli w wyznaczaniu kierunków rozwoju. W związku z powyższym dążono do wyeksponowania znaczenia zasobów naturalnych dla rozwoju regionu i jakości życia człowieka.

W pracy podjęto próbę charakterystyki roli obszarów chronionych w rozwoju regionu oraz opisu mechanizmu procesów rozwojowych zachodzących w regionie, a także określenia wpływu środowiska naturalnego na wspomniane procesy. Zbadano kwestię rozwoju regionalnego jako procesu złożonego, dla którego szczególne znaczenie ma wielowymiarowo postrzegana przestrzeń i będący elementem przyrody człowiek. Starano się określić, czy zasoby środowiska naturalnego oraz obszary chronione wywierają wpływ na kierunek rozwoju regionu. Dodatkowo próbowano dowieść, że regiony, których część powierzchni objęto ochroną prawną, nie są tożsame z regionami zacofanymi, a wyeksponowanie unikatowych zasobów naturalnych może stanowić element marketingu terytorialnego.

Praca składa się z trzech części – pierwszej poświęconej zagadnieniom rozwoju regionalnego, drugiej określającej rolę środowiska naturalnego w rozwoju regionalnym oraz ostatniej trzeciej poruszającej kwestię obszarów chronionych w strukturze funkcjonalno-przestrzennej regionów.

Analizując zagadnienia rozwoju regionalnego, usiłowano wykazać złożoność kwestii regionu, konieczność jego wielowymiarowego postrzegania – w tym także przez pryzmat udziału regionu w większej całości. Jest to niezbędne do przyjęcia długookresowej perspektywy oceny skutków działań lub zaniechań prowadzonych wobec określonej przestrzeni. Poruszone zagadnienia dotyczące kryteriów podziałów regionalnych mają dodatkowo ukazać niejednoznaczność kategorii regionu, a zarazem konieczność wieloaspektowego postrzegania przestrzeni przyrodniczo cennej. Kolejnym etapem są rozważania na temat rozwoju regionalnego – jego definicji oraz wymiarów. W tekście wskazano, że na sposób kreowania procesu rozwoju regionalnego ogromny wpływ wywarło zjawisko globalizacji oraz powstanie teorii

ekorozwoju. Na skutek dwóch ww. zjawisk zmieniły się bowiem zarówno mentalność społeczeństw, jak i wymiar gospodarczy świata.

Charakterystyka ewolucji teorii rozwoju regionalnego pozwala ukazać złożoność procesów rozwoju jednostki przestrzennej i bogactwo koncepcji, jakie powstały na przestrzeni lat badań prowadzonych nad regionami. W sposób szczególny ujęto wpływ aspektów ekologicznych na koncepcje rozwoju regionów. W dalszej części pracy dokonano podziału czynników rozwoju regionalnego według dwóch sposobów klasyfikacji – sposobu wyróżniającego pięć zbiorów składających się z czynników ekonomicznych, społecznych, technicznych, ekologicznych i politycznych oraz sposobu opierającego się na kryterium lokalizacji wyróżniającym czynniki endo- i egzogeniczne. Następnie opisano czynniki rozwoju regionalnego, przyjmując drugi z ww. podziałów. Rozważania kończy odniesienie do rozwoju lokalnego, którego trwałą dynamikę uznaje się współcześnie za główny czynnik napędzający rozwój regionalny. Poruszono również zagadnienia dotyczące identyfikacji i pomiaru poziomu rozwoju regionalnego. Podkreślono, iż wzrost gospodarczy nie jest tożsamy z rozwojem, który to wymaga dodatkowo zmian o charakterze jakościowym. Dokonano przeglądu mierników rozwoju regionalnego. Analiza zjawiska konkurencyjności regionów pozwoliła wskazać, że: konkurencyjny jest ten region, który posiada unikatowe cechy, poziom konkurencyjności jest cechą zmienną, a fakt konkurowania pomiędzy regionami nie przekreśla ich wzajemnej współpracy. Część pierwszą kończy problematyka przestrzeni, jej ograniczoności oraz konfliktów, jakie pojawiają się w toku dążenia do rozwoju regionu. Definiowanie przestrzeni i jej kształtowanie ma długowieczną historię, lecz mimo to nadal nie uzyskano idealnych sposobów zarządzania, eliminujących konflikty przestrzenne. W związku z tym przybliżono klasyfikację oraz charakterystykę konfliktów – również w kontekście obszarów chronionych.

Jak już wspomniano, część druga koncentruje się na ukazaniu roli środowiska naturalnego w rozwoju regionalnym. Rolę swoistego wprowadzenia pełni tu przybliżenie ujęcia przez ekonomię zagadnień związanych z zasobami środowiska naturalnego. Zwrócono uwagę m.in. na ekonomiczną teorię wykorzystania zasobów naturalnych, ekonomiczną teorię zachowania środowiska oraz ekonomiczną teorię zanieczyszczenia i ochrony środowiska. Przedstawiono rozwój ekonomii ekologicznej na przestrzeni lat, a także poruszono kwestię wyceny zasobów środowiska oraz zmodyfikowanych mierników dobrobytu i mechanizmu ekologizacji gospodarki. Opisano ideę zrównoważonego rozwoju w kontekście przyszłości regionów, a także zawarto rozważania definicyjne, historię rozwoju idei, a przede wszystkim wskazano, że wymaga ona zaangażowania wszystkich członków społeczności regionu. To powoduje, że dla równoważenia rozwoju istotne znaczenie ma stosunek człowieka do problemów środowiska oraz – modyfikująca go – edukacja ekologiczna. W dalszej części starano się pokazać rolę środowiska naturalnego w rozwoju regionu i jednocześnie dowieść, że tradycyjny podział zasobów naturalnych na odnawialne i nieodnawialne oraz utożsamianie ich z podstawą rozwoju rolnictwa, gospodarki leśnej i przemysłu wydobywczego jest zbyt wąskim ujęciem. Brak zdecydowanego wyeksponowania wpływu zasobów naturalnych na rozwój turystyki i odniesienia do jakości życia – łączące się z ww. sposobem pojmowania zasobów naturalnych – skutkuje nieprawidłowym postrzeganiem ich roli w rozwoju regionu. Rozważania zakończono postulatem inwentaryzacji zasobów naturalnych. W omawianej części pracy pojawia się akcent empiryczny – obejmujący analizę sytuacji występującej w rejonie Karkonoszy na obszarze pogranicza polsko-czeskiego.

W ostatniej trzeciej części podjęto próbę ujęcia obszarów chronionych w strukturze funkcjonalno-przestrzennej regionów. Wstęp stanowi charakterystyka obszarowych form

ochrony przyrody występujących na terenie Polski. W dalszej kolejności dokonano przedstawienia funkcji obszarów chronionych, tj. funkcji naukowej, turystycznej, dydaktyczno-edukacyjnej oraz kulturalno-historycznej. Wskazanie głównego celu funkcjonowania obszarów chronionych połączono z wytłumaczeniem niuansów znaczeniowych dwóch pojęć: ochrony przyrody oraz ochrony środowiska. Wykonano analizę zjawiska konfliktu ze szczególnym uwzględnieniem konfliktów przestrzennych powiązanych z obszarowymi formami ochrony przyrody. Wyodrębniono grupy biorące udział w konflikcie i wskazano pełnione przez nie role oraz rodzaje wzajemnych interakcji. Starano się przedstawić stymulujące oddziaływania obszarów chronionych na rozwój regionu, m.in. poprzez rozwój turystyki, aktywizację miejscowej społeczności, promocję edukacji ekologicznej oraz właściwe zarządzanie przestrzenią. Podkreślono, że istnieją trudności we wskazaniu zalet i możliwości łączących się z istnieniem obszarów chronionych. Rozważania na temat marketingu terytorialnego oraz sposobów wykorzystania do promocji regionu wartości środowiska naturalnego, a także funkcjonujących na jego terenie obszarów chronionych połączono z elementami empirycznymi dotyczącymi roli parków narodowych w marketingu terytorialnym.

W zakończeniu dokonano oceny uzyskanych wyników. Dodatkowo wyrażono opinię dotyczącą rozwoju regionalnego oraz wykorzystywania zasobów naturalnych.

Autorka pragnie podziękować Panu Profesorowi Krystianowi Heffnerowi za cenne, krytyczne, a przede wszystkim konstruktywne uwagi dotyczące recenzowanego tekstu.

Panu Profesorowi Józefowi Sasikowi serdecznie dziękuję za ogromne wsparcie, bez którego ta praca by nie powstała.

Szczególne podziękowania za wieloletnią opiekę naukową składam na ręce Pana Profesora Ryszarda Broła.

CZĘŚĆ I

ROZWÓJ REGIONALNY

1.1. Definicja regionu i kryteria podziałów regionalnych

Region – to pojęcie obecne nie tylko w literaturze przedmiotu, ale i w języku potocznym. Wywodzi się ono z języka łacińskiego, stąd uniwersalność pisowni m.in.: polskiego *region*, niemieckiego *die Region* czy angielskiego *region*. Pierwotnie pojęcie to oznaczało ruch w określonym kierunku lub kierunek wyznaczający określoną przestrzeń¹. W miarę upływu czasu zakres pojęcia region ewoluował i w coraz większym stopniu ukazywał jak bardzo dla obszaru istotny jest związek z człowiekiem, prowadzoną przez niego, angażującą trzy podstawowe czynniki produkcji (pracę, ziemię, kapitał), działalnością wytwórczą, a także preferowanym sposobem spędzania czasu wolnego. Najprościej, lecz zarazem najbardziej ogólnie można określić region jako „stosunkowo jednorodny obszar, odróżniający się od terenów przyległych cechami naturalnymi lub nabytymi”² bądź jako „przestrzenny układ zaspokajania potrzeb ludzkich”³. Mnogość kryteriów wyodrębniania regionów sprawia, że ilość zmiennych, jakie należałoby wziąć pod uwagę, opracowując definicję idealną, urasta do nieskończoności. Wobec powyższego czynność ta jest niewykonalna, zaś literatura przedmiotu obfituje w liczne wytłumaczenia pojęcia „region” formułowane na podstawie wybranych założeń.

Klasyczną definicję regionu opracował w 1967 r. K. Dziewoński. „W jego rozważaniach termin ten ujawnia się w trzech znaczeniach: jako przedmiot poznania, jako narzędzie badania i jako narzędzie działania. Wiele przemawia za przyjęciem i stosowaniem ostatniego z wymienionych znaczeń regionu. W rozumieniu tym regionami są jednostki zasadniczego podziału terytorialnego kraju (w warunkach polskich województwa). Jednostki szczebla regionalnego są przy tym przedmiotem prowadzonej centralnie polityki regionalnej”⁴. Zaletą

¹ Piątkowski P., 2004. Infrastruktura transportowa a konkurencyjność regionu w globalnej gospodarce [w:] Bocian A.F. (red.), *Rozwój regionalny a procesy globalizacji*. Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku, s. 244.

² Toczyski W., Mikołajczyk A., 2001. *Polityka regionalna*. Wyd. Gdańskiej Wyższej Szkoły Humanistycznej, Gdańsk, s. 93.

³ Kociszewski A., 1994. Rola regionalizmu w podtrzymywaniu odrębności regionów kulturowych [w:] Damrosz J., Konopka M. (red.), *Regiony kulturowe a nowa regionalizacja kraju*. Wyd. KODRZYK, Ciechanów, s. 128.

⁴ Obrębalski M., 2002. *Rozwój regionalny – identyfikacja, pomiar i ocena* [w:] Sobczak E. (red.), *Gospodarka lokalna w teorii i praktyce*, Prace Naukowe AE we Wrocławiu nr 939, Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław, s. 11.

ww. definicji jest to, iż utożsamianie regionu z jednostkami administracyjnego podziału kraju ułatwia gromadzenie i korzystanie z szeroko rozumianych danych statystycznych.

Podobnie jak K. Dziewoński postrzega region T. Kudłacz – stwierdza on, że region „to jednostka podziału administracyjnego kraju z władzą samorządową działającą na rzecz i w imieniu danej społeczności terytorialnej, współdziałająca z odpowiednio zorganizowanym w terenie przedstawicielstwem władzy rządowej (województwa)”⁵. Obie zaprezentowane definicje regionu odwołują się do podziału administracyjnego kraju – naturalnie ma to swoje zalety w postaci łatwości wyodrębniania czy gromadzenia informacji opisujących dane terytorium. Warto zauważyć, iż zachodzące przemiany w organizacji życia społeczności światowej sprawiły, że granice administracyjne utraciły swe pierwotne znaczenie. Aktualnie omawiane pojęcie częściej jest odzwierciedleniem organizacji życia gospodarczego na danym obszarze – w związku z tym region może obejmować całość lub wybrane fragmenty kilku jednostek administracyjnych i to niekoniecznie znajdujących się w jednym państwie⁶. Postępująca swoboda przepływu ludzi, usług i kapitału wpływa na wykształcanie się regionów zupełnie niezależnych od aparatu władzy i sztucznych podziałów. Można stwierdzić, że podziały te nie nadążają za sposobem zachowania się jednostek w procesie gospodarowania. J. Oleński zauważa, że w związku z procesem globalizacji „region powinien być postrzegany (...) jako jednostka terytorialna będąca częścią szerszego, międzynarodowego systemu geopolitycznego i globalnego systemu ekonomicznego”⁷. Na tej podstawie sformułował on definicję regionu ekonomicznego, twierdząc, iż jest on „obszarem geograficznym położonym na terenie jednego lub kilku krajów, będący wydzielonym systemem ekonomicznym, w którym wewnętrzne powiązania ekonomiczne podmiotów gospodarczych, administracji i gospodarstw domowych zlokalizowanych na tym terenie przeważają nad powiązaniem zewnętrznymi”⁸. Powyższe wskazuje nie tyle na dezaktualizację klasycznego podejścia, co na konieczność wielowymiarowego pojmowania opisywanego pojęcia oraz uwzględnienia zachodzących w nim zmian powodujących stałe przeobrażanie się regionu. Błędem byłoby jednak zaliczenie ww. podejścia do kategorii innowacji – już A. Fajferek pisał, że „region jest obiektywną kategorią geograficzno-ekonomiczną (...) stanowi terytorialny kompleks produkcyjno-usługowy, wyróżniający się od otaczających go obszarów swoistymi formami zagospodarowania. Region jest równocześnie kategorią historyczną, podlegającą ciągłym zmianom i rozwojowi”⁹. Tym samym należy uznać metamorfozy za stałą cechę regionu – szczególnie w okresie gospodarki opartej na wiedzy, gdzie zmiana i innowacja stały się wymogiem przetrwania i rozwoju.

Na interpretację omawianego pojęcia wpływa nie tylko chęć gospodarowania przestrzenią, ale i miejsce zlokalizowanej na danym terenie aktywności gospodarczej w strukturze gospodarki narodowej. Wymusza to równoległe postrzeganie regionu zarówno w kategoriach właściwych dla przestrzeni, jak i w kategoriach właściwych dla życia gospodarczego. B. Wi-

⁵ Kudłacz T., 1999. Programowanie rozwoju regionalnego. Wyd. PWN, Warszawa, s. 9.

⁶ Lakis V., 2005. Ocena możliwości powstania i rozwoju międzynarodowego regionu gospodarczego [w:] Kopczyk A., Proniewski M. (red.), Atrakcyjność inwestycyjna regionu. Wyd. Wyższej Szkoły Zarządzania i Finansów w Białymstoku, s. 95.

⁷ Oleński J., 2004. Wpływ globalizacji na rozwój społeczny i ekonomiczny regionów – problemy metodologiczne [w:] Bocian A.F. (red.), Rozwój regionalny a procesy globalizacji. Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku, s. 21.

⁸ Ibidem, s. 22

⁹ Fajferek A., 1966. Region ekonomiczny i metody analizy regionalnej. Polskie Wyd. Ekonomiczne, Warszawa, s. 11.

niarski zauważył, że „pomiędzy jednostkami gospodarczymi występują różne związki i relacje przestrzenne, upoważniające do traktowania poszczególnych części terytorium kraju, ze zlokalizowaną na nich gospodarką, jako pewnych podsystemów gospodarki narodowej”¹⁰. Nie mniej istotne jest podkreślanie specyficznej odrębności regionu: „region traktuje się jako jednostkę autonomiczną demokratycznego państwa, a więc efektywną gospodarczo, dzięki czemu dysponuje trwałymi podstawami dla konsolidacji interesów regionalnych; jednocześnie region legitymuje się własną tożsamością silnie umocowaną w dziedzictwie kulturowym, świadomości mieszkańców i działaniach instytucjonalnych”¹¹.

Sposób pojmowania regionu zmienił się w związku ze wzrostem znaczenia dużych ośrodków urbanistycznych, z których część nabyła cechy metropolii. Koncentracja czynników wytwórczych, wykształcenie się specyficznej klasy społeczeństwa, tzw. klasy metropolitarnej, pojawienie się nowego rodzaju więzi społecznych oraz osłabienie więzi o charakterze tradycyjnym zwróciły uwagę na kierunki przepływu wartości pomiędzy centrum i jego otoczeniem. Region zaczął być postrzegany jako „pewna funkcjonalna całość stanowiąca strefę oddziaływania centrum – najczęściej dużego miasta – które jest źródłem informacji, zbiera produkty, organizuje pracę i konsumpcję, świadczy usługi”¹².

Gospodarowanie przestrzenią nieodłącznie związane jest z określaniem efektywności prowadzonych działań. Wymaga to dostępności danych statystycznych umożliwiających m.in.: porównanie sytuacji ekonomicznej na przestrzeni poszczególnych okresów czasu. Stąd też w rozważaniach nad pojęciem regionu nie można pominąć definicji przyjętej przez Główny Urząd Statystyczny (GUS) czy EUROSTAT. GUS podkreśla relatywizm omawianego terminu, wskazując jednocześnie, że przez region należy rozumieć „wydzielony, stosunkowo jednorodny obszar, odróżniający się od terenów przyległych cechami naturalnymi lub nabytymi. W jeszcze szerszym znaczeniu – region to względnie jednorodny obszar, wyodrębniony na podstawie określonych kryteriów (cech)”¹³. Unia Europejska określając regiony na potrzeby statystyki prowadzonej przez Wspólnotę, podzieliła przestrzeń europejską na tzw. NUTS o pięciu poziomach wielkości. W odniesieniu do polskiej przestrzeni i funkcjonującego w Polsce podziału administracyjnego NUTS oznaczają odpowiednio: NUTS1 – makroregiony, NUTS2 – województwa, NUTS3 – tzw. podregiony, NUTS4 – powiaty, a NUTS5 – gminy¹⁴.

Analiza literatury przedmiotu wyraźnie wskazuje na bogactwo definicji pojęcia region. Konsekwencją jest konieczność przyjęcia wybranego sposobu rozumienia omawianego terminu w zależności od celu, charakteru czy sposobu prowadzonych badań. Mimo znacznej rozbieżności w zaprezentowanych podejściach można wyodrębnić ich wspólny mianownik – niezależnie od tego jak określony jest region, „jest [on] równocześnie – z racji swego niedo-

¹⁰ Winiarski B., 1992. Przesłanki, podmioty i instrumenty polityki regionalnej w gospodarce rynkowej [w:] Winiarski B. (red.), *Polityka regionalna w warunkach gospodarki rynkowej*. Wyd. PAN, Wrocław, s. 9.

¹¹ Ciecocińska M., 1994. Podstawy socjologiczne i geograficzno-ekonomiczne zmian podziału terytorialnego [w:] Damrosz J., Konopka M. (red.), *Regiony kulturowe a nowa regionalizacja kraju*. Wyd. KODRTK, Ciechanów, s. 80.

¹² Toczyński W., Mikołajczyk A., 2001. *Polityka...*, *op. cit.*, s. 93.

¹³ Borys T., 1999. Procesy regionalizacji w Polsce [w:] Toczyński W. (red.), *Euroregiony w nowym podziale terytorialnym Polski*. Wyd. Urząd Statystyczny we Wrocławiu, Warszawa–Wrocław, s. 14.

¹⁴ Przygodzki Z., 2007. Region w ujęciu ekonomicznym [w:] Chądzyński J., Nowakowska A., Przygodzki Z. (red.), *Region i jego rozwój w warunkach globalizacji*. Wyd. CeDeWu, Warszawa, s. 41–42.

mknięcia – częścią układu wyższego rzędu. Ma powiązania z innymi regionami, spełniając na ich rzecz pewne zadania, korzystając z ich działalności. Nie jest niezależny czy odizolowany. Współ z innymi regionami tworzy szerszy układ gospodarczy, w którym funkcjonuje jako podukład lub podsystem¹⁵. Spostrzeżenie to jest szczególnie cenne dla badaczy zwracających uwagę na kwestie środowiskowe – regiony nie spełniają kryteriów autarkii, ani w rozumieniu procesów gospodarczych, ani w rozumieniu procesów środowiskowych zachodzących na ich terenie. Dzięki temu, że region stanowi podukład lub podsystem, możliwe jest indywidualne podejście do wymogów środowiska naturalnego i oczekiwań społecznych, a więc oczekiwań człowieka będącego integralną częścią środowiska – „każdy region ma bowiem swoją specyfikę, konkretne uwarunkowania, niepowtarzalne walory, a także indywidualne problemy”¹⁶.

Podsumowując rozważania nad kategorią regionu, należy przede wszystkim mieć na uwadze, że jest on częścią przestrzeni, a zatem dobra o charakterze ograniczonym. Oznacza to, że całością przestrzeni, a także – co oczywiste – regionami należy zarządzać tak, aby optymalizować wykorzystanie danego obszaru. I właśnie chęć optymalizacji wykorzystania przestrzeni powinna być wiodąca przy definiowaniu i późniejszej delimitacji regionów. Wielorakość funkcji jakie mogą być realizowane w przestrzeni, wymaga od zarządzających dokonywania odpowiedzialnych i świadomych wyborów – zarówno funkcji wiodącej, jak i równoległego wyboru towarzyszących jej funkcji pobocznych. Trudność przedmiotowych decyzji potęguje fakt, iż funkcje jakie można realizować na określonym terytorium, częstokroć wzajemnie się wykluczają. Decyzje odnoszące się do przestrzeni wywołują zmiany w środowisku naturalnym, są trudno odwracalne i wiążą się z wysokimi kosztami. Dodatkowo decyzje te w istotny sposób wpływają na życie społeczności zamieszkującej dany obszar – łączą więc kwestie ekologiczne, ekonomiczne i społeczne. To właśnie waga decyzji dotyczących przestrzeni sprawia, że niezbędne jest dokonanie jej szczegółowej charakterystyki, a następnie delimitacji. Tylko wówczas możliwy będzie podział kompetencji, odpowiedzialności oraz określenie grup interesariuszy w stosunku do danego obszaru. Dzięki delimitacji wyznacza się obszary o różnym statusie prawnym, obejmujące terytoria zróżnicowane pod względem powierzchni, stopnia rozwoju gospodarczego oraz zbiorowości ludzi je zamieszkujących. Biorąc pod uwagę jednocześnie skutki ograniczoności zasobów, postępującą antropopresję, a także konieczność uwzględniania kwestii jakości życia człowieka w programowaniu rozwoju, zarówno proces definiowania regionu, jak i proces delimitacji przestrzeni powinny uwzględniać tak wskazania wynikające z życia gospodarczego jak i wskazania wynikające z cech środowiska naturalnego. Problem może stanowić ustalenie wag obu wskazań, a także wybór sposobu postępowania w przypadku sprzeczności pomiędzy nimi. Z punktu widzenia problematyki poruszanej w monografii najistotniejsze jest postępowanie w odniesieniu do obszarów przyrodniczo cennych, a zatem obszarów często już objętych – przynajmniej w rozwiniętych gospodarkach – ochroną prawną. Ponieważ ustanowienie obszarowej formy ochrony przyrody zmienia sposób organizacji gospodarki na podległym terenie – poprzez stwarzanie nie tylko ograniczeń, ale i promowanie rozwoju niektórych gałęzi gospodarki, w stosunku do tychże obszarów właściwe wydaje się przyjęcie wskazań wynikających z cech środowiska natural-

¹⁵ Wojtasiewicz L., 1977. Rachunki przestrzenne i ich wykorzystanie w planowaniu i prognozowaniu rozwoju regionu. Wyd. Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, s. 14.

¹⁶ Komorowski J., 2005. Kształtowanie poziomu atrakcyjności inwestycji w polityce rozwoju regionalnego [w:] Kopczyk A., Proniewski M. (red.), Atrakcyjność inwestycyjna regionu. Wyd. Wyższej Szkoły Zarządzania i Finansów w Białymstoku, s. 13.

nego. Wówczas pod pojęciem regionu można rozumieć stosunkowo jednorodny obszar wyróżniający się od przyległych terenów przyrodniczo cennymi wartościami wpływającymi na kierunek rozwoju życia gospodarczego obszaru. Takie podejście jest zgodne z wspomnianą już ideą A. Fajferka uznającego region za kategorię geograficzno-ekonomiczną.

Samo zdefiniowanie regionu nie jest wystarczające do uświadomienia sobie złożoności omawianego zjawiska. Istotnym zagadnieniem są również kryteria wyodrębniania regionów. W przypadku obszarów przyrodniczo cennych kryterium mogą stanowić granice obszarowych form ochrony przyrody. Będzie to w pewnym sensie modyfikacja jednego z kryteriów zaliczanych do tzw. podstawowego zestawu kryteriów podziałów regionalnych – kryterium geograficznego. Warto przypomnieć, że za podstawowy zestaw uznaje się: kryterium historyczne, kryterium gospodarcze, kryterium administracyjne oraz wspomniane już kryterium geograficzne¹⁷. Dokonując podziału według pierwszego kryterium, za region uznaje się teren zamieszkały przez ludność, która ze względu na czynniki kulturowe, społeczne utożsamia się z określonym obszarem. Kolejne kryterium wykorzystuje cechy typu przemysłu dominującego na danym obszarze. Ostatnie dwa kryteria stawiają znak równości pomiędzy pojęciem regionu i podziałem administracyjnym lub pojęciem regionu i określoną krainą geograficzną. Kryterium gospodarcze i administracyjne tworzy sztuczne regiony, natomiast historyczne i geograficzne odwołuje się do naturalnych cech terytorium, uwzględniając przy tym ich tożsamość historyczną. Występują również regiony spełniające jednocześnie kilka spośród ww. kryteriów – określa się je mianem tzw. typów integralnych.

Delimitacja regionów dokonywana za pomocą ww. kryteriów nie jest ograniczona koniecznością zachowania granic państwowych. Również kryterium administracyjne ma zdolność przekraczania granic państwowych i pozwala wyodrębnić nie tylko regiony wewnątrz kraju (województwa, landy itp.), ale również regiony w strukturze administracyjnej Europy (poszczególne kraje) oraz regiony składające się z kilku krajów, czego przykładem jest chociażby Region Europy Środkowo-Wschodniej¹⁸. Możliwość przekraczania granic administracyjnych przez regiony jest szczególnie istotna do realizowania polityki ochrony przyrody i polityki ochrony środowiska. Trudno oczekiwać powodzenia w zarządzaniu obszarem przyrodniczo cennym, jeśli zostanie on sztucznie, bo administracyjnie podzielony – niebezpieczeństwo wyznaczenia odmiennych, a nawet sprzecznych celów gospodarowania jest wówczas jak najbardziej realne. Fakt ten jest zauważany przez praktyków, czego dowodem może być opracowanie sieci Natura 2000 czy konstrukcja programów unijnych takich jak Europejska Współpraca Terytorialna.

Mnogość cech prowadzących do wyodrębniania regionów wymusiła rozszerzenie i uszczegółowienie zaprezentowanego podstawowego zestawu kryteriów. Jako dodatkowe – wprowadzone zostało kryterium demograficzne, a wcześniej opisane kryteria zyskały nowe wymiary. Do kryterium gospodarczego dodano stopień zbilansowania gospodarki regionalnej, stosunek do procesów innowacji oraz charakter wewnątrzregionalnych powiązań systemowych. Kryterium historyczne poszerzono o wymiar czasowy i kulturowy, a kryterium administracyjne o wymiar: wewnątrz- i ponadkrajowy. W związku z tematyką monografii

¹⁷ Markowska M., 2002. Czynniki rozwoju regionalnego [w:] Sobczak E. (red.), *Gospodarka lokalna w teorii i praktyce*. Prace Naukowe AE we Wrocławiu nr 939. Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, s. 21.

¹⁸ Parteka T., 2005. *Regiony i system terytorialny* [w:] Brodecki Z. (red.), *Regiony*. Wyd. LexisNexis, Warszawa, s. 64.

wyduje się być niecelowym przybliżanie tychże kryteriów i odnoszenie ich do obszarów chronionych. Z pozoru kryteria te wydają się nie mieć żadnego znaczenia dla obszarów przyrodniczo cennych. Tymczasem sukces w zarządzaniu przedmiotowymi obszarami – a więc finalny cel działań rozpoczynających się od skomplikowanej procedury definiowania i delimitacji tychże regionów – w dużej mierze zależy właśnie od czynników demograficznych, gospodarczych, spójnego postępowania wobec obszaru w przeszłości, teraźniejszości i przyszłości, kultury lokalnej społeczności oraz możliwość całościowego postrzegania danego terenu bez względu na granice administracyjne. Działania podejmowane na rzecz obszarów przyrodniczo cennych muszą uwzględniać fakt, iż obszar ten jest przestrzenią pełniącą wiele funkcji – nie tylko wynikających z dążenia do ochrony przyrody.

Kryterium demograficzne umożliwia wyodrębnienie regionów wyludniających i starzejących się, a także regionów napływowych oraz wypływowych. Regiony wyludniające się charakteryzują się wyższym saldem migracji niż współczynnikiem reprodukcji ludności, zaś regiony starzejące – stałym wzrostem średniego wieku społeczności lokalnej. Regiony napływowe to finalny cel strumieni potoków imigracyjnych, zaś regiony wypływowe to źródło tychże potoków. Cechą regionów napływowych jest wysoki potencjał gospodarczy i będąca jego pochodną, a jednocześnie stanowiąca magnes przyciągający jednostki spoza regionu, dobra sytuacja na rynku pracy. Odwrotna sytuacja ma miejsce w regionach wypływowych – występuje tam słaby rynek pracy powiązany z wysokim przyrostem naturalnym¹⁹.

Z punktu widzenia, zaliczanego do grupy kryteriów gospodarczych, stopnia zbilansowania i domknięcia gospodarki regionalnej wyróżnia się regiony autarkiczne i nieautarkiczne²⁰. Rozpatrując zagadnienie tempa rozwoju regionów w ujęciu statycznym, wyróżnia się regiony słabo rozwinięte (zacołane, depresyjne), średnio rozwinięte i wysoko rozwinięte, zaś w ujęciu dynamicznym regiony o niskim (nawet ujemnym) tempie wzrostu, średnim oraz szybkim (tzw. lokomotywy rozwoju) tempie wzrostu²¹.

Stosunek do procesów innowacji pozwala dokonać podziału regionów na regiony innowacyjne, adaptacyjne, imitacyjne i skansenowe. Do pierwszej grupy należą regiony, w których rozwijają się gałęzie gospodarki uznawane za nowoczesne – to ojczyzny nowych technologii i nowych produktów. Regiony adaptacyjne charakteryzują się warunkami pozwalającymi na przyjęcie, rozwój i dalsze rozpowszechnianie rozwiązań wypracowanych w regionach innowacyjnych. Regiony imitacyjne to odbiorcy sygnałów płynących z regionów adaptacyjnych. Nie dysponują one potencjałem umożliwiającym przekształcanie otrzymanych informacji – wykorzystanie tego co oferuje im otoczenie, ograniczone jest jedynie do wiernego wdrożenia. Najbardziej niekorzystne warunki dla innowacji panują w regionach skansenowych – charakteryzują się one wysoką odpornością na jakiegokolwiek zmiany, połączoną z przekonaniem lokalnej społeczności o wartości własnego regionu²².

¹⁹ Ciecchocińska M., 1994. Podstawy socjologiczne..., *op. cit.*, s. 82–84.

²⁰ Gołębiowska A., Kupiec L., 1999. Pojęcie regionu [w:] Kupiec L. (red.), *Gospodarka przestrzenna. Ekonomika regionu*. Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku, s. 13–15.

²¹ Szewczuk A., 2005. Rozwój lokalny i regionalny jako przedmiot badań naukowych [w:] Filipiak B., Kogut M., Szewczuk A., Ziolo M., (red.), *Rozwój lokalny i regionalny*. Wyd. Fundacji na Rzecz Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin, s. 16.

²² Rykiel Z., 1998. Skutki przestrzenne przystąpienia Polski do Unii Europejskiej [w:] Kulkiński A., Pawłowska K. (red.), *Innowacja–Edukacja–Rozwój regionalny*. Wyd. Wyższej Szkoły Biznesu, Nowy Sącz, s. 96–97.

Z omawianym kryterium wiąże się typologia regionów będąca pochodną ich poziomu konkurencyjności, która to pozwala wyróżnić: regiony prosperujące, regiony depresyjne (zagrożone depresją) oraz regiony opóźnione w rozwoju. Przyciągające inwestorów zewnętrznych regiony prosperujące powiązane są z aglomeracjami miejskimi – w polskich realiach np. z Warszawą, Poznaniem, Trójmiastem, Krakowem oraz Wrocławiem – i stanowią dominantę w krajowej gospodarce regionalnej. Regiony depresyjne charakteryzują się wysokim bezrobociem i zastojem gospodarczym. Wymagają restrukturyzacji i kompleksowej pomocy ze strony państwa. Regiony opóźnione w rozwoju łączą dwie cechy sprawiające utrzymywanie się stanu istniejącego – nie dysponują kapitałem pozwalającym na rozwój i jednocześnie charakteryzują się cechami odstraszcającymi inwestorów zewnętrznych. Podobnie jak regiony depresyjne wymagają one pomocy państwa²³.

Charakter wewnątrzregionalnych powiązań systemowych pozwala wyodrębnić regiony typu strefowego, węzłowego oraz kompleksowego. Regiony strefowe (powierzchniowe) charakteryzują się względną jednorodnością zjawisk przyrodniczych lub gospodarczych. Występuje w nich wyraźna dominacja określonych form działalności, np. rolnictwa, leśnictwa czy określonej gałęzi przemysłu. W regionach węzłowych występuje biegun wzrostu stymulujący rozwój pozostałych ośrodków znajdujących się na obszarze regionu – wyraźnie zarysowana jest sfera ciężów do określonych obszarów centralnych. Regiony kompleksowe to obszary, na których ukształtowały się zespoły wzajemnie powiązanych czynników wytwórczych wpływających na specjalizację gospodarki na danym terenie. Cechą charakterystyczną tego rodzaju regionów jest wszechstronność rozwoju zachowująca właściwe proporcje między poszczególnymi gałęziami produkcji dóbr i usług²⁴.

Już na tym etapie należy zaznaczyć, że w przypadku obszarów chronionych stanem pożądanym nie jest region wyludniający się, skansenowy, autarkiczny czy opóźniony w rozwoju. Ochrona przyrody absolutnie nie wymaga dążeń skłaniających ludzi do bezwzględnego opuszczenia czy fizycznego odizolowania chronionego terenu. Przeciwnie – ochrona przyrody powinna być powiązana z inwestycją w budowę odpowiedniej jakości potencjału ludzkiego, przejawiającego się m.in.: właściwym poziomem wiedzy o charakterze zarówno ekologicznym, ekonomicznym, jak i technicznym. Tylko takie społeczeństwo potrafi wykazać się zrozumieniem konieczności równoważenia rozwoju, efektywnego gospodarowania przestrzenią czy umiejętnością zastosowania nowoczesnych technologii ograniczających antropopresję. Jednocześnie społeczeństwo charakteryzujące się wysokim poziomem kompetencji w trzech wspomnianych zakresach ma zdolności do budowania przewagi konkurencyjnej regionu, a przez to zapewnienia sobie wysokiego poziomu życia. Ponadto warto zwrócić uwagę na fakt, iż region obejmujący tereny chronione zmuszony jest do współpracy i wymiany towarowej z innymi regionami. Autarkia jest niemożliwa – wynika to z ograniczeń w zakresie prowadzenia działalności wytwórczej na terenach chronionych.

Ze względu na, zawarty w kryterium historycznym, wymiar czasowy regiony dzieli się na stare i nowe. Możliwe jest zastosowanie dwóch sposobów delimitacji. Pierwszy z nich opiera się na aktualności istnienia regionu, drugi sposób odwołuje się do sytuacji faktycznej, jaka ma miejsce w regionie i nawiązuje w pewnym sensie do kryterium gospodarczego. Region

²³ Pogodzińska-Mizdrak E., 2005. Czynniki wzrostu konkurencyjności regionów w Polsce a polityka regionalna Unii Europejskiej [w:] Kopczyk A., Proniewski M. (red.), *Atrakcyjność inwestycyjna regionu*. Wyd. Wyższej Szkoły Zarządzania i Finansów w Białymstoku, s. 87–88.

²⁴ Szewczuk A., 2005. *Rozwój lokalny...*, *op. cit.*, s. 15–16.

stary utożsamiany jest z regionem posiadającym przestarzałą technologię i wyeksploatowane zasoby, co w efekcie prowadzi do nienadążania przez region za zachodzącymi w otoczeniu zmianami. Region nowy kojarzony jest z nowoczesną techniką i dynamicznym rozwojem²⁵. Wymiar kulturowy kryterium historycznego pozwala na wyodrębnienie regionów sentymentalnych, behawioralnych, kulturowych oraz stref cywilizacyjnych. Regiony sentymentalne są odzwierciedleniem, często wielowiekowej, tożsamości regionalnej. Polskie regiony sentymentalne opierają się na – zmodyfikowanym przez rozszerzenie polskich wpływów o tereny tzw. kresów wschodnich, dziewiętnastowiecznym rozwoju przemysłu oraz powojennej stabilności podziału administracyjnego kraju – układzie dawnych dzielnic historycznych. Regiony behawioralne są odbiciem zachowań ludzi w procesie zaspokajania potrzeb egzystencjalnych. Tworzone są na bazie regionów miejskich. W Polsce istnieje około jedenastu makroregionów, które zbudowane zostały, opierając się na największych aglomeracjach oraz około czterdziestu mezoregionów odwołujących się do mniejszych miast. Regiony kulturowe wyodrębnia się dzięki specyficznej kulturze występującej na danym obszarze. W związku z tym, że Polska – jak wszystkie kraje bloku wschodniego – przyjęła rozwiązania systemowe, które doprowadziły do przeorientowania roli kultury w narzędzie wspomagające tworzenie nowego ideału społeczeństwa i człowieka, liczba regionów kulturowych zmalała do tego stopnia, że wystąpiła tendencja do utożsamiania regionów kulturowych z regionami reliktowymi²⁶. Zjawisko zacierania odrębności kulturowej, a tym samym marginalizacji regionów kulturowych, pogłębiały dodatkowo: rozwój kultury ogólnonarodowej, procesy urbanizacyjne oraz powojenne przesiedlenia. Strefy cywilizacyjne wyodrębnia się ze względu na sposób przejścia pomiędzy kolejnymi formacjami społecznymi. W polskich realiach ogranicza się to do przejścia pomiędzy feudalizmem a kapitalizmem. Wyróżnia się cztery strefy – trzy będące pochodną zaborów oraz czwartą powstałą na ziemiach odzyskanych²⁷.

Kryterium historyczne ułatwia dostrzeżenie wpływu kultury, tradycji, sposobów gospodarowania na sytuację w regionie. Niemal wszystkie wymiary tego kryterium w dobitny sposób wskazują, że społeczność regionu ma, charakterystyczne dla siebie i kształtowane przez wieki, cechy – dokładnie tak jak środowisko naturalne.

Rozszerzenie kryterium administracyjnego o dwie skale przestrzenne – wewnątrzkrajową oraz ponadkrajową – wynika z faktu, że wykształcanie się regionów uznawane jest za proces składowy umiędzynarodawiania się gospodarek. Wymiar pierwszej skali jest oczywisty – jest ona zbieżna z granicami terytorialnymi jednego państwa i dotyczy regionów istniejących w danym kraju. Skala ponadkrajowa dotyczy regionów powstających wskutek intensyfikacji wymiany handlowej i szeroko pojętej współpracy pomiędzy kilkoma, najczęściej graniczącymi ze sobą, krajami. Ważne jest to, że wyłonienie się regionu międzynarodowego jest niezależne od istnienia umów integracyjnych pomiędzy państwami, których obszary są częścią składową regionu. Stopień swobody przepływu kapitału, siły roboczej i towarów powoduje, że do współpracy gospodarczej wykraczającej poza ramy gospodarki narodowej nie są już niezbędne umowy na szczeblu rządowym²⁸. W Europie wykształcił się wręcz trend skłaniający

²⁵ Ibidem, s. 82–84.

²⁶ Wódcz J., 2001. Prospektywna definicja regionu w odniesieniu do nowych polskich województw – szkic socjopolityczny [w:] Szczeptański S. (red.), *Jaki region? Jaka Polska? Jaka Europa*. Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 150.

²⁷ Rykiel Z., 2000. Globalizacja, unionizacja i regionalizacja polskiej przestrzeni. *Studia Regionalne i Lokalne*, nr 4, s. 42–44.

²⁸ Rykiel Z., 2000. *Globalizacja...*, *op. cit.*, s. 35–36.

rządy do ustalania porządku prawnego przyznającego niesuwerennym jednostkom terytorialnym praw nawiązywania kontaktów z ich zagranicznymi odpowiednikami i budowania na tej podstawie oddolnej współpracy zagranicznej.

Ponadkrajowa skala życia regionalnego odnosi się do regionów transgranicznych oraz euroregionów. Z. Przybyła rozpatrując zagadnienie regionów transgranicznych, stwierdził, że „przez region transgraniczny rozumiemy terytorialny układ społeczno-gospodarczy, położony po obu stronach granicy państwowej, będący wyrazem jej eliminacji bądź niskiej formalizacji”²⁹. Omawiany rodzaj regionów wyodrębnia się ze względu na określoną jednorodność. Źródło tej jednorodności mogą stanowić parametry przyrodnicze lub fizyczno-geograficzne, czynniki kulturowe i społeczne oraz gospodarcza komplementarność.

Jak już wspomniano, z punktu widzenia działań związanych z ochroną przyrody najważniejsza jest ciągłość w postrzeganiu przestrzeni. Jeśli jest ona jednorodna pod względem parametrów przyrodniczych, to one powinny dominować nad podziałami administracyjnymi. Przy czym dominacja ta ma przede wszystkim ujawniać się w sposobie gospodarowania obszarami – charakteryzującym się ścisłą współpracą instytucji zarządzających terytoriami przyrodniczo cennymi zaliczanymi do odrębnych jednostek administracyjnych. Taki sposób gospodarowania jest trudny, lecz nie niemożliwy. Odnosząc się do przykładu transgranicznych obszarów chronionych, można przytoczyć przykłady dwóch polskich parków narodowych – Karkonoskiego oraz Tatrzańskiego Parku Narodowego, które to sąsiadują z czeskim i słowackim odpowiednikiem.

Atrakcje przyrodnicze stanowią jednocześnie atrakcje turystyczne – fakt ten powoduje wiele trudności w zarządzaniu obszarami chronionymi i jest jednym ze źródeł konfliktów przestrzennych – szerzej opisanych w części III. Stąd kończąc analizę kryteriów podziałów regionalnych, warto przytoczyć sposób, w jaki określa się region turystyczny. Wspomniany region wyróżnia się cechami naturalnymi (walory przyrodnicze, krajobrazowe itp.) lub nabytymi (naniesienia budowlane o szczególnym charakterze, zabytkowe układy urbanistyczne itp.) i jest zwykle miejscem spędzania czasu wolnego, a także celem podróży wakacyjnych³⁰. Tradycyjny podział przestrzeni na regiony turystyczne opiera się na następujących kryteriach: „walory turystyczne obszaru (głównie przyrodnicze, ale także antropogeniczne), charakter zagospodarowania turystycznego, ruch turystyczny (traktowany także jako potwierdzenie prawidłowości wydzielenia regionu oraz miara jego rangi i atrakcyjności)”³¹. Kryteria te wskazują, że region turystyczny może ewoluować w czasie – zmieniać swój zasięg w zależności od przekształceń zachodzących w przestrzeni. Może się skurczyć np. w następstwie degradacji obszaru, ale i może się rozszerzyć dzięki inwestycjom uatrakcyjniającym jego obrzeża. W tym kontekście należy zaznaczyć, że granice regionów turystycznych często wykraczają poza granice obszarów chronionych – obejmują otulinę (w przypadku obszarów ją posiadających) oraz tereny przyległe związane funkcjonalnie z obsługą ruchu turystycznego. Jest to bardzo korzystne zjawisko, ponieważ umożliwia rozproszenie ruchu turystycznego, którego zbyt duże natężenie jest źródłem zagrożeń dla wartości przyrodniczych. Ustanowienie wysokich rangą

²⁹ Przybyła Z., 1996. Region transgraniczny a bieguny integracji [w:] Cybulski L., Gogolewska J. (red.), Postęp w integracji europejskiej a rozwój regionów. Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, s. 97.

³⁰ Por. Mańkowski T., 2009. Region i rozwój regionalny [w:] Meyer B., Milewski D. (red.), Strategie rozwoju turystyki w regionie. Wyd. PWN, Warszawa, s. 12.

³¹ Kaczmarek J., Stasiak A., Włodarczyk B., 2005. Produkt turystyczny. Polskie Wyd. Ekonomiczne, Warszawa, s. 112.

obszarowych formy ochrony przyrody takich jak park narodowy czy park krajobrazowy może przekształcić region homogeniczny oferujący dotychczas jedynie jeden dominujący produkt turystyczny w region heterogeniczny oferujący dodatkowo profesjonalną edukację ekologiczną, możliwości prowadzenia badań naukowych czy uprawiania turystyki kwalifikowanej.

Funkcje regionów nie zawężają się do podziału przestrzeni na mniejsze jednostki i ułtwierzenia systematyzacji danych pochodzących z tzw. terenu. Regiony zaczynają przejmować, w stale rosnącym stopniu, zadania wykonywane przez centralne jednostki administracji państwowej. Poprawnie wyznaczony układ regionalny stanowi pomost pomiędzy układem krajowym a układami niższego rzędu. Przy czym wspomniana poprawność sprowadza się do spełnienia dwóch warunków: adekwatności i rozłączności. Adekwatność układu regionalnego oznacza, że wydzielone regiony obejmują w sumie cały obszar kraju – nie ma terenów „bezpiecznych”. Warunek rozłączności nakłada natomiast konieczność takiego podziału kraju, aby określony teren wchodził w skład tylko jednego regionu³². W przypadku obszarów chronionych warunek rozłączności musi być pojmowany elastycznie – często zdarza się, że obszar stanowiący przyrodniczą całość położony jest w granicach administracyjnych nie tylko kilku gmin czy województw, ale nawet – w przypadku obszarów transgranicznych – państw. Zarządzanie takim obszarem winno być spójne pomimo podziałów administracyjnych. Konieczność tę dostrzeżono na poziomie parków narodowych – ustawodawca konstruując zasady funkcjonowania parków, uniezależnił je od władz samorządowych, podporządkowując je bezpośrednio ministrowi właściwemu do spraw środowiska.

Relacje funkcjonalne jakie zachodzą pomiędzy państwem a regionem, są pochodną specyfiki państwa i jego ustroju. Państwa typu federalnego konstytucyjnie regulują podział władzy pomiędzy regionami a centralą. Funkcjonujące w nich regiony są właściwie autonomicznymi minipaństwami – w ramach swych granic sprawują władzę ustawodawczą i wykonawczą. W państwach regionalnych regiony są wprawdzie w znacznym stopniu autonomiczne, ale nie posiadają – jak to miało miejsce w poprzedniej grupie – cech państwa. Najmniej swobody mają regiony państw unitarnych – samorządy mają co prawda szerokie uprawnienia, lecz brak jest wśród nich możliwości stanowienia prawa³³.

Stale postępujące urynkowanie gospodarki światowej w połączeniu z globalizacją sprawia, że regiony pełnią jeszcze jedną, być może najważniejszą, rolę – coraz bardziej świadomego uczestnika gry rynkowej. W związku z tym, że jedyną szansą wygrania wspomnianej gry jest pozyskanie i utrzymywanie przewagi konkurencyjnej, regiony coraz silniej walczą o inwestycje o charakterze innowacyjnym³⁴. Obecnie regiony wszystkimi możliwymi sposobami dążą do samodzielności – jednym z bardziej widocznych dowodów jest systematycznie umacniająca się regionalizm ekonomiczny przejawiający się w politycznych ruchach regionalnych zmierzających do autonomii gospodarczej danego regionu³⁵. Dążenie to umacnia moda na społeczeństwo obywatelskie oraz świadome budowanie kapitału społecznego.

³² Korenik S., 2003. Dysproporcje w rozwoju regionów Polski – wybrane aspekty. Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, s. 56–57.

³³ Parteka T., 2005. Regiony i system..., *op. cit.*, s. 67–69.

³⁴ Strahl D., 2002. Konkurencyjność regionów w przestrzennych strategiach rozwojowych [w:] Sobczak E. (red.), *Gospodarka lokalna w teorii i praktyce. Prace Naukowe AE we Wrocławiu nr 939*. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, s. 100.

³⁵ Rykiel Z., 2000. Globalizacja, unionizacja..., *op. cit.*, s. 42.

1.2. Rozwój regionalny jako kategoria ekonomiczna

Rozwój regionalny stał się przedmiotem zainteresowania ekonomii na przełomie XIX i XX w. Wówczas to narodziła się nowa dziedzina nauki – ekonomika regionalna – badająca wzrost potencjału gospodarczego regionów, stopień ich konkurencyjności oraz poziom życia społeczności zamieszkujących dany region. Proces regionalizacji najszybciej rozwinął się we Francji, Hiszpanii i Włoszech – już w pierwszej połowie XX w. kraje te wprowadziły konstytucyjne regulacje, dzięki którym region stał się instytucją ustrojową przeciwstawną państwowemu unitaryzmowi. Począwszy od końca II wojny światowej obserwuje się wciąż rosnącą tendencję do decentralizacji administracji państwowej, a wraz z nią postrzeganie zagadnienia rozwoju krajów oraz postępu cywilizacyjnego w bezpośrednim powiązaniu z zagadnieniem rozwoju regionalnego³⁶.

Trudno jest dokładnie określić datę narodzin współczesnego podejścia do regionalizmu – jest to spowodowane istniejącymi na przestrzeni lat rozbieżnościami definicyjnymi. Działalność samorządowa, samopomocowa, samoorganizująca, samokształceniowa itp. zawsze zawierała inicjatywy na rzecz regionu. Na podstawie wymienionych typów działalności wykształcały się nowe metody gospodarowania będące efektem poszukiwań rozwiązań optymalizujących gospodarkę regionu. Dziś efekty tej pracy określono by mianem rozwoju regionalnego, niegdyś uważane były za formę pracy organicznej³⁷.

Nie data jest jednak najważniejsza, lecz fakt, iż Europa zauważyła, że osiągnięcie pojmowany globalnie sukces tylko wówczas, gdy każdy z jej regionów będzie się harmonijnie rozwijał. Przyjęto, że szeroko rozumiana kultura jest celem nadrzędnym rozwoju, bo tylko ona nadaje życiu społeczeństw i jednostek wymiar humanistyczny, gwarantując odpowiednią pozycję niepowtarzalnym wartościom pozamaterialnym³⁸. Wraz z postępem badań nad zagadnieniami regionalnymi kategoria rozwoju regionalnego rozpatrywana była w coraz szerszej perspektywie i coraz bardziej wydłużającym się czasie. Sednem problemu stała się odpowiedź na pytanie co i dla kogo gospodarka regionalna winna produkować, co wymieniać, a co używać, aby osiągnąć warunki do rozwoju przez długi okres³⁹.

Rozwój regionalny to wszystkie zmiany – zarówno pozytywne (rozwój progresywny) jak i negatywne (rozwój regresywny) jakie zachodzą w regionie w zakresie: wzrostu gospodarczego regionu; rozwoju społecznego, tj. zmian w stosunkach międzyludzkich i w strukturze społecznej regionu; postępu technicznego i technologicznego, dzięki którym czynniki i zasoby regionu są wykorzystywane coraz to efektywniej oraz rozwoju ekologicznego, tj. wzajemnej wymiany między człowiekiem a środowiskiem przyrodniczym⁴⁰.

Zdefiniowanie rozwoju regionalnego nie jest proste – T. Mańkowski stwierdził, iż „rozwój regionalny jest pewnego rodzaju skrótem myślowym, który obejmuje swoim zasięgiem

³⁶ Brezdeń P., 2001. Wyodrębnianie regionu w Polsce w aspekcie reformy terytorialnej kraju. *Samorząd Terytorialny*, nr 1–2, s. 26.

³⁷ Parysek J., 2001. *Podstawy gospodarki lokalnej*. Wyd. Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań, s. 47.

³⁸ Chełmińska M., 1994. *Regiony w perspektywie europejskiej* [w:] Damrosz J., Konopka M. (red.), *Regiony kulturowe a nowa regionalizacja kraju*. Wyd. KODRTK, Ciechanów, s. 30.

³⁹ Sauerborn K., 1996. *Die regionalisierung der Wirtschaft als Beitrag zu einer nachhaltigen Entwicklung* [w:] Peters U. (red.), *Regionen im Aufbruch*. Ketteler Verlag GmbH, Bornheim, s. 21–22.

⁴⁰ Potoczek A., 2003. *Polityka regionalna i gospodarka przestrzenna*. Wyd. Agencja TNOiK, Toruń, s. 14–15.

szereg procesów wpływających na systematyczny wzrost społeczno-gospodarczy obszaru⁴¹. Na przestrzeni lat stworzono wiele definicji rozwoju regionalnego – za jedną z bardziej syntetycznych uznać można definicję autorstwa T. Kudłacza, który stwierdził, że rozwój regionalny to „trwały wzrost poziomu życia mieszkańców i potencjału gospodarczego w skali określonej jednostki terytorialnej. Jest on definiowany głównie poprzez pryzmat zmian w następujących jego komponentach: potencjale gospodarczym, strukturze gospodarczej, środowisku przyrodniczym, zagospodarowaniu infrastrukturalnym, ładzie przestrzennym, poziomie życia mieszkańców, zagospodarowaniu przestrzennym⁴². M. Leśniewski podkreśla, iż rozwój regionalny „jest procesem ekonomicznym, polegającym na transformacji czynników i zasobów regionalnych w dobra i usługi, służącym podniesieniu poziomu różnych aspektów życia ludności.”⁴³ Odniesienie pojęcia rozwoju regionalnego do poziomu życia ludności wydaje się być najprostszym sposobem jego definiowania. Finalnym celem każdego konsumenta jest maksymalizacja zadowolenia z konsumowanych dóbr i usług – zarówno prywatnych, jak i publicznych. Skalę konsumpcji można uznać za jeden z podstawowych elementów determinujących jakość życia. Dopełnienie konsumpcji stanowiąc będą m.in.: czas wolny, jakość środowiska w jakim człowiek mieszka i pracuje oraz trudno kwantyfikowalne stany emocjonalne.

Rozwój regionalny posiada wiele wymiarów: „Jest w nim obecny aspekt polityczny, ekonomiczny, kulturowy, technologiczny i środowiskowy. Trwały rozwój wymaga nie tylko harmonijnego „zgrania” wymienionych wymiarów, ale także utrzymywania przez region przewagi strategicznej oraz myślenia o przyszłości w perspektywie międzypokoleniowej⁴⁴. Złożoność rozwoju regionalnego sprawia, że wyodrębnia się jego części składowe, na podstawie których wyznacza się – charakteryzujące się specyficznymi przesłankami, czynnikami, przejawami i efektami rozwoju – pola rozwoju regionalnego. Pola te obejmują: mieszkańców regionu, regionalny ekosystem, infrastrukturę, gospodarkę regionalną oraz przestrzeń (terytorium) regionu⁴⁵.

Proces rozwoju regionalnego może mieć charakter odśrodkowy lub zdeterminowany zewnątrz. W pierwszym przypadku będzie on wywołany poprzez czynniki endogeniczne lub przez czynniki określające wewnętrzną zdolność reagowania na zmiany w makrootoczeniu. W drugim przypadku wywołują go czynniki zlokalizowane poza terytorium regionu – tzw. czynniki egzogeniczne. Rozwój o charakterze odśrodkowym jest przykładem autonomicznego modelu rozwoju, zależnym od wartości – materialnych i niematerialnych – zgromadzonych na terenie danego regionu, a jego trwałość jest pochodną umiejętności współpracy regionalnych podmiotów na rzecz realizacji założonych koncepcji rozwojowych. Rozwój wywołany przez czynniki egzogeniczne występuje w warunkach ogólnej – prowadzącej do przejścia w postindustrialną fazę rozwoju – modernizacji struktur gospodarczych⁴⁶.

Analizując zagadnienie rozwoju regionalnego, warto zauważyć, że na sposób jego postrzegania – podobnie jak i na postrzeganie wielu innych kategorii ekonomicznych – ogrom-

⁴¹ Mańkowski T., 2009. Turystyka jako determinanta rozwoju regionalnego [w:] Meyer B., Milewski D. (red.), Strategie rozwoju turystyki w regionie. Wyd. PWN, Warszawa, s. 42.

⁴² Kudłacz T., 1999. Programowanie rozwoju..., *op. cit.*, s. 15.

⁴³ Leśniewski M.A., 2010. Zrównoważony rozwój a konkurencyjność gmin. Wyd. Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego, Kielce, s. 17.

⁴⁴ Klasik A., 2002. Strategie regionalne. Wyd. Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice, s. 12.

⁴⁵ Brol R., 2006. Rozwój regionalny jako kategoria ekonomiczna [w:] Strah D. (red.), Metody oceny rozwoju regionalnego. Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, s. 14–15.

⁴⁶ Brol R., 2006. Rozwój regionalny..., *op. cit.*, s. 19–20.

ny wpływ wywarły zjawisko globalizacji oraz powstanie teorii ekorozwoju. Na skutek dwóch ww. zjawisk zmieniły się bowiem zarówno mentalność społeczna, jak i wymiar gospodarczy świata.

Teoria ekorozwoju powstała jako odpowiedź na stale pogarszający się stan środowiska – jej twórcom przyświecała idea odejścia od dotychczasowego, prowadzącego nieuchronnie do wyczerpania zasobów, sposobu gospodarowania. Ekorozwój jest teorią uniwersalną, możliwą do realizacji w każdym wymiarze – zarówno na poziomie gospodarki światowej, narodowej, jak i regionalnej. Globalizację ukształtowały postęp naukowo-techniczny, konkurencja międzynarodowa oraz liberalne regulacje handlu i biznesu międzynarodowego. W literaturze przedmiotu występuje wiele definicji pojęcia globalizacja i równie wiele różnych podejść do tego zjawiska – „z ekonomicznego punktu widzenia istotą globalizacji są procesy pogłębiania podziału pracy oraz poszerzania rynków zbytu, przejawiające się w zacieśnianiu międzynarodowych współzależności gospodarczych i ekspansji korporacji transnarodowych”⁴⁷. Globalizacja kojarzona bywa z bezrobociem, z zanieczyszczeniem środowiska, z destabilizacją sytuacji politycznej, z koncentracją władzy lub – zupełnie przeciwnie – z lepszymi perspektywami rozwoju struktur regionalnych i możliwością światowego obywatelstwa jednostki. Ma więc również wymiar społeczny i w tym sensie postrzegana jest „jako coraz bardziej intensywne rozpowszechnianie określonych wzorców i zasad oraz unifikacja coraz większych obszarów naszego życia”⁴⁸. Wpływ globalizacji na procesy wzrostu i rozwoju gospodarki światowej jest – podobnie jak skojarzenia z nią związane – niejednoznaczny.

Współcześnie równolegle występują dwa skłaniające do diametralnie różnych osądów zjawiska – wzrost wielkości światowego PKB oraz postępujące ubóstwo na ogromnych terenach Azji, Afryki i Ameryki Południowej. Z jednej strony mamy więc wymierną poprawę dobrobytu, a z drugiej – równie wymierne – rozwarstwienie świata na bogatą północ i biedne południe.

Wśród rozlicznych wątpliwości pojawiających się w toku identyfikowania skutków globalizacji pewne jest to, że proces globalizacji ograniczył znaczenie gospodarek narodowych, przyznając pierwszeństwo coraz to skuteczniej wymykającym się spod nadzoru rządów i omijającym państwową politykę gospodarczą, a w zasadzie uprawiającym własną, od państwa niezależną, transnarodowym korporacjom⁴⁹.

Globalizacja wywiera wpływ na zmianę stylu życia społeczności całego świata. Nie do końca jednak można określić w jaki sposób. D. Kielczowski stwierdza, że globalizacja konsumpcji prowadzi równocześnie do homogenizacji oraz heterogenizacji stylów życia. Dzieje się tak dlatego, że z jednej strony następuje popularyzowanie określonego stylu konsumpcji poprzez np.: TV satelitarną, Internet, standaryzację dóbr i usług, rozwój międzynarodowych sieci handlowych czy wszechobecną reklamę, a z drugiej umacniają się postawy etnocentryczne i chęć ochrony własnej tożsamości kulturowej⁵⁰. Dzięki globalizacji każda firma jest w stanie odbierać specyficzne sygnały, których źródłem są wielkie transnarodowe korporacje. Dla rozwoju regionalnego oznacza to, że jego poziom jest w dużej mierze zależny od jakości relacji przedsiębiorstw zlokalizowanych na jego terenie z firmami globalnymi. Firmy te

⁴⁷ Godłów-Legiędz J., 2004. Globalizacja jako czynnik rozwoju [w:] Bocian A.F. (red.), *Rozwój regionalny a procesy globalizacji*. Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku, s. 42.

⁴⁸ Bocian A.F., 2004. *Globalizacja – rozwój regionalny. Dążenie do określenia relacji* [w:] Bocian A.F. (red.), *Rozwój regionalny a procesy globalizacji*. Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku, s. 7.

⁴⁹ Bocian A.F., 2004. *Globalizacja – rozwój...*, *op. cit.*, s. 8–13.

⁵⁰ Kielczowski D., 2004. *Globalizacja konsumpcji a rozwój regionalny* [w:] Bocian A.F. (red.), *Rozwój regionalny a procesy globalizacji*. Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku, s. 102–103.

dysponują bowiem środkami pozwalającymi na przeprowadzanie badań z zakresu B+R, od wyników których zależy poziom konkurencyjności wytwarzanego produktu. Sukces odniesie więc ten region, którego podmioty gospodarcze potrafią wykorzystać korzyści zewnętrzne, jakie oferują korporacje globalne, przy jednoczesnym unikaniu kosztów zewnętrznych przez nie generowanych⁵¹.

Dla regionalistyki najważniejsze jest jednak to, że globalizacja doprowadziła do zmiany nastawienia do istnienia silnych regionów. Przed erą globalizacji wysoka autonomia regionów kojarzona była z zagrożeniem dla ich rozwoju, a tym samym z zagrożeniem dla rozwoju państwa. Globalizacja sprawiła, że granice terytorialne i wynikająca z nich wielkość (w sensie przestrzeni) straciła na znaczeniu – obecnie region może z powodzeniem stanowić samodzielny podmiot stosunków gospodarczych i to zarówno krajowych, jak i międzynarodowych. Zanik podziału przestrzeni i gospodarek doprowadził do tego, że posiadanie wielkiego rynku wewnętrznego przestało być kluczowym czynnikiem zapewniającym rozwój danej gospodarki. Postęp w zakresie komunikacji i transportu otworzył światowe rynki. Jeśli tylko region chce zaistnieć jako uczestnik życia gospodarczego, może bez przeszkód dążyć do wykreowania własnej, regionalnej marki, zawierania porozumień z partnerami gospodarczymi – często innymi regionami – a następnie dążyć do coraz pełniejszego uniezależnienia się od państwa⁵².

Globalizacja niejako przeplata się z regionalizmem. Te dwa wydawałoby się zupełnie przeciwstawne, dążące do wzajemnego zniesienia się, zjawiska mają wspólną płaszczyznę i przy sprzyjających warunkach stworzonych przez m.in. odpowiednią politykę regionalną mogą z powodzeniem generować efekty synergiczne. Regionalizm umacnia wspólnoty regionalne, patriotyzm lokalny, tworzenie się społeczeństwa obywatelskiego, a także chroni słabsze ekonomicznie podmioty, eliminując dzięki temu wiele negatywnych skutków globalizacji. To sprzyja wyzwalaniu się potencjału własnego poszczególnych regionów i stwarza warunki niezbędne do korzystania z pomocy zewnętrznej. Regionalizm związany jest z kapitałem społecznym, a więc potencjałem aktywizującym endogeniczne siły rozwoju regionu. Zdarza się wprawdzie, że kapitał społeczny może przyjmować negatywne oblicze, lecz nie jest to w stanie w żaden sposób zniechęcić do jego budowy.

Globalizacja umożliwia włączenie się w międzynarodowe życie gospodarcze poszczególnym regionom, skutkiem czego stają się one miejscami skoncentrowanych przepływów strumieni towarów, kapitałów, a finalnie istotnymi ogniwami w nowym, globalnym podziale pracy. Dzięki efektom globalizacji regiony dostrzegły siłę powiązań sieciowych. Stale gęstniejąca sieć kontaktów pomiędzy: podmiotami funkcjonującymi w regionie podmiotami funkcjonującymi w regionie a podmiotami funkcjonującymi poza regionem oraz pomiędzy regionami w znaczeniu instytucjonalnym wynika z ogólnego trendu wymiany czynników produkcji. Postęp technologiczny skrócił czas przemieszczania się zasobów do tego stopnia, że świat stał się tzw. globalną wioską, w której kluczem do rozwoju jest umiejętność współpracy. „Obecnie obserwuje się w gospodarce wzrost roli sieciowych powiązań horyzontalnych, czyli splotu relacji gospodarczych, instytucjonalnych, technologicznych, i społecznych w skali lokalnej i re-

⁵¹ Kot J., 2001. Rozwój regionalny i lokalny w warunkach globalizacji gospodarki [w:] Markowski T., Stawasz D., (red.), *Ekonomiczne i środowiskowe aspekty zarządzania rozwojem miast i regionów*. Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, s. 58.

⁵² Woś B., 2002. Regiony Europy w procesach globalizacji [w:] Miszewska B., Furmankiewicz M. (red.), *Rozwój regionalny i lokalny a procesy globalizacji*. Wyd. MarMar, Wrocław, s. 53.

gionalnej. Tworzą one ramy wspólnego działania. (...) Sieci rozwijają się w różnych skalach przestrzennych: miast, regionów, krajów, a także w skali międzynarodowej, np. powiązania sieciowe w Unii Europejskiej. Wynika to z charakteru współczesnej gospodarki narodowej opartej na wiedzy i charakteryzującej się globalizacją procesów produkcji i umiędzynarodowieniem rynków zbytu, malejącą rolą granic państwowych dla przepływu międzynarodowych kapitałów, wzrastającą rolą metropolii jako inkubatorów innowacji i nowoczesnych technologii pozwalających na uzyskiwanie produkcji o wysokiej wartości dodanej, przejściem od koncepcji stabilizacji produkcji i gospodarki do koncepcji elastyczności⁵³.

Cechą charakterystyczną gospodarki sieciowej jest pewien paradoks. Polega on na tym, że z jednej strony istotnym czynnikiem prowadzącym do rozwoju sieci jest zaufanie i oparta na nim współpraca podnosząca zdolności konkurencyjne partnerów. Z drugiej zaś wiadomo, że stanowiącym rdzeń sieci, dysponującym znacznym kapitałem, międzynarodowym korporacjom bezgranicznie ufać nie można. Transnarodowe korporacje kierują się bowiem zasadą maksymalizacji korzyści płynących z całego zbioru lokalizacji, w którym uruchamiają działalność. Wpływ ich działalności na rozwój poszczególnych miast czy regionów jest im jak najbardziej obojętny. Paradoks ten wskazuje, że o prawidłowy rozwój poszczególnych miejsc muszą troszczyć się władze i społeczności lokalne⁵⁴.

Podjmując rozważania na temat rozwoju regionalnego w Polsce, należy zaznaczyć, że moment wprowadzenia transformacji społeczno-ustrojowej był nie tylko momentem dostrzeżenia koncepcji ekorozwoju czy poddania się większym wpływom globalizacji, ale i początkiem zmiany systemowego podejścia do kwestii regionów. Zmiana ustroju spowodowała, że po raz pierwszy od 45 lat dążenie do umocnienia regionów zaczęto postrzegać jako godną zainteresowania i wsparcia ideę, a nie jako osłabiający władzę centralną ruch wywrotowy. Nieprzyjazny regionalnej odrębności ustroj socjalistyczny starał się stłamsić miłość do „małych ojczyzn” i dopiero rok 1989 dał szansę rozwoju odrębności regionalnej⁵⁵. Z tego powodu rozwój regionalny i lokalny jako kategoria społeczno-ekonomiczna nie posiada w Polsce długoletniej tradycji w naukach ekonomicznych, a w naszym społeczeństwie tożsamość regionalna nie jest tak eksponowana, jak ma to miejsce w krajach zachodnich. Nie oznacza to jednak, że rozwój lokalny czy regionalny jest nowością potransformacyjną – zawsze w działaniach władz terenowych zawarty był przecież pierwiastek poprawy bytu społeczności lokalnych, racjonalnego wykorzystywania zasobów, czy dążenia do rozwoju podległego terenu⁵⁶.

Ponadto wprowadzenie gospodarki rynkowej spowodowało, że na procesy rozwoju regionalnego największy wpływ zaczęły wywierać „mechanizmy rynkowe nastawione na zysk oraz preferujące konkurencję, otwarcie na rynki zagraniczne i napływ kapitału zagranicznego (...) przekształcenia w strukturze własnościowej i organizacyjnej gospodarki oraz samorządowy charakter lokalnego układu zarządzania”⁵⁷.

⁵³ Miszczak K., 2002. Tworzenie sieci jako współczesny wyznacznik rozwoju społeczno-gospodarczego [w:] Miszewska B., Furmankiewicz M. (red.), *Rozwój regionalny i lokalny a procesy globalizacji*. Wyd. MarMar, Wrocław, s. 53.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 52–54.

⁵⁵ Omelaniuk A.J., 1994. Region, regionalne towarzystwa, regionalizacja kraju [w:] Damrosz J., Konopka M. (red.), *Regiony kulturowe a nowa regionalizacja kraju*. Wyd. KODRTK, Ciechanów, s. 118–121.

⁵⁶ Szewczuk A., 2005. *Rozwój lokalny...*, *op. cit.*, s. 23.

⁵⁷ Wich U., 1992. *Rozwój regionalny i polityka regionalna w okresie zmian systemowo-ustrojowych w Polsce* [w:] Winiarski B. (red.), *Polityka regionalna w warunkach gospodarki rynkowej*. Wyd. PAN, Wrocław, s. 57.

Mimo zmian jakie wywołało pojawienie się teorii ekorozwoju i zjawiska globalizacji, niezmiennie prawdziwym pozostało twierdzenie, że prowadzący do wyrównania efektywności lokalnych czynników produkcji, a w konsekwencji do osłabienia różnic i wzrostu atrakcyjności układów lokalnych rozwój ma miejsce jedynie w regionach, w których realizowana jest zasada racjonalnej gospodarki⁵⁸.

Rozwój cechuje się tym, że jego zaistnienie wymaga stworzenia odpowiednich warunków. W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę na fakt konieczności rozdziału dwóch pojęć – warunków rozwoju regionalnego oraz komponentów rozwoju regionalnego. Pod pojęciem warunków kryją się nośniki zasobów – na przykład warunki naturalne, położenie geopolityczne, układ demograficzny, infrastruktura czy inwestycje realizowane w regionie. Warunki te mogą przekształcić się w komponenty rozwoju dopiero dzięki odpowiednio prowadzonej polityce społeczno-gospodarczej⁵⁹. A to wymaga zaangażowania nie tylko władz, ale i całej społeczności regionu.

1.3. Ewolucja koncepcji rozwoju regionalnego

Rozwój regionalny jest zagadnieniem interdyscyplinarnym. „Główną składową rozwoju regionalnego i jego warunkiem jest wzrost gospodarczy, czyli zwiększenie produkcji dóbr i usług wskutek ilościowego zwiększenia wykorzystywanych czynników produkcji oraz poprawy efektywności ich wykorzystania. O ile wzrost jest rozpatrywany przede wszystkim w kategoriach zmian ilościowych, rozwój obejmuje także zmiany jakościowe i strukturalne.”⁶⁰ Źródłem teoretycznych koncepcji rozwoju regionalnego jest nie tylko ekonomia, ale również socjologia, geografia, geologia, teoria organizacji, a nawet wyspecjalizowane nauki techniczne. Dokonując charakterystyki omawianych koncepcji, można wyodrębnić koncepcje wywodzące się z nurtów klasycznych i neoklasycznych oraz koncepcje, których źródłem są nurty postkeynsofskie⁶¹.

Zasadniczą różnicą pomiędzy ww. grupami jest stosunek do potrzeby stosowania i oceny skuteczności interwencjonizmu państwowego. Teorie wywodzące się z nurtów klasycznych i neoklasycznych przyjmują, że międzyregionalne, samoistne przemieszczanie się czynników produkcji w efekcie końcowym doprowadza do wyrównania szans rozwojowych regionów. Interwencjonizm jest przez nie postrzegany jako zbędne zakłócenie doskonałych sił rynkowych. Druga grupa teorii przyjmuje założenie, że gospodarka wcale nie musi dążyć do osiągnięcia stanu równowagi, a co za tym idzie, mechanizm rynkowy nie jest w stanie samoistnie zlikwidować dysproporcji międzyregionalnych. Według tego nurtu pozostawienie wolnego od ingerencji państwa życia gospodarczego skutkować będzie wystąpieniem efektu błędnego koła, przejawiającego się wciąż przyspieszającym rozwojem regionów bogatych przy jedno-

⁵⁸ Kołodziejczyk D., 2001. Sytuacja finansowa gmin jako czynnik rozwoju lokalnego. Samorząd Terytorialny, nr 12, s. 38.

⁵⁹ Lewczuk J., 2002. Komponenty rozwoju regionu transgranicznego (na przykładzie województwa podlaskiego) [w:] Bocian A.F. (red), *Rozwój regionalny a wzrost gospodarczy*. Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku, s. 249.

⁶⁰ Leśniewski M.A., 2010. *Zrównoważony rozwój...*, *op. cit.*, s. 18.

⁶¹ Dąbrowski A., 1998. *Polityka regionalna UE w latach dziewięćdziesiątych* [w:] Bagdziński L. (red), *Gospodarka. Przestrzeń. Środowisko*. Wyd. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń, s. 18.

czesnym pozostawaniu regionów biednych w nieustającej stagnacji. W takim układzie interwencjonizm staje się jedyną szansą na wyrównanie poziomu rozwoju regionów⁶².

Twórcy teorii rozwoju regionalnego dążąc do wytłumaczenia badanego zjawiska, określają jego podstawę. Dzięki temu możliwy jest podział teorii rozwoju regionalnego na:

- teorie oparte na działalności eksportowej:
 - teoria bazy ekonomicznej (*economic base theory*),
 - teoria produktu podstawowego (*staple theory*),
 - nowa teoria handlu (*new trade theory*);
- teorie oparte na zjawisku koncentracji przestrzennej:
 - teoria biegunów wzrostu (*growth poles*),
 - teoria geograficznych centrów wzrostu (*geographical growth centers*),
 - model rdzenia i peryferii (*core and peripheries*);
- teorię opartą na cyklu produkcyjnym (*product-cycle theory*),
- teorię opartą na elastycznej produkcji (*flexible production*),
- teorie oparte na tzw. podejściu instytucjonalnym,
- teorie oparte na kapitale społecznym⁶³.

Teorie rozwoju regionalnego grupuje się również – ze względu na ich oryginalność – na teorie pierwotne oraz teorie wtórne. Wśród teorii pierwotnych wymienia się teorię lokalizacji, teorię ośrodków centralnych, teorię bazy ekonomicznej, teorię biegunów rozwoju, teorię dyfuzji innowacji oraz teorię rozwoju endogenicznego. Do teorii wtórnych zalicza się natomiast teorię produktu podstawowego, teorię geograficznych centrów wzrostu, teorię rdzenia i peryferii oraz tzw. nową teorię handlu. Należy dodać, że w efekcie łącznego wykorzystania wybranych założeń pochodzących z obu ww. grup powstały teorie scalone⁶⁴.

E. Nowińska-Łażniewska dzieli teorie rozwoju regionalnego na cztery główne grupy. Pierwsza obejmuje teorie powstałe w toku dalszego rozwoju pierwotnej teorii lokalizacji – teorie oparte na korzyściach płynących z efektów aglomeracji i procesów urbanizacji. Do drugiej grupy zalicza ona najnowsze teorie, tj. teorie powstałe w dwóch ostatnich dziesięcioleciach. Trzecia grupa obejmuje przestrzenną dynamiczną teorię rynku, zaś grupa czwarta tłumaczy mechanizm rozwoju regionalnego, opierając się na ekonomii ewolucyjnej. Klasyczne teorie aglomeracji i urbanizacji opierają się na korzyściach, jakie odnoszą przedsiębiorstwa tworzące dystrykty w tych samych lokalizacjach. Bliskie sąsiedztwo umożliwia czerpanie korzyści płynących z trzech zjawisk: rozlewania się informacji, wykształcenia się niezwykłych nakładów lokalnych oraz wykształcenia się lokalnego zasobu wykwalifikowanych pracowników. Rozlewanie się informacji opiera się na prowadzących do wymiany wiedzy formalnych i nieformalnych kontaktach pracowników różnych organizacji. Przy założeniu, że kultury organizacyjne przyjęte przez te organizacje wspierają upowszechnienie wiedzy, wytworzy się dodatkowy kanał przesyłu. Drugie zjawisko, tj. nakłady lokalne, umożliwiają efektywniejsze dostarczanie specjalistycznych usług czy specjalistycznej infrastruktury. Jednostkowy koszt dostarczenia ww. przypadający na jedną firmę należącą do *cluster* obniża się wraz ze wzrostem

⁶² Szlachta J., 1992. Interwencjonizm państwa w przebieg procesów rozwoju regionalnego w świetle doktryny neokeynesowskiej i neoliberalnej [w:] Winiarski B. (red.), *Polityka regionalna w warunkach gospodarki rynkowej*. Wyd. PAN, Wrocław–Warszawa–Kraków, s. 29–31.

⁶³ Grosse T.G., 2002. Przegląd koncepcji teoretycznych rozwoju regionalnego. *Studia Regionalne i Lokalne*, nr 1, s. 26–46.

⁶⁴ Brol R., 2006. *Rozwój regionalny...*, *op.cit.*, s. 22–26.

ilości firm na danym terenie. Lokalny zasób wykwalifikowanych pracowników jest szczególnym ułatwieniem w przypadku branż w których koszt lub czas niezbędny do wykwalifikowania czy pozyskania pracownika jest znaczny⁶⁵.

Wśród najnowszych teorii wyjaśniających przestrzenną koncentrację działań ekonomicznych występuje okazałe zróżnicowanie przyczyn uznawanych za powód zaistnienia wspomnianego zjawiska. Teoria nowych przestrzeni przemysłowych gloryfikuje rolę efektów aglomeracji oraz wzajemne zależności niehandlowe, jakie zachodzą pomiędzy podmiotami funkcjonującymi w regionie. Teoria obszarów przemysłowych wskazuje na zjawisko tzw. zatańczenia i uelastycznienia prowadzące do nasilonego powiązania z lokalizacją. Odnosząca się do procesów innowacji teoria innowacyjnego środowiska podkreśla procesy uczenia powiązane z lokalizacją. Porter stoi na stanowisku, iż to wewnątrzregionalne interakcje zachodzące między grupami konkurentów, producentów, konsumentów itd. są odpowiedzialne za koncentrację przestrzenną. Autorzy teorii systemów innowacyjnych zwracają uwagę na specyficzne pojmowanie przestrzeni – według nich bliskość przestrzenna ułatwia interakcję producentów i konsumentów. Teoria New Economic Geography uwypukla zalety lokalizacyjne i urbanizacyjne, rosnące zyski skali, efekt rynku rodzimego i efekt indeksu cenowego. Ostatnia z teorii, tzw. nowa regionalna teoria wzrostu, wytłumaczenia przestrzennej koncentracji działań upatruje w wewnątrz- i międzyregionalnym rozlewaniu wiedzy – w szczególności poprzez migrację czynników⁶⁶.

Przestrzenna dynamiczna teoria rynku opisuje zmiany rynkowe dla danego produktu lub branży w czasie poprzez, przedstawioną wcześniej, koncepcję rozwoju regionalnego opartą na cyklu produkcyjnym. Jej charakterystycznym elementem jest rozróżnianie czterech faz rozwojowych, tj. fazy eksperymentowania, ekspansji, dojrzewania oraz stagnacji i regresji.⁶⁷ Ekonomia ewolucyjna koncentruje się na znaczeniu, jakie ma dla rozwoju – prowadzący do wzrostu różnorodności technologii i organizacji – proces innowacyjności. Warto podkreślić, że proces innowacyjności jest tu, podobnie jak niepewność, nowatorsko interpretowany. W świetle pojęcia trajektorii technologicznej innowacje prowadzone są wzdłuż wąsko wytyczonych ścieżek i poddane mechanizmowi selekcji. Selekcji dokonuje się za pomocą kryterium dopasowania do środowiska – na tej podstawie zapada decyzja o rozwoju lub upadku danej innowacji. W odniesieniu do niepewności przyjęte jest założenie, że firmy nie mają powszechnego dostępu do informacji, a próbując unikać nieznanego, są bardziej skłonne do utwierdzania się w nawykach i zwyczajach. Ekonomia ewolucyjna wskazuje, że polityka regionalna powinna być uwrażliwiona na zależności wynikające z uwarunkowań lokalnych oraz rezultatów wcześniejszego rozwoju – musi być dostosowana do potrzeb i zasobów regionu. Mimo spełnienia powyższych warunków polityka ta nigdy nie będzie w stanie zagwarantować ulokowania w regionie nowych technologii, gdyż – w świetle ewolucyjnej teorii ekonomii – nowe drogi rozwoju są nieprzewidywalne⁶⁸.

Rosnące znaczenie aspektów ekologicznych – przejawiające się usytuowaniem stanu środowiska przyrodniczego na czołowym miejscu listy czynników rozwoju – doprowadziło

⁶⁵ Nowińska-Łażniewska E., 2004. Relacje przestrzenne w Polsce w okresie transformacji w świetle teorii rozwoju regionalnego. Wyd. Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, s. 12.

⁶⁶ Ibidem, s. 13–19.

⁶⁷ Ibidem, s. 54–57.

⁶⁸ Ibidem, s. 59–65.

w XXI w. do uznania za wyznacznik rozwoju regionalnego teorii ekorozwoju⁶⁹. Terminu „ekorozwój” użyto po raz pierwszy w 1972 r. na Konferencji Sztokholmskiej. Jednym z ważniejszych efektów Konferencji było ustalenie, iż człowiek posiada z jednej strony prawo do życia w środowisku o jakości zapewniającej egzystencję w warunkach godności i dobrobytu, ale z drugiej – ma również obowiązek dbałości o środowisko z myślą o przyszłych pokoleniach. Tezy Konferencji Sztokholmskiej zostały umocnione opublikowanym w tym samym roku raportem Klubu Rzymskiego „Granice wzrostu” („The Limits to Growth”). Raport ten zawierał prognozę, według której utrzymywanie dotychczasowego sposobu gospodarowania doprowadzi świat w ciągu najbliższego stulecia do granic możliwości dalszego rozwoju. W odpowiedzi na zawarte w Raporcie wnioski podjęto prace nad regułami trwałego rozwoju – dziś można je ująć w następujący sposób:

- „holistyczne postrzeganie zjawisk przyrodniczych, społecznych i gospodarczych zachodzących na danym obszarze i wiążący się z tym wymóg interdyscyplinarnego podejścia do ich analizy;
- systemowe i długookresowe ujmowanie elementów środowiska z punktu widzenia jego realnych i potencjalnych funkcji produkcyjnych i pozaprodukcyjnych;
- możliwie pełna identyfikacja interakcji człowieka i otaczającego go środowiska, w tym systemu wzajemnych powiązań i zależności między różnymi formami użytkowania i zagospodarowania przestrzeni antropogenicznej i przyrodniczej a stanem ekosystemów;
- ocenianie zmian środowiska przez paradygmat systemu wartości, zgodnie z którym najważniejszą kwestią jest zachowanie równowagi środowiskowej”⁷⁰.

Kontynuacją ustaleń z 1972 r. były prace podjęte na III Sesji Narodów Zjednoczonych – doprecyzowano wówczas pojęcie ekorozwoju. Podkreślono, że przyjęcie tej koncepcji równa się z uznaniem wyższości wymogów ekologicznych nad wszystkimi innymi, oszczędną produkcją i konsumpcją, stosowaniem szeroko pojętego recyklingu połączonego z odpowiedzialnością za odpady oraz nieustanną analizą długookresowych skutków środowiskowych bieżących decyzji, działań lub zaniechań.

Pobocznym skutkiem intensyfikacji prac nad określeniem roli przyrody w procesie gospodarowania było wykształcenie się kilku nowych pojęć – obok pierwotnego ekorozwoju pojawiły się pojęcia „trwałego rozwoju” czy „zrównoważonego rozwoju”. Ekorozwój, jak już wspomniano, koncentruje się na spełnieniu wymogów ekologicznych. Koncepcja równoważenia rozwoju rozszerza swe zainteresowania na rozwój ekonomiczny i społeczny – szersze ujęcie wspomnianej problematyki zawarto w części II.

Nie bogactwo definicyjne jest dla ewolucji koncepcji rozwoju regionalnego najważniejsze a fakt, iż świat zmienił horyzont czasowy – wyraźnie odrzucił pogląd Keynesa, według którego sadzenie drzew, z których samemu nie zbiera się owoców, jest irracjonalne. To, że na dłuższą metę wszyscy jesteśmy martwi, nie zwalnia nas przecież z obowiązku dbania o przyszłość naszych wnuków. Okazało się, że możliwa jest filozofia rozwoju łącząca pozornie wykluczające się i utożsamiane jednocześnie z filarami zrównoważonego rozwoju cele, tj. rozwój ekonomiczny, ochronę środowiska naturalnego oraz rozwój społeczny⁷¹. Nadal jednak

⁶⁹ Kudłacz T., 1999. Programowanie rozwoju..., *op. cit.*, s. 26.

⁷⁰ Bołtromiuk A., 2003. Ekonomiczne aspekty funkcjonowania obszarów chronionych. Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku, s. 46.

⁷¹ Pawlicz A., 2009. Zrównoważony rozwój jako podstawa rozwoju turystyki w regionie [w:] Meyer B., Milewski D. (red.), Strategie rozwoju turystyki w regionie. Wyd. PWN, Warszawa, s. 84.

spornym pozostaje, w jaki sposób ww. filozofię wprowadzić do praktycznego zastosowania. H. Rouba zauważa, że ideę zrównoważonego rozwoju można realizować poprzez wdrożenie zasady równouprawnienia celów ekologicznych z celami gospodarczymi i społecznymi oraz równoczesne przestrzeganie zasady równego dostępu do środowiska przyrodniczego⁷². B. Poskrobko zwraca uwagę, że ekorozwój można postrzegać w dwojaki sposób. Po pierwsze w aspekcie ekologicznym – wówczas jest on traktowany jako wyższa forma ochrony środowiska, a po drugie w aspekcie cywilizacyjnym – jako nowy sposób organizacji i zarządzania zarówno działalnością gospodarczą, jak i niezarobkową aktywnością człowieka⁷³. Aspekt cywilizacyjny wydaje się stanowić kompleksową ideę funkcjonowania człowieka – obejmuje w zasadzie całość ludzkiej egzystencji. Takie pojmowanie ekorozwoju dąży do zrównoważenia wszystkich procesów, jakie wywołuje lub jakimi może sterować człowiek. Obojętnie, jaki sposób rozumienia ekorozwoju zostanie wybrany, konieczne staje się monitorowanie tzw. 4S; 4S to akronim pochodzący od angielskich: source (źródło surowców i energii), sink (miejsce odprowadzania odpadowej materii i energii), sernice (przestrzeń, krajobraz, informacja) oraz space (ekosystemowość, różnorodność biologiczna)⁷⁴.

Coraz silniejsze poczucie odpowiedzialności światowego społeczeństwa za stan środowiska stanowiło sygnał skłaniający życie gospodarcze ku realizowaniu teorii zrównoważonego, trwałego rozwoju, istotę którego stanowi „zdolność systemu gospodarczego, społecznego i politycznego do zapewniania systematycznej poprawy jakości życia kolejnych pokoleń”⁷⁵. Zauważono, że rozwój regionu należy rozpatrywać w długookresowej perspektywie przy jednoczesnym monitorowaniu stanu gospodarki jako całości, zapewnieniu postępu w aspekcie społecznym oraz zachowaniu wartości środowiska naturalnego⁷⁶.

Rozwój zyskał więc nowe oblicze samonapędzającego się – niczym *perpetuum mobile* – mechanizmu dążącego do urzeczywistnienia społecznie wymaganych celów, tj. wzrostu rzeczywistego dochodu *per capita*, poprawy stanu zdrowia, poziomu żywienia i wykształcenia ogółu społeczności oraz sprawiedliwego pokoleniowo dostępu do bogactw mineralnych⁷⁷. Moment, w którym aktywa środowiska zaczęto utożsamiać z kapitałem naturalnym, był początkiem rzeczywistego oceniania zjawisk ekonomicznych przez pryzmat ekorozwoju, czyli rozwoju, w którym szczególnie nacisk kładzie się na racjonalne wykorzystywanie ograniczonych czasowo, przestrzennie, technologicznie oraz posiadających atrybut rzadkości dóbr przyrody⁷⁸. Wszystkie podejmowane przez człowieka działania – zarówno aktywność gospodarstwa domowego, gospodarka lokalna, regionalna, gospodarki narodowe, jak i gospodarka globalna – zaczęły być w stale rosnącym stopniu uzależniane od koncepcji ekorozwoju.

⁷² Rouba H., 2004. Podstawy polityki ekologicznej [w:] Stawasz D. (red.), *Ekonomiczno-organizacyjne uwarunkowania rozwoju regionu – teoria i praktyka*. Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, s. 193.

⁷³ Poskrobko B., 1998. *Zarządzanie środowiskiem*. Polskie Wyd. Ekonomiczne, Warszawa, s. 123.

⁷⁴ Janikowski R., 2004. *Zarządzanie antropopresją*. Wyd. Difin, Warszawa, s. 173–174.

⁷⁵ Chmielak A., 2003. W kwestii konfliktu między celem a środkami realizacji rozwoju trwałego [w:] Czaja S. (red.), *Konflikty i współpraca w realizacji strategii ekorozwoju*. Wyd. I-BiS, Wrocław, s. 45.

⁷⁶ Malik K., 2011. *Ewaluacja polityki rozwoju regionu. Metody, konteksty i wymiary rozwoju zrównoważonego*. Wyd. Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, *Studia Tom CXXXV*, s. 15.

⁷⁷ Noga M., 2000. *Sustainable development i paradygmat współczesnej neoklasycznej ekonomii* [w:] Fiedor B. (red.), *Problemy trwałego rozwoju*. Wyd. I-BiS, Wrocław, s. 7.

⁷⁸ Bajon P., 2003. *Możliwości wykorzystania koncepcji kapitału naturalnego w badaniach nad ekologicznymi aspektami leźnictwa uzdrowskiego* [w:] Czaja S. (red.), *Konflikty i współpraca w realizacji strategii ekorozwoju*. Wyd. I-BiS, Wrocław, s. 5.

Ekorozwój opiera się na założeniu, że czynnikiem warunkującym rozwój ekonomiczny jest poprawa względnie nie pogarszanie stanu środowiska, skutkujące nieprzekreśleniem szans przyszłych pokoleń na zaspokojenie ich potrzeb. Jako idea traktuje o ogóle dziedzin aktywności człowieka i organizacji jego działalności gospodarczej – „stanowi program powiązań ekonomicznych, technicznych i społecznych, który nie narusza w istotny i nieodwracalny sposób środowiska przyrodniczego, godząc prawa przyrody z prawami ekonomii”⁷⁹. Innymi słowy, ekorozwój to przede wszystkim harmonizacja życia gospodarczego ze sferą przyrodniczą.

Gospodarka oparta na teorii ekorozwoju charakteryzuje się specyficznymi celami funkcjonowania – można je podzielić na trzy podstawowe grupy: cele ekonomiczne, ekologiczne i społeczne. Za cele ekonomiczne uznaje się przede wszystkim, prowadzony w warunkach uczciwej konkurencji o dostęp do ograniczonych zasobów i limitowaną możliwość odprowadzania zanieczyszczeń, trwały rozwój gospodarczy. Celami ekologicznymi omawianego typu gospodarki są: zachowanie zasobów nieodnawialnych, utrzymanie trwałości podstawowych procesów przyrodniczych i zachowanie ekosystemów oraz poprawa jakości środowiska i zwiększanie jego pojemności i produktywności. Natomiast celami społecznymi są ustanowienie zasad gwarantujących równe szanse dostępu do korzystania ze środowiska dla obywateli poszczególnych społeczeństw obecnych i przyszłych pokoleń oraz dążenie do stałej poprawy jakości życia. Cele te są od siebie wzajemnie uzależnione – prawidłowy rozwój gospodarki następuje dopiero wówczas, gdy wszystkie cele są w jednakowym tempie realizowane⁸⁰.

Działalność wytwórcza jaką prowadzi człowiek wymaga wykorzystania zasobów naturalnych (zarówno tych o charakterze odnawialnym, jak i nieodnawialnym), może zakłócać zachodzące w środowisku procesy ekologiczne i wpływać na funkcjonowanie ekosystemów, zagrażać bioróżnorodności lub wręcz polegać na wprowadzaniu do środowiska genetycznie modyfikowanych roślin, przekraczać naturalną chłonność ekosystemów, prowadząc do ich degradacji, a w konsekwencji wpływa na warunki życia człowieka – zarówno w środowisku pracy, jak i w miejscu zamieszkania bądź spędzania czasu wolnego. Teoria ekorozwoju zwraca na powyższe zagadnienia uwagę.⁸¹ Cechą charakterystyczną omawianej koncepcji jest to, że zmienia się ona w czasie, stale dopasowując się do istniejącego stanu środowiska. Aby ekorozwój był możliwy, należy identyfikować w sposób kompleksowy skutki środowiskowe decyzji dotyczących wszystkich gałęzi gospodarki. W pewnym sensie ekorozwój wpływa nawet na proces globalizacji – włączanie gospodarek krajowych do ogólnoświatowej musi być podporządkowane nie tylko celom ekonomicznym, ale i ekologicznym⁸².

Sformułowano wiele zasad, jakimi należy kierować się, budując i wdrażając koncepcję ekorozwoju. Najważniejsze z nich to równorzędność i integralność polityki ekologicznej, gospodarczej, społecznej i przestrzennej; harmonizacja procesów gospodarczych z przyrodni-

⁷⁹ Podczarski S., 1997. Strategiczne kierunki restrukturyzacji gospodarki regionalnej. Wyd. Politechniki Częstochowskiej, s. 28.

⁸⁰ Rouba H., 2001. Geneza i istota koncepcji rozwoju zrównoważonego [w:] Markowski T., Stawasz D., (red.), Ekonomiczne i środowiskowe aspekty zarządzania rozwojem miast i regionów. Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, s. 200–221.

⁸¹ Kozłowski S., 1997. W drodze do ekorozwoju. Wyd. PWN, Warszawa, s. 86.

⁸² Wąsikiewicz-Rusnak U., 2003. Ekorozwój w strategii gospodarowania. Wyd. Akademii Ekonomicznej w Krakowie, s. 9–18.

czymi oraz stały nacisk na przekształcenia strukturalne pozwalające na trwały rozwój i zachowanie sprawiedliwości międzypokoleniowej⁸³.

Ekorozwój jest niekończącym się procesem, a nie celem samym w sobie. Dlatego wymaga pełnej świadomości ekologicznej społeczeństwa – tylko wówczas zrozumiane i zaakceptowane zostaną jego podstawy. Proces ten wiąże się z koniecznością oparcia życia społecznego na – umożliwiających rozwój postawy obywatelskiej u wszystkich członków zbiorowości – zasadach demokratycznych oraz zorganizowania gospodarki zgodnie z prawami rynku. Ekorozwój to, w pewnym sensie, filozofia życia i gospodarowania. Do przyjęcia filozofii nikogo nie można zmusić – pełna kontrola nad przestrzeganiem przez każdego z członków społeczności zasad ekorozwoju jest po prostu nie tyle niemożliwa, co wręcz niecelowa.

Ekorozwojowa przebudowa stosunków społecznych, a także gospodarki jako całości wymaga gromadzenia oraz przekazywania wiedzy i informacji dotyczących ww. procesu. Społeczność posiadająca odpowiedni zakres wiedzy i kompetencji potrafi dokonać precyzyjnego powiązania pracy ekospołecznej z korzyściami generowanymi przez tę pracę. Zasób wiedzy pozwoli również na opanowanie umiejętności długookresowego przewidywania konsekwencji działań lub zaniechań oraz wymiernego wartościowania pracy i skutków innych zmian w otoczeniu. Stanie się to nie tylko podstawą prognozowania zmian w środowisku, ale naturalnym motywatorem do ograniczania antropopresji oraz utrzymywania tendencji ekorozwojowych. Społeczność świadoma skutków własnych decyzji nie musi być przez nikogo przekonywana – osiąga ekorozwojową dojrzałość⁸⁴.

Oprócz wymienionych już zaleceń przy wprowadzaniu koncepcji ekorozwoju należy dodatkowo zachowywać prawa ekorozwoju. W literaturze przedmiotu wymieniane są trzy prawa – prawo celu, prawo skali i jakości podejmowanych działań gospodarczych oraz prawo regionu.

Prawo celu mówi, że każda działalność człowieka musi być dostosowana do uwarunkowań przyrodniczych tak, aby wykluczyć degradację środowiska i jednocześnie prowadzić do racjonalnego korzystania z jego zasobów. Prawo to wskazuje, że decyzje gospodarcze muszą być podejmowane przy uwzględnieniu wskazań ekologicznych i ekonomicznych. Z założenia wskazania ekologiczne są istotniejsze. Nie oznacza to jednak braku możliwości gospodarowania i wykorzystywania w tym procesie zasobów naturalnych.

Prawo skali i jakości podejmowanych działań gospodarczych podkreśla, że człowiek od rewolucji przemysłowej podejmuje działania gospodarcze na skalę przekraczającą możliwości, jakie ma środowisko naturalne w zakresie samoregulacji. Finalnym skutkiem przekraczania pojemności środowiska są katastrofy ekologiczne, których zneutralizowanie wymaga ogromnych nakładów finansowych, stąd prawo to postuluje zaniechanie działań, z którymi natura nie jest w stanie sobie sama poradzić. Prawo to zwraca również uwagę na negatywne skutki budowy osiedli będących częścią wielkich ośrodków metropolitarnych, a dokładnie – pozbawionych intymności blokowisk powodujących problemy natury humanistycznej i kulturowej. Metropolizacja przestrzeni to również zatracanie tradycyjnych więzi społecznych, wykształcanie specyficznej klasy metropolitarnej, emocjonalnie niezwiązanej z zamieszkiwanym obszarem. Prowadzi to do zaniku, tak potrzebnego przy ekorozwoju, patriotyzmu lokalnego.

⁸³ Jakubczyk Z., 2002. Zasada ekologicznie zrównoważonego rozwoju [w:] Fiedor B. (red.), Podstawy ekonomii środowiska i zasobów naturalnych. Wyd. C.H.Beck, Warszawa, s. 264.

⁸⁴ Czaja S., 2002. Historia gospodarki i gospodarowania. Wyd. I-BiS, Wrocław, s. 101–102.

Ostatnie, trzecie prawo ekorozwoju – prawo regionu nadaje każdemu regionowi możliwość rozwoju stosowną do potencjału przyrodniczego i zgodną z wolą mieszkańców. Prawo to jest przeciwwagą dla unifikacji kierującej się jednakowymi wytycznymi dla wszystkich regionów i lekceważącej rodzime, regionalne tradycje. Daje ono regionom szansę na kreowanie rozwoju oparte na własnych scenariuszach, a władzom lokalnym z jednej strony przyznaje dużą swobodę w podejmowaniu decyzji, zaś z drugiej nakłada obowiązek brania odpowiedzialności za kształtowanie warunków życia i pracy mieszkańców⁸⁵. Prawo regionu nie jest pochwałą czy wezwaniem do autarkii – w żaden sposób nie powinno przysłańcając regionem konieczności monitorowania wpływów pochodzących z zewnątrz i konieczności monitorowania wpływów regionu na otoczenie. R. Domański zwraca uwagę na to, że transgraniczne zanieczyszczenia będące rodzajem negatywnym wpływów zewnętrznych mogą wpływać na zakłócenie trwałości i równowagi procesów zachodzących w regionach⁸⁶.

Podczas gdy świat tworzył koncepcję ekorozwoju oraz poszukiwał zasad równoważenia procesów generowanych przez człowieka, polska gospodarka opierała się na przedmiotowo traktującej przyrodę marksistowskiej teorii ekonomii – nie była zainteresowana ww. zagadnieniami. Ekorozwój w Polsce został dostrzeżony z pewnym opóźnieniem – można wręcz stwierdzić, że pojmowana w sposób kompleksowy problematyka ekorozwoju stała się zagadnieniem istotnym dopiero po transformacji systemu społeczno-gospodarczego. W polskim prawodawstwie problematyka środowiskowa (w rozumieniu problemów ekorozwoju) została po raz pierwszy usankcjonowana w 1991 r. poprzez przyjęcie przez Sejm „I Polityki ekologicznej państwa”. Kontynuacją działań na rzecz ekorozwoju było uczestnictwo Polski w mającym miejsce w 1992 r. Światowym Szczycie Ziemi w Rio de Janeiro. Powstałe wówczas, wyznaczające kierunki działań w ramach ekorozwoju w perspektywie XXI w., opracowanie „Program Agenda 21.” wskazało nowe tory rozwoju gospodarki i uświadomiło jednocześnie globalność filozofii ekorozwoju. Uznanie rozwoju trwałego i zrównoważonego za jedną z zasad ustrojowych RP nastąpiło w 1997 r. dzięki przyjętej wówczas konstytucji⁸⁷. Od tego momentu regulacje prawne wynikające z konieczności uwzględnienia roli środowiska naturalnego w procesie gospodarowania podlegają nieustannej nowelizacji i rozbudowie. Wyróżnić należy przede wszystkim następujące dokumenty: „II Politykę ekologiczną państwa”, „Politykę ekologiczną państwa na lata 2003–2006 z uwzględnieniem perspektywy na lata 2007–2010”, „Strategię Zrównoważonego Rozwoju Polski do roku 2025” oraz – w formie permanentnie nowelizowanej ustawy – prawo ochrony środowiska.

Funkcjonujące w Polsce instrumenty realizacji nowej filozofii gospodarowania można podzielić na dwie grupy: instrumenty prawne oraz instrumenty ekonomiczne. Wśród instrumentów ekonomicznych wyodrębnią się: instrumenty motywacyjno-sankcyjne (opłaty i kary pieniężne) oraz instrumenty zasilania (ulgi i zwolnienia podatkowe oraz subwencje)⁸⁸. Zgodnie ze standardami światowymi zasady polityki ekologicznej państwa, podobnie jak teoria ekorozwoju, odnoszą się do całości gospodarki – w tym gospodarki regionalnej. Polska przyjęła zasadę zintegrowanego podejścia do ochrony środowiska, zasadę likwidacji zanie-

⁸⁵ Kozłowski S., 1994. Droga do ekorozwoju. Wyd. PWN, Warszawa, s. 64–68.

⁸⁶ Domański R., 2012. Ewolucyjna gospodarka przestrzenna. Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, s. 233–234.

⁸⁷ Art. 5. Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997, Nr 78, poz. 483 z późn. zm.)

⁸⁸ Piontek B., Piontek F., Piontek W., 1997. Ekorozwój i narzędzia jego realizacji. Wyd. Ekonomia i Środowisko, Białystok, s. 76.

czyszczeń u źródła, zasadę „zanieczyszczający płaci”, zasady regionalizacji, uspołeczniania i subsydiarności, zasadę równego dostępu do środowiska przyrodniczego, zasadę skuteczności ekologicznej i efektywności ekonomicznej oraz zasadę stosowania najlepszych dostępnych technik (BAT)⁸⁹.

Zasadę zintegrowanego podejścia należy traktować jako nakaz holistycznego pojmowania ochrony środowiska. Całość zachodzących w gospodarce procesów winna być kształtowana w sposób zapewniający poszanowanie wartości, jakie oferuje natura. Zasada ta odnosi się również do efektów działania człowieka w czasie wolnym – obejmuje więc nie tylko życie zawodowe, ale i prywatne. Ponieważ ujęcie w formie nakazów i zakazów całości zachowania człowieka, a następnie wykonywanie szczegółowej kontroli przestrzegania ww. jest niewykonalne, zasada ta wymaga w dużej mierze dobrej woli, świadomości ekologicznej i zaangażowania wszystkich członków społeczeństwa. Przestrzeganie omawianej zasady ma wpływ na styl życia – w sposób odczuwalny determinuje jego jakość.

Postulat likwidacji zanieczyszczeń u źródła jest gloryfikacją prewencji. Natychmiastowa eliminacja zagrożeń w miejscu ich powstawania nie pozwala na rozprzestrzenianie się negatywnych skutków działalności człowieka i jednocześnie uniemożliwia próby przenoszenia odpowiedzialności. Zasada ta jest powiązana z zasadą „zanieczyszczający płaci”, oznaczającą pełną odpowiedzialność każdej jednostki (osoby fizycznej oraz wszelkich typów jednostek organizacyjnych i instytucji) za szkody spowodowane w środowisku. Podkreślić należy, że odpowiedzialność, w realizowanej w XXI w. gospodarce opartej na wiedzy, ma wymiar nie tylko materialny, ale i społeczny. Karą – prócz konieczności zapłaty np. mandatów czy pokrycia kosztów rekultywacji – jest utrata zaufania społeczeństwa i dobrego imienia, deprecjacja marki, a w konsekwencji utrata klientów i kontrahentów.

Zasada regionalizacji wskazuje na konieczność indywidualnego doboru sposobu postępowania w stosunku do konkretnego obszaru. Dzięki niej instrumenty polityki ekologicznej opracowane na poziomie krajowym mogą być uzupełniane i modyfikowane w zależności od rzeczywistych potrzeb regionu. Zasada ta jest realizowana poprzez przeniesienie części uprawnień decyzyjnych na organy terenowe (m.in.: uprawnienie samorządów terytorialnych do nakładania regionalnych opłat i stanowienia norm ekologicznych) czy tworzenie zintegrowanych ze strategią rozwoju regionu regionalnych polityk ekologicznych. Sukces we wdrażaniu ww. zasady wymaga ścisłej współpracy ze społecznością lokalną – stąd może ona stanowić przyczynek uświadomienia, budowy i wzmacniania tożsamości regionalnej. Współpraca przy opracowywaniu indywidualnych wytycznych pozwala na poznanie potrzeb członków lokalnej społeczności i wypracowanie takich rozwiązań, które będą wspierać pożądany przez nich kierunek rozwoju regionu. Elementy budowy wzorców kulturowych zawiera również kolejna zasada – zasada uspołecznienia. Istotą uspołecznienia jest umożliwienie jak najszerszej grupie uczestnictwa w procesie kształtowania koncepcji rozwoju, a przez to wywołanie poczucia identyfikowania się społeczności z nowymi, już ekorozwojowymi, standardami. Partycypacja w określaniu norm i zasad sprawia, że nie są one traktowane jako przymus, lecz jako idea, którą przyjmuje się dobrowolnie. Konsultacje społeczne i wszelkie działania prowadzące do włączenia jak największej części społeczności w planowanie, organizowanie i realizowanie jakiegokolwiek zmiany wpływają pozytywnie na dany proces. Dopełnieniem zasad regionalizacji i uspołeczniania jest, postulująca delegowanie części uprawnień z zakresu ochrony środowiska na niższe szczeble administracji, zasada subsydiarności. W sumie powyższe trzy zasady

⁸⁹ Wąsikiewicz-Rusnak U., 2003. Ekorozwój w strategii..., *op. cit.*, s. 30.

podkreślają znaczenie oddolnej akceptacji ekorozwoju i włączenia się lokalnych zbiorowości w realizację zarówno przeobrażania procesów gospodarczych, jak i stylu życia.

Zasada równego dostępu do środowiska przyrodniczego koncentruje się na konieczności przestrzegania przy korzystaniu z zasobów naturalnych idei sprawiedliwości międzypokoleniowej, międzyregionalnej oraz międzygrupowej. W wyraźny sposób zasada ta akcentuje długookresową perspektywę, czyniąc z niej niezbędny element prawidłowej oceny działań człowieka. Jest to jedna z najtrudniejszych do wcielenia zasad, gdyż naturalnym pragnieniem człowieka jest dążenie do maksymalizacji obecnych korzyści i ich preferowanie względem korzyści odroczonej. Korzyści przyszłe są nienamacalnymi, odległymi w czasie wartościami – trudno przekonać o ich randze kogoś, kto nie ma świadomości ekologicznej lub aktualnie ma trudności z zaspokajaniem egzystencjonalnych potrzeb.

Do szeroko pojętej kwestii wartości odwołuje się też zasada skuteczności ekologicznej i efektywności ekonomicznej – przypomina o konieczności monitorowania inwestycji ekologicznych z punktu widzenia ekonomii. Stosuje się tu teorię „max–min.,” tzn. uzyskania maksymalnego efektu przy minimalnym nakładzie. Zasada ta zwraca uwagę na fakt, iż ekorozwój nie może być prowadzony z pominięciem wskazań ekonomicznych – człowiek jest istotą gospodarującą i zadaniem ekorozwoju nie jest zmiana tego faktu. Przeobrazić można natomiast sposób gospodarowania – tę kwestię reguluje ostatnia z przyjętych zasad – zasada stosowania najlepszych dostępnych technik (BAT). Według wspomnianej zasady winno się przy procesach produkcyjnych stosować najlepsze z możliwych, zarówno pod względem ekologicznym, jak i ekonomicznym, techniki wytwarzania.

Podsumowując rozważania na temat ekorozwoju, można stwierdzić, że cywilizowany świat zdecydowanie opowiada się za uwzględnianiem wartości środowiska przy wyznaczaniu celów gospodarczych oraz konstruowaniu prowadzących do ich zrealizowania koncepcji rozwoju⁹⁰. Oznacza to, że rozwój regionalny – jako podsystem ogólnego rozwoju gospodarki – musi spełniać wymogi narzucane przez dążenie do racjonalnego wykorzystania zasobów naturalnych, a także posiadać cechy umożliwiające charakteryzowanie go przymiotnikami „zrównoważony” oraz „trwały”.

W dotychczas przedstawionych podziałach nie ujęto teorii uczącego się regionu (*the learning region*). Jest to jedna z najnowszych teorii, opierająca się na założeniu, że czynnikami rozwoju regionalnego są wiedza oraz innowacyjność w dziedzinie technologii, organizacji i zarządzania, a także marketingu⁹¹. S. Korenik zauważa, że „region uczący się ma wszystkie cechy marshallowskiego dystryktu przemysłowego, gdyż w praktyce jest wyższym stadium jego rozwoju. Zwiększeniu ulega tylko stopień elastyczności, region uczący się bowiem stale się zmienia, tworząc jednocześnie radykalne innowacje o charakterze technologicznym, wkraczając na nowe rynki, w nowe dziedziny, zmieniając diametralnie dotychczasową ścieżkę rozwoju i tym samym unikając skostnienia”⁹². Z punktu widzenia obszarów chronionych koncepcja ta ma szczególne znaczenie. Zakłada bowiem stałe podnoszenie poziomu wiedzy we wszystkich aspektach – w tym zakresie edukacji ekologicznej będącej podstawą zrozumienia

⁹⁰ Borys T., 2003. Zarządzanie realizacją strategii zrównoważonego rozwoju na poziomie lokalnym [w:] Czaja S. (red.), *Konflikty i współpraca w realizacji strategii ekorozwoju*. Wyd. I-BiS, Wrocław, s. 27.

⁹¹ Broł R., 2006. *Rozwój regionalny...*, *op. cit.*, s. 24.

⁹² Korenik S., 2011. *Ewolucja teorii lokalizacji i teorii rozwoju regionalnego* [w:] Korenik S., Zakrzewska-Półtorak A. (red.), *Teorie rozwoju regionalnego*. Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, s. 49.

i akceptacji zasad ochrony środowiska i przyrody. Koncepcja uczącego się regionu ma właściwie te same podstawy co model uczącej się organizacji. Różna jest jedynie skala, do jakiej się odnosi – region jest bowiem sumą wielu przedsiębiorstw, różnego typu organizacji i gospodarstw domowych. Warunkami realizacji omawianej teorii są: otwartość informacyjna; wysoka efektywność komunikowania na linii samorząd–społeczność lokalna i regionalna oraz samorząd–władze centralne; efektywna dystrybucja i interpretacja informacji oraz wiedzy; uczenie się od innych regionów – zarówno krajowych, jak i zagranicznych; partycypacja społeczności lokalnej w zarządzaniu regionem; motywowanie społeczności lokalnej do zmian; nacisk na ciągłą edukację i rozwój; myślenie systemowe – umiejętność powiązania przyczyn i skutków składających się na procesy zachodzące w regionie; atmosfera dociekań i twórcze ukierunkowywanie regionalnych przedsiębiorców; stworzenie klimatu sprzyjającego tworzeniu i wdrażaniu innowacji oraz wrażliwość regionu na zmieniające się potrzeby klientów⁹³.

Literatura obfituje w teorie rozwoju regionalnego – w niniejszym podrozdziale omówiono jedynie wybrane. Mimo ich mnogości możliwe jest sporządzenie zestawienia (zob. tab. 1) z sześcioma głównymi koncepcjami opisującymi kwestię mechanizmu rozwoju regionalnego.

Próbując podsumować koncepcje rozwoju regionalnego, można stwierdzić, że dążą one do umacniania potencjału lokalnego, budowania więzi wewnątrz- i ponadregionalnych oraz wielowymiarowego podnoszenia kwalifikacji i kompetencji społeczności regionu. Potencjał endogeniczny oraz wartości jaki płyną z umiejętności jego wykorzystania, mogą zasadniczo odróżniać region od innych terytoriów i umożliwiać budowanie unikatowych podstaw konkurencyjności regionu. Charakter sieci powiązań istniejących w regionie wpływa m.in. na przekazywanie informacji i upowszechnianie innowacji, a także warunkuje budowę kapitału społecznego. Od poziomu wiedzy, doświadczenia i kwalifikacji jakimi dysponują ludzie tworzący społeczność regionu, zależy w zasadzie wszystko – w tym również stosunek do zasobów przyrody.

Obecnie, dopuszczając znaczną polaryzację struktury regionalnej, teorie neoliberalne przegrywają z teoriami odwołującymi się do doktryny stworzonej przez Keynesa. Neoliberalne podejście do rozwoju regionalnego przejawiające się wspieraniem najsilniejszych ekonomicznie regionów (jego zwolennicy podkreślają najkrótszy czas reakcji bogatych regionów na otrzymane bodźce, konieczność promocji innowacji oraz istnienie automatycznego przepływu stanowiącej bodziec rozwoju innowacji z regionów wiodących do regionów słabiej rozwiniętych) jest wypierane przez zasadę bezpośredniego kierowania pomocy do regionów zacofanych⁹⁴. Współcześnie za słuszny przyjmuje się pogląd głoszący, że adresowana do najsłabiej rozwiniętych regionów pomoc doprowadzi do wyrównania szans między nimi a regionami wiodącymi. Ponadto zwraca się uwagę na nieekonomiczne, nieuwzględniane przez liberałów, czynniki rozwoju regionalnego takie jak: występowanie w regionie ośrodków naukowych, jakość szeroko pojętego otoczenia biznesu czy odpowiedni klimat społeczno-kulturowy. Region jest zawsze częścią większej całości, dlatego też „należy podkreślić, iż rozwój endoge-

⁹³ Por. Mikula B., 2002. W kierunku organizacji inteligentnych. Wyd. Antykwa, Kraków, s. 35 oraz Ziemiewicz K., 1999. Współczesne koncepcje i metody zarządzania. Polskie Wyd. Ekonomiczne, Warszawa, s. 84.

⁹⁴ Kozak M., Pyszkowski A., 2000. Uwarunkowania rozwoju regionalnego Polski i podstawowe dylematy polskiej polityki regionalnej [w:] Klamut M., Cybulski L. (red.), Polityka regionalna i jej rola w podnoszeniu konkurencyjności regionów. Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, s. 37–38.

niczny nie jest procesem żywiołowym, lecz koordynowanym z punktu widzenia decydentów publicznych (lokalnych, regionalnych i rządowych), sił społecznych i instytucjonalnych⁹⁵. Warto zauważyć, że wsparcie dla regionu nie powinno być tylko strumieniem dóbr biernie przez region przyjmowanych. Powinno oznaczać działania, których efektem końcowym ma być mobilizacja wewnętrznego potencjału i usamodzielnienie regionu.

Tabela 1. Stare i nowe koncepcje rozwoju regionalnego
Table 1. Old and new concepts of regional development

Koncepcje i ujęcia rozwoju Concepts and recognition of development	Charakterystyczne wyróżniki i niektóre walory koncepcji Distinguishing characteristics and some of their amenities
1	2
Rozwój egzogeniczny i baza ekonomiczna The egzogenic development and economic base	<ul style="list-style-type: none"> • rozwój implantowany, oparty na zewnętrznych czynnikach i impulsach the implanted development, based on external factors and impulses • rozwój zależny od pozycji zajmowanej w ramach większego systemu development dependent on the position held within the larger system • korzystny transfer kapitału obcego na rzecz szybkiego tempa rozwoju favourable transfer of foreign capital for the rapid pace of development
Rozwój spolaryzowany The polarized development	<ul style="list-style-type: none"> • rozwój pojawiający się w wybranych, uprzywilejowanych miejscach (regionach) wykreowanych biegunach wzrostu development emerging in the selected, privileged places (regions) created as the poles of growth • rozwój nierównomierny, polaryzujący przestrzeń na wszystkich poziomach organizacji uneven development, polarizing the space at all levels of organization • rozwój akceptowany i wspierany finansowo przez centra decyzyjne development accepted and financially supported by decision-making centers
Rozwój zintegrowany The integrated development	<ul style="list-style-type: none"> • rozwój wieloaspektowy i wielowymiarowy the multi-faceted and multidimensional development • rozwój współzależnych dziedzin, wymagający zabiegów scalania i koordynacji the development of interdependent areas requiring integrating treatments and coordination • strategiczne myślenie sprzyja wszystkim przedsięwzięciom rozwojowym strategic thinking favours all development projects
Samoorganizacja Self-organization	<ul style="list-style-type: none"> • globalna współzależność zmian w różnych systemach – paradygmat ewolucyjny global interdependence changes in different systems – evolutionary paradigm • naturalna autonomia każdego systemu, umiejętność korzystania z zasobów otoczenia natural autonomy of each system, the ability to use the resources in the environment • zintegrowana społeczność lokalna na rzecz realizacji strategii ekorozwoju integrated local community for the implementation of the sustainability strategy

⁹⁵ Kogut-Jaworska M., 2008. Instrumenty interwencjonizmu lokalnego stymulowaniu rozwoju gospodarczego. Wyd. CeDeWu, Warszawa, s. 25.

Tabela 1 cd.
Table 1 cont.

1	2
Rozwój endogeniczny The endogenic development	<ul style="list-style-type: none"> • rozwój oparty na wewnętrznych potencjałach rozwojowych miast i regionów development based on the internal development prospects of cities and regions • rozwój zakorzeniony we wspólnocie; samorządność i inicjatywy oddolne development rooted in the community; self-management and bottom-up initiatives • brak motywacji i przekonania o zasadności zewnętrznych partnerów finansowania rozwoju lack of motivation and beliefs of the legitimacy of any external partners financing development
Rozwój samopodtrzymujący się The self-maintaining development	<ul style="list-style-type: none"> • rozwój trwały, automatycznie przywracający równowagę w skali globalnej i lokalnej lasting development, automatically returning balance in global and local scale • rozwój czysty, eliminujący ujemne skutki uboczne w poszczególnych fazach rozwoju clean development, which reasonably eliminates the negative side effects in the different phases of development • rozwój bazujący na stabilnym systemie wartości development based on stable system of values

Źródło: Szewczuk A., 2005. Rozwój lokalny..., *op. cit.*, s. 31
Source: Szewczuk A., 2005. Rozwój lokalny..., *op. cit.*, page 31

Dla zasobów środowiska naturalnego i dążenia do ochrony przyrody przyjęcie polityki mającej na celu wyrównanie szans pomiędzy regionami ma niebagatelne znaczenie. Obszary przyrodniczo lub krajobrazowo cenne zlokalizowane są zwykle na terenach, z różnych powodów, nie uznanych w przeszłości przez człowieka za atrakcyjne do realizacji celów istotnych z punktu widzenia potrzeb gospodarczych lub społecznych. Dzięki tej pozornej nieatrakcyjności nie zostały one narażone na antropopresję związaną z rozwojem osadnictwa czy przemysłu, a tym samym zachowały swe wartości przyrodnicze. Niestety, konsekwencją tego jest ich aktualny, słaby poziom rozwoju. Postęp w zakresie technologii i komunikacji zniwelował znaczenie naturalnych barier – tereny uznawane za trudno dostępne przestały w zasadzie istnieć. Presję na dotychczas omijane tereny potęguje również fakt ograniczoności przestrzeni oraz dążenie zamieszkujących je społeczności do poprawy swojego bytu. Pomoc skierowana do regionów słabo rozwiniętych jest jedyną możliwością odstąpienia społeczności je zamieszkujących od prowadzenia gospodarki rabunkowej w stosunku do posiadanych zasobów naturalnych. Powyższe twierdzenie z pewnością znajdzie przeciwników wskazujących, że prostszym i tańszym rozwiązaniem jest wprowadzenie odpowiednich aktów prawnych normujących wykorzystanie przestrzeni i organizację życia społeczno-gospodarczego. Postępowanie takie nie będzie jednak miało nic wspólnego z decyzjami społeczności lokalnej czy wspieraniem lokalnej przedsiębiorczości i w dłuższej perspektywie czasowej doprowadzi do konfliktów przestrzennych związanych z obszarowymi formami ochrony przyrody zamiast do wspierania budowy kapitału społecznego i lokalnego patriotyzmu.

1.4. Czynniki rozwoju regionalnego

Motorem każdego rodzaju rozwoju jest wartość – to ona stanowi dobro, z którego wypływają uruchamiające proces rozwoju czynniki rozwoju regionalnego. Chcąc kreować czynniki rozwoju, należy więc pielęgnować tradycyjne wartości występujące w regionie, reaktywować wartości utracone oraz podejmować działania prowadzące do powstania nowych wartości, efektem czego powstaną: „nowe rodzaje działalności, nowe firmy i instytucje, nowe miejsca pracy, nowe produkty, atrakcyjne lokalizacje i nieruchomości, wysoka jakość zabudowy mieszkaniowej, wysoka jakość wyposażenia społecznego i infrastrukturalnego, nowa wiedza, nowe idee i informacje, nowe technologie oraz innowacje, wyższe kwalifikacje i nowe umiejętności, nowe metody zarządzania, przedsiębiorczość i zdolności przywódcze, nowe wzorce zachowań i sposoby komunikowania się”⁹⁶.

W literaturze przedmiotu opisane są różne sposoby klasyfikacji czynników rozwoju regionalnego. Jednym z nich jest grupowanie omawianych czynników na pięć zbiorów składających się z czynników ekonomicznych, społecznych, technicznych, ekologicznych i politycznych. Do grupy czynników ekonomicznych zalicza się wzrost kapitału, wzrost popytu i zmiany w jego strukturze, wzrost dochodów ludności i zysków przedsiębiorstw, wzrost zatrudnienia, wzrost nakładów inwestycyjnych, wzrost wydajności pracy, specjalizację produkcji oraz ukształtowanie nowoczesnego zarządzania. Czynniki społeczne utożsamiane są ze wzrostem i zmianą w strukturze konsumpcji, tempem i charakterem procesów urbanizacji, przemianami w świadomości regionalnej, wzrostem wykształcenia, wzrostem aktywności i upowszechnienia postaw u przedsiębiorców, a także podnoszeniem sprawności funkcjonowania samorządów terytorialnych. Do czynników technicznych zalicza się: unowocześnienie struktury rzeczowej aparatu wytwórczego, rozwój zaplecza techniczno-badawczego i wdrożeniowego, jakościowe zróżnicowanie produkcji, rozwój przemysłów wysokiej technologii, poprawa jakości produkcji, innowacyjność produkcyjna oraz doskonalenie infrastruktury technicznej. Czynniki ekologiczne obejmują m.in. wdrażanie recyklingu, postęp w zakresie ochrony i racjonalizowania gospodarki środowiskiem naturalnym zaś ostatnia grupa czynników politycznych zawiera charakter władzy, zakres jej kompetencji i sposób sprawowania a także stopień akceptacji władzy przez społeczeństwo⁹⁷.

Znacznie prostszy sposób podziału zapewnia kryterium lokalizacji, na podstawie którego wyodrębnia się: czynniki zewnętrzne (egzogeniczne) – tkwiące poza strukturą regionu, oraz czynniki wewnętrzne (endogeniczne) – związane bezpośrednio z cechami regionu. Powyższą klasyfikację uzupełnia się o trzecią grupę czynników, jaką są czynniki określające endogeniczną zdolność reagowania na zmiany w makrootoczeniu⁹⁸.

Obejmujące zmiany w makrootoczeniu egzogeniczne czynniki rozwoju kreowane są przez: instytucje państwa; koniunkturę gospodarczą i poziom rozwoju gospodarki narodowej; procesy globalizacji; procesy integracji europejskiej; paradygmat rozwoju, a także postęp naukowy, techniczny i cywilizacyjny⁹⁹.

⁹⁶ Klasik A., Kuźnik F., 2001. Konkurencyjny rozwój regionów w Europie [w:] Szymła Z. (red.), Konkurencyjność miast i regionów. Wyd. Akademii Ekonomicznej w Krakowie, s. 22.

⁹⁷ Korenik S., 2003. Dysproporcje..., *op. cit.*, s. 65.

⁹⁸ Brol R., 2006. Rozwój regionalny..., *op. cit.*, s. 16.

⁹⁹ Ibidem, s. 17.

Siła wpływu czynników zewnętrznych na sytuację w regionie jest ściśle zależna od jego wielkości oraz układu działalności realizowanych na terytorium regionu¹⁰⁰. Należy podkreślić, że wpływy egzogenicznych czynników rozwoju kreowanych przez ww. grupy przeplatają się ze sobą, wywołując efekt synergii lub wzajemnie się znosząc.

Bezpośrednim narzędziem wykorzystywanym przez instytucje państwa w celu oddziaływania na procesy rozwoju regionalnego jest polityka regionalna. Zakres jaki ona obejmuje, zależy od systemu społeczno-gospodarczego, na którym opiera się gospodarka, poziomu i dynamiki różnic międzyregionalnych oraz impulsów z otoczenia międzynarodowego¹⁰¹.

W literaturze przedmiotu można się spotkać z twierdzeniem, iż polityka regionalna jest odpowiedzią na z jednej strony coraz silniejsze tendencje integracyjne stwarzające potrzebę eliminowania problemów przy współpracy na linii rząd-region, a z drugiej na transformację dotychczasowych regionalnych problemów w problemy międzynarodowe¹⁰². Działa ona niejako w dwóch kierunkach do dołu – poprzez wciąganie w rozwiązywanie wielu kwestii lokalnych władz oraz do góry – poprzez inicjowanie współpracy na szczeblu ponadnarodowym. Występuje też tzw. klasyczne podejście do polityki regionalnej, zgodnie z którym omawianą politykę postrzega się jako część składową interwencjonizmu państwowego albo utożsamia z polityką rozwoju regionalnego¹⁰³. Cechą polityki regionalnej jest to, że zmienia się ona w czasie – jej twórcy dostosowują zarówno założenia, jak i sposób ich późniejszej realizacji do zmian zachodzących we współczesnych społeczeństwach¹⁰⁴.

Tradycyjna polityka regionalna przejawia się przede wszystkim wsparciem infrastruktury oraz tworzeniem korzystnego klimatu do inwestowania – jej celem jest redystrybucja pracy i kapitału w skali regionalnej, a w konsekwencji pobudzenie rozwoju regionu. Przeważnie jest ona realizowana w opcji centralistyczno-wyrównawczej uznającej za główny cel polityki regionalnej wyrównanie poziomu gospodarczego regionów nią objętych. Wzrost znaczenia czynników endogennych będący następstwem wzrostu znaczenia wiedzy w połączeniu z coraz bardziej nasilającymi się procesami globalizacji spowodował, że tradycyjna polityka regionalna nie przystaje już do rzeczywistości. Gospodarki narodowe cechuje obecnie poziom dynamiki zmian skazujący scentralizowane zarządzanie na niepowodzenie. Otwiera to wolną przestrzeń dla regionalnego sposobu sterowania i skłania ku opcji decentralistyczno-prokonkurencyjnej. Współczesny regionalizm stawia sobie za cel główny wzmacnianie konkurencyjności regionów – odchodzi się od tradycyjnego postulatu wyrównywania poziomu rozwoju poszczególnych obszarów. Ważne jest to, że obecnie uważa się, iż w odniesieniu do każdego regionu – zarówno słabego, jak i silnego – powinno się prowadzić wspomniane działania. Każdy region ma prawo otrzymania wsparcia ze strony rządu. Przy czym regiony bardzo słabe mogą oczekiwać dodatkowo wyrównawczej interwencji państwa zapobiegającej ich marginalizacji. Nowoczesna polityka regionalna opiera się przede wszystkim na zasadzie subsydiarności państwa, wskutek czego gros kompetencji leży w gestii samorządów terytorialnych, a rząd ma pełnić jedynie funkcje wspierające. Jej zadaniem jest: „odpowiedź na pytanie jak

¹⁰⁰ Obrębalski M., 2002. Rozwój regionalny..., *op. cit.*, s. 12.

¹⁰¹ Misiewicz E., 2004. Specjalne strefy ekonomiczne a rozwój regionalny (na przykładzie Suwalskiej SSE) [w:] Bocian A.F. (red.), *Rozwój regionalny a procesy globalizacji*. Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku, s. 227.

¹⁰² Czykier-Wierzba D., 1998. *Polityka regionalna Unii Europejskiej*. Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, s. 5.

¹⁰³ Markowska M., 2002. *Czynniki rozwoju...*, *op. cit.*, s. 21.

¹⁰⁴ Hausner J., 2001. Modele polityki regionalnej w Polsce. *Studia Regionalne i Lokalne*, nr 1, s. 6–7.

promować zmiany struktur produkcyjnych regionów, aby przejście od struktur tradycyjnych do struktur nowej gospodarki generujących wysoką wartość dodaną, odbywało się w sposób możliwie bezbolesny dla regionów¹⁰⁵.

Zalecenia dotyczące współczesnej polityki regionalnej formułuje m.in. J. Hausner. Za podstawę rozwoju regionalnego uznaje on samodzielność regionów w procesie formułowania celów przy jednoczesnej możliwości finansowania ze środków posiadanych przez region działań prowadzących do ich osiągnięcia – jest on zwolennikiem przytoczonej wcześniej zasady „własne pieniądze, na własny cel i własną odpowiedzialność”. Współpraca na linii rząd-region winna być oparta – zdaniem Hausnera – na zinstytucjonalizowanym partnerstwie. Ścisłe określone reguły są jedynym gwarantem poprawności stosunków – zapobiegają ewentualnemu nadużywaniu władzy i kompetencji przez centrum¹⁰⁶.

Warto podkreślić, że polityka regionalna może być realizowana w formie polityki intra-regionalnej lub polityki interregionalnej. W pierwszym przypadku jest ona rozumiana jako działania władz regionalnych (często też i niższych szczebli) podejmowane w celu formułowania i realizacji działań na rzecz gospodarki regionu – będzie wówczas zaliczana do endogenicznych czynników rozwoju. W drugim przypadku utożsamiana jest z oddziaływaniem władz centralnych na regiony, a przez to automatycznie zaliczana do czynników egzogenicznych¹⁰⁷.

Stanowiąca odzwierciedlenie ogólnej sytuacji gospodarczej koniunktura gospodarcza oraz poziom rozwoju gospodarki narodowej kreują endogeniczne czynniki rozwoju regionalnego poprzez stymulowanie określonych pól rozwoju regionalnego. W efekcie doprowadzają do implikacji konkretnych procesów – a przede wszystkim procesów industrializacji, deindustrializacji, a nawet reindustrializacji poszczególnych regionów.

Procesy globalizacji – podobnie jak postępujący proces integracji europejskiej – powodują, iż kapitał bez przeszkód przemieszcza się, poszukując najlepszej lokalizacji. Warto uświadomić sobie, że „jednak to nie kapitał konkuruje o miejsca, w których może się ulokować. To miasta, gminy, regiony, kraje – i to z całego prawie świata – prowadzą ostrą walkę konkurencyjną o nowe inwestycje, angażując w nią wiele wysiłku oraz pieniędzy”¹⁰⁸. Zwolnienie od opodatkowania, korzystne wydzierżawienie uzbrojonych terenów, tworzenie specjalnych stref ekonomicznych, a nawet zapewnienie dostępu do nieodnawialnych zasobów – to często stosowane działania zachęcające do inwestycji bezpośrednich. Wspomniane środowisko sprzyjające działalności gospodarczej tworzą: „banki, instytucje zapewniające tzw. kapitał poszukujący (venture capital), agencje rozwoju regionalnego, fundacje inicjatyw społeczno-ekonomicznych, centra promocji przedsiębiorczości i inkubatory przedsiębiorczości, towarzystwa gospodarcze oraz giełdy. Otoczenie to tworzą także firmy konsultingowe oferujące

¹⁰⁵ Klamut M., 2002. Wpływ Unii Europejskiej na generowanie zmian strukturalnych w gospodarce polskich regionów [w:] Miszewska B., Furmankiewicz M. (red.), *Rozwój regionalny i lokalny a procesy globalizacji*. Wyd. MarMar, Wrocław, s. 28.

¹⁰⁶ Hausner J. 2001. *Modele polityki...*, *op. cit.*, s. 8.

¹⁰⁷ Korenik S., 2002. Związki i relacje polityki regionalnej i polityki rozwoju lokalnego [w:] Sobczak E. (red.), *Gospodarka lokalna w teorii i praktyce*. Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu nr 939. Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, s. 63.

¹⁰⁸ Gorzelak G., 1992. Omówienie książki Edwarda J. Blakely’ego „Planowanie gospodarczego rozwoju lokalnego” [w:] Gięrgica J.P., Gorzelak G. (red.), *Studia Regionalne i Lokalne* nr 7 (40), Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, s. 22.

usługi w zakresie biznesu, prawa, marketingu, księgowości, managementu itd.¹⁰⁹. Ułatwione dzięki globalizacji inwestycje zewnętrzne nie zawsze są korzystne dla regionu – transnarodowe korporacje podejmują decyzje o rodzaju i lokalizacji inwestycji, opierając się na rachunku ekonomicznym prowadzonym w skali globalnego rynku. Interesy regionu są dla nich zupełnie nieistotne. Już na szczeblu centralnym winien być zatem stworzony filtr eliminujący inwestycje, których celami są np.: przejęcie i kontrola rynku; eliminacja konkurencji poprzez tzw. wrogie przejęcia; bezwzględna eksploatacja środowiska naturalnego czy wykorzystanie efektu cen transferowych¹¹⁰.

Wrogie inwestycje oznaczają dla regionu eliminację własnych producentów, wzrost bezrobocia, spadek wpływów do lokalnych budżetów, konieczność ponoszenia ekologicznych skutków związanych z fizyczną ruiną majątku likwidowanych przedsiębiorstw a więc znaczne szkody ekologiczne, ekonomiczne i społeczne. Naprawdę korzystne dla regionu są jedynie inwestycje oparte na wskazaniach kosztów komparatywnych. Kierujący się nimi inwestor tworzy w regionie nowe moce produkcyjne, zatrudnia nie tylko robotników, ale i wysoko kwalifikowane kadry, stymuluje wzrost popytu lokalnego, co doprowadza do nakręcenia koniunktury w całym regionie i w efekcie do podniesienia poziomu rozwoju.

Procesy integracji europejskiej umożliwiają ponadto wykorzystanie w budowaniu siły regionu europejskich programów wspierających rozwój regionalny. Ma to szczególne znaczenie dla obszarów zacofanych, w których oprócz zmiany dotychczasowego profilu gospodarczego niezbędne są ogromne inwestycje finansowe.

Kolejną siłą kreującą egzogeniczne czynniki rozwoju regionalnego jest przyjęty – determinujący model organizacji produkcji przemysłowej – paradygmat rozwoju. Obowiązujący obecnie tzw. paradygmat postfordowski zakłada – skutkującą wyższą elastycznością regionalnych systemów gospodarczych – dezintegrację pionową połączoną z koncentracją terytorialną. W praktyce paradygmat ten wywołuje trzy rodzaje zjawisk. Pierwszym jest geograficzne skupienie firm charakteryzujących się zbliżonym profilem działalności (integracja pozioma). Podobieństwa w zakresie prowadzonej działalności umożliwiają wzajemne wspieranie się jednostek – również poprzez zdrową konkurencję. Drugi efekt stanowi geograficzne skupienie firm powiązanych korzyściami aglomeracji, lecz nie współpracujących ze sobą (dezintegracja pozioma). Ostatnim skutkiem jest skupienie wokół wiodącego przedsiębiorstwa grupy małych i średnich przedsiębiorstw nastawionych na korzyści ze współdziałania¹¹¹.

Permanentny proces postępu naukowo-technicznego i cywilizacyjnego jaki zachodzi w otoczeniu regionu, wymusza na nim nieustanne podnoszenie poziomu wiedzy i pozytywne nastawienie do zmian. Poziom wiedzy regionu to pochodna poziomu wiedzy przedsiębiorstw funkcjonujących na jego terenie. Wiedza zgromadzona w przedsiębiorstwach zależna jest, w dużej mierze, od istnienia polityki proinnowacyjnej i formułowanych na jej podstawie regionalnych strategii proinnowacyjnych. Polityka ta jest trudna do zdefiniowania, gdyż nie jest polityką samodzielną – „jawi się raczej jako część ogólnej polityki gospodarczej i społecznej, która powinna znajdować odzwierciedlenie w polityce przemysłowej, rolnej, polityce rozwoju

¹⁰⁹ Szlachta J., 1993. *Rozwój regionalny Polski w warunkach transformacji gospodarczej*. Wyd. Fundacji im. F. Eberta, Warszawa, s. 18.

¹¹⁰ Oleński J., 2004. *Wpływ globalizacji...*, *op. cit.*, s. 30–33.

¹¹¹ Kudłacz T., 1999. *Programowanie rozwoju...*, *op. cit.*, s. 24.

infrastruktury i ochrony środowiska, a także w polityce naukowej i naukowo-technicznej¹¹². W odniesieniu do przedsiębiorców winna powodować wzrost skłonności do podejmowania inwestycji w obszarze badań i rozwoju (tzw. B+R) skutkujących powstaniem nowych produktów i technologii. O tym jak ważna jest dla rozwoju regionalnego polityka proinnowacyjna, świadczy m.in. fakt, iż już w początkach lat 90. Komisja Europejska rozpoczęła pilotaż tzw. Regionalnych Programów Technologicznych. Strategie proinnowacyjne są narzędziem wspomagającym tworzenie konkurencyjnego środowiska oraz efektywne wykorzystywanie możliwości tkwiących istniejących już innowacjach i wykorzystanie szans jakie oferuje transfer technologii¹¹³.

Drugą grupą czynników wyodrębnionych na podstawie kryterium lokalizacji są czynniki endogeniczne. „Czynniki te znajdują się na obszarze danego regionu i są w pewnym stopniu przez ten region kształtowane. Są one determinantą wzrostu oraz kreowania nowych wartości materialnych i niematerialnych w regionie”¹¹⁴. Wśród czynników endogenicznych wiodącą rolę odgrywają: zasoby lokalnego ekosystemu, potencjał demograficzny, kapitał intelektualny i społeczny, potencjał gospodarczy, zagospodarowanie infrastrukturalne, a także polityka intraregionalna i lokalna¹¹⁵.

Zasoby lokalnego ekosystemu obejmują efekty działania sił przyrody oraz wpływu cywilizacji na środowisko naturalne. W porównaniu z pozostałymi ww. endogenicznymi czynnikami rozwoju nastrożają one największych problemów przy podejmowaniu czynności mających na celu wywołanie zmiany. Ludzkość od zawsze pragnęła dostosowywać i eksploatować przyrodę stosownie do swoich potrzeb, nie bacząc, że „trud włożony w opanowanie sił przyrody obraca się przeciwko nam w postaci niewyobrażalnych strat i zagrożeń”¹¹⁶. Przyroda jest trudna do przekształcania – proces zmian środowiska naturalnego ma charakter długookresowy, trudno odwracalny, wymaga planowania w wymiarze strategicznym i trafnego prognozowania skutków dokonywanych przekształceń.

Jednymi z ważniejszych aspektów decydujących o atrakcyjności lokalnego ekosystemu są różnorodność biologiczna i krajobrazowa. Różnorodność biologiczna to „różnicowanie wszystkich możliwych żywych organizmów, z uwzględnieniem między innymi: ekosystemów lądowych, morskich oraz innych wodnych i zespołów ekologicznych, których częścią są te organizmy; dotyczy to różnorodności w obrębie gatunku, międzygatunkowej oraz różnorodności ekosystemów”¹¹⁷. Różnorodność krajobrazowa oznacza zaś „formalne wyrażenie licznych związków zachodzących w pewnym okresie między osobą lub społeczeństwem a topograficznie określonym terytorium, którego wygląd jest wynikiem długotrwałych działań czynników przyrodniczych i ludzkich oraz połączenia obu tych wpływów”¹¹⁸. Krajobraz jest zarówno komponentem rzeczywistości fizycznej, jak i przestrzeni społeczno-prawnej. Ma on

¹¹² Mync A., 1998. Instytucjonalne aspekty innowacyjności regionalnej [w:] Kukliński A., Pawłowska K. (red.), *Innowacja–Edukacja–Rozwój regionalny*. Wyd. RIM Press, Nowy Sącz, s. 228.

¹¹³ Turyńska A., 2002. Projekty RIS/RITTS jako stymulatory rozwoju regionów [w:] Miszewska B., Furmankiewicz M. (red.), *Rozwój regionalny i lokalny a procesy globalizacji*. Wyd. MarMar, Wrocław, s. 161–173.

¹¹⁴ Mańkowski T., 2009. *Region i rozwój...*, *op. cit.*, s. 17.

¹¹⁵ Broł R., 2006. *Rozwój regionalny...*, *op. cit.*, s. 16.

¹¹⁶ Pawłowska K., Swaryczewska M., 2002. *Ochrona dziedzictwa kulturowego*. Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, s. 22.

¹¹⁷ Kozłowski S., 1997. *W drodze...*, *op. cit.*, s. 88.

¹¹⁸ *Ibidem*, s. 102.

bardzo charakterystyczne właściwości – z jednej strony jego istnienie jest obiektywne, a z drugiej stanowi on subiektywne odczucie indywidualnego człowieka. Ponadto krajobraz należy zaklasyfikować do zbioru dóbr publicznych i przypisać mu cechę stałej zmienności. Ważność pojmowania krajobrazu przez ludzi jest nie do przecenienia – to przecież ocena funkcjonalności określonych układów przestrzennych, a także definicja piękna i poczucie estetyki mają wpływ na zagospodarowanie obszarów¹¹⁹.

Stworzone przez naturę środowisko w połączeniu ze sztucznymi wytworami ludzi determinuje warunki do podejmowania działalności gospodarczej. Powoduje to, że zasoby lokalnego ekosystemu mają decydujący wpływ na możliwość rozwoju w regionie dziedzin uzależnionych od parametrów środowiskowych. Uzależnienie obejmuje sporą grupę działalności – najważniejsze z nich to: przemysł wydobywczy, część przemysłu ciężkiego opartego na kopalinach, rolnictwo, a także turystyka.

Potencjał demograficzny regionu jest odbiciem cech charakteryzujących społeczność zamieszkującą określony obszar. Skutkiem zmian cywilizacyjnych, postępu w naukach medycznych, poprawy dostępności do opieki zdrowotnej i ogólnego podwyższenia poziomu na jakim funkcjonuje człowiek, jest wydłużenie się przeciętnej długości życia. Dla regionów oznacza to niespotykaną wcześniej zmianę struktury demograficznej związanej ze – szczególnie widocznym w krajach zamożnych – zjawiskiem starzenia się społeczeństwa¹²⁰.

Jakość potencjału demograficznego determinują nie tylko wspomniana struktura wiekowa, ale i struktura wykształcenia społeczności, warunki życia oraz poziom usług społecznych. Z. Przygodzki podkreśla, że „współcześnie o długotrwałym wzroście społeczno-ekonomicznym kraju czy regionu decydują przede wszystkim czynniki jakościowe, m.in. takie jak postęp techniczny czy kapitał ludzki. Prezentowane w literaturze przedmiotu poglądy wielu ekonomistów głoszą, iż kapitał ludzki jest kluczowym czynnikiem produkcji w rozwijającym się modelu gospodarki opartej na wiedzy”¹²¹. Kapitał ludzki jest nierozzerwalnie związany z infrastrukturą społeczną regionu, która w tym kontekście jest nie mniej ważna od infrastruktury ekonomicznej. Dzięki niej tworzy się nienamacalny kapitał duchowy, kulturowy i intelektualny, co pozwala utrzymać społeczeństwo w określonej kondycji fizycznej. Infrastruktura społeczna stanowi ponadto przyczynek do rozwoju więzi regionalnych¹²².

Powyżej opisany czynnik rozwoju ściśle wiąże się z jakością posiadanego przez region kapitału intelektualnego i społecznego. Kapitał intelektualny w znacznym stopniu determinuje zdolność regionu do wytwarzania innowacji rozumianych jako „celowo wprowadzone zmiany polegające na zastępowaniu dotychczasowych stanów rzeczy innymi, ocenianymi dodatnio w świetle określonych kryteriów i składającymi się w sumie na postęp”¹²³. Na przestrzeni lat zmieniło się podejście do innowacji – początkowo uważano, że innowacja pochodzi z zewnątrz. Badania prowadzone przez twórców nowej teorii wzrostu i nowej geografii ekono-

¹¹⁹ Kupidura A., 2011. Co to jest krajobraz? [w:] Kupidura A., Łuczewski M., Kupidura P., Wartość krajobrazu. Wyd. Naukowe PWN, Warszawa, s. 9–13.

¹²⁰ Geise M., 2009. Wpływ wybranych problemów gospodarki globalnej na rozwój lokalny. Wyd. Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy, s. 42.

¹²¹ Przygodzki Z., 2011. Region wiedzy – wiedza i kapitał ludzki a rozwój regionu [w:] Nowakowska A., Przygodzki Z., Sokołowicz M. (red.), Region w gospodarce opartej na wiedzy. Wyd. Difin, Warszawa, s. 43.

¹²² Lewczuk J., 2002. Komponenty rozwoju..., *op. cit.*, s. 253.

¹²³ Mync A., 1998. Instytucjonalne aspekty..., *op. cit.*, s. 227.

micznej skutkowały przesunięciem innowacji do endogenicznych potencjałów – uznano, że są one skutkiem działań czynników zawartych w kapitale ludzkim i społecznym regionu¹²⁴.

Ważne jest, aby rozróżnić innowację i wynalazek. Innowacja jest jakby kolejnym etapem, łączy się z wdrożeniem i praktycznym zastosowaniem wynalazku. Oznacza to, że społeczność regionu musi dysponować wiedzą umożliwiającą ten proces¹²⁵. Należy zauważyć, że jakkolwiek prawa do wynalazku mogą być przedmiotem transakcji kupna-sprzedaży, tak wiedza, kapitał intelektualny oraz kapitał społeczny już nie. Wartości te można jedynie stworzyć na skutek długotrwałych procesów, w które zaangażowani muszą być – na zasadzie dobrowolności – członkowie społeczności regionu. „Proces tworzenia wiedzy w regionie jest zjawiskiem złożonym. Wynika to ze zróżnicowania rodzajowego wiedzy, mnogości lokalnych i regionalnych podmiotów uczestniczących w procesach generowania, kumulowania oraz dyfuzji wiedzy, zróżnicowania płaszczyzn zarządzania wiedzą oraz samych właściwości wiedzy”¹²⁶.

Mentalność społeczności lokalnej, oddziałująca również na poziom przedsiębiorczości, kształtowana jest na przestrzeni wieków – jej stałość i wpływ jaki ma ona na sytuację gospodarczą, można zobrazować chociażby poprzez porównanie obszarów byłych polskich zaborów¹²⁷. Pochodną mentalności lokalnej jest również stosunek do społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw rozumianej jako „odpowiedzialność jednostek, przedsiębiorstwa i środowisk biznesu, jako całości, w rozumieniu możliwości i gotowości do ponoszenia konsekwencji i wzięcia na siebie dobrych i złych skutków własnego postępowania”¹²⁸. Lokalne społeczeństwo w mniejszym lub większym stopniu czuje się interesariuszem związanym z obecnym w regionie światem biznesu i stosownie do siły tego związku domaga się działań na swoją rzecz.

Skonsolidowane społeczeństwo potrafi ponadto obronić region przed negatywnymi skutkami globalizacji, homogenizacją i zalewem masowej kultury. Dzięki czemu potrafi ukierunkowywać stosunki społeczno-gospodarcze tak, aby nie zatracać własnej odrębności i kultury regionalnej. Jest to możliwe dzięki sile płynącej z tożsamości regionalnej¹²⁹. Tożsamość ubogaca środowisko społeczno-kulturowe. Dzięki niej określone grupy społeczne rządzą się niepisаныmi regułami postępowania stanowiącymi część lokalnej, a nawet regionalnej tradycji. Tworzy się dzięki niej rodzaj kapitału społecznego: wzajemnych więzi opartych na zaufaniu oraz norm gwarantujących sprawną współpracę i komunikację pomiędzy uczestnikami lokalnego i regionalnego życia gospodarczego.

Ważną, a często zupełnie pomijaną w badaniach, rolę w kształtowaniu stosunków międzyludzkich odgrywa również duchowa strona życia społeczności. Religia i tworzone na jej

¹²⁴ Churski P., 2011. Obszary wzrostu i obszary stagnacji gospodarczej – kontekst teoretyczny [w:] Churski P. (red.), *Zróżnicowania regionalne w Polsce*. Biuletyn zeszyt nr 248. Wyd. KPZK PAN, Warszawa, s. 21.

¹²⁵ Brol R., 2011. Innowacyjność regionu w teorii i praktyce [w:] Brol R., Raszkowski A. (red.), *Problemy rozwoju regionalnego*. Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 180. Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, s. 11.

¹²⁶ Przygodzki Z., 2011. *Region wiedzy...*, *op. cit.*, s. 19.

¹²⁷ Begg D., Fischer S., Dornbusch R., 1999. *Makroekonomia*. Polskie Wyd. Ekonomiczne, Warszawa, s. 492–496.

¹²⁸ Gołaszewska-Kaczan U., 2002. Społeczna odpowiedzialność przedsiębiorstwa a rozwój regionu [w:] Bocian A.F. (red.), *Rozwój regionalny a wzrost gospodarczy*. Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku, s. 124–127.

¹²⁹ Por. Petrykowski P., 2003. *Edukacja regionalna*. Wyd. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń, s. 83, 184–185.

kanwie wspólnoty, np. wspólnoty parafialne są dodatkową płaszczyzną łączącą daną zbiorowość. Abstrahując nawet od istoty danej wiary, każdy kościół czy związek wyznaniowy jest podmiotem wzmacniającym poczucie solidarności i współodpowiedzialności za otoczenie – staje się przez to jedną z sił budujących tożsamość lokalną. Oddziaływanie kościoła na życie gospodarcze jest charakterystyczne przede wszystkim dla religii ewangelickich¹³⁰.

Do omawianej grupy czynników zalicza się również wizję regionu. Wizja to cel funkcjonowania – jest odpowiednikiem realistycznych marzeń i wyobrażeń o przyszłości. Przy tworzeniu wizji winni więc współpracować przedstawiciele wszystkich środowisk funkcjonujących w regionie, tak aby wizja miała charakter wspólny¹³¹. Dzięki temu społeczność regionu będzie dostrzegała powiązanie pomiędzy sukcesem regionu a sukcesem osobistym, co w znacznym stopniu oddziałuje mobilizująco na podejmowanie inicjatyw na rzecz rozwoju regionu.

Powyżej omówione czynniki rozwoju endogenicznego – potencjał demograficzny oraz kapitał intelektualny i społeczny – tworzą grupą intensywnie wpływającą na tempo rozwoju regionu. Suma posiadanych przez nie sił zepchnęła na dalszy plan kwestię wielkości regionu, sposobu organizacji pracy administracji lokalnej i stosowanego przez nią modelu zarządzania, a nawet – w związku z postępującą globalizacją – wpływu bliskiego otoczenia. Dzieje się tak dlatego, że to właśnie wiedza i informacja – której nośnikami są ludzie – stanowią niezbędne komponenty do stworzenia innowacji umożliwiającej osiągnięcie przewagi nad innymi obszarami. „Badania przeprowadzone w wielu krajach europejskich potwierdzają, że trwała siła regionu jest budowana w większym stopniu przez ciągłe podnoszenie poziomu wiedzy niż przez wyposażenie w czynniki rozwoju. (...) Najważniejszą rolę przypisuje się nieformalnym kontaktom, przepływowi wiedzy pomiędzy uczestnikami procesu, przyjętym zasadom i tradycjom, całości wzajemnych stosunków gospodarczych i społecznych oraz cechom samych organizacji – ich powiązaniom, normom i zaufaniu, które ułatwiają koordynację i współpracę dla osiągnięcia wspólnej korzyści”¹³².

Wykorzystanie potencjału demograficznego oraz kapitału intelektualnego i społecznego nie był by jednak możliwe bez odpowiedniego poziomu potencjału gospodarczego. Potencjał ten tworzony jest przez istniejącą na terenie regionu bazę ekonomiczną, rynki lokalne i regionalne, konkurencyjność regionu, a także – bezpośrednio powiązaną z kapitałem intelektualnym – zdolność do innowacji¹³³.

Znaczącą rolę w budowaniu potencjału gospodarczego odgrywają małe i średnie przedsiębiorstwa. Dzieje się tak dlatego, że – ze względu na skalę działalności – są one w stanie odpowiednio szybko reagować na zachodzące w otoczeniu zmiany. Małe i średnie przedsiębiorstwa zwykle nie dysponują ani niezbędnymi strategicznymi informacjami, ani odpowiednim potencjałem kadrowym umożliwiającym samodzielne wytwarzanie – stanowiących niezbędny element przewagi konkurencyjnej – innowacji. Muszą więc współpracować z zewnętrznymi kontrahentami – centrami badawczymi i technologicznymi, centrami szkoleniowymi, firmami doradczymi itp. Oznacza to, że jakość potencjału gospodarczego jest uzależniona nie

¹³⁰ Korber M., 1996. Die Kirchen als regionalpolitische Akteure [w:] Peters U. (red.), *Regionen im Aufbruch*. Kettler Verlag GmbH, Bronheim, s. 97–107.

¹³¹ Senge P., 2002. *Piąta dyscyplina*. Wyd. Oficyna Ekonomiczna, Kraków, s. 209.

¹³² Nowińska-Łażniewska E., 2002. Regionalne strategie innowacyjne wyzwaniem i szansą polskich regionów w kontekście procesów integracyjnych. *Studia Regionalne i Lokalne*, nr 2–3, s. 91.

¹³³ Brol R., 2006. *Rozwój regionalny...*, *op. cit.*, s. 16.

tylko od podmiotów zlokalizowanych na terenie regionu, ale i od jakości oraz skuteczności połączeń regionu z otoczeniem¹³⁴.

Potencjał gospodarczy wymaga natomiast odpowiedniego zagospodarowania infrastrukturalnego, na które składa się kompleks urządzeń użyteczności publicznej takich jak: sieć dróg i innych szlaków komunikacyjnych, dostęp do źródeł energii (w tym źródeł alternatywnych – elektrownie wodne, wietrzne), powszechny dostęp do wodociągów, kanalizacji, gazu ziemnego oraz telekomunikacji, a w przypadku regionów przygranicznych również liczba i przepustowość przejść granicznych. W związku z tym, że XXI w. określane jest mianem wieku informacji, dodatkowym – w stosunku do tradycyjnie pojmowanej infrastruktury – elementem zagospodarowania infrastrukturalnego stała się tzw. infrastruktura informacyjna. Infrastruktura ta stanowi „kompleks instytucji, organizacji i systemów informacyjnych, których zadaniem jest systematyczne gromadzenie, przechowywanie, kontrola i udostępnianie informacji dla społeczeństwa, podmiotów społecznych i gospodarczych oraz administracji państwowej w zakresie niezbędnym do korzystania z praw obywatelskich oraz sprawnej realizacji zadań”¹³⁵. Zapewnia stałe i wielowymiarowe źródło wiedzy o otoczeniu jednostek funkcjonujących na danym terytorium.

Jako ostatni czynnik rozwoju endogenicznego wymieniona została polityka intra-regionalna i lokalna. Od sposobu formułowania celów obu polityk oraz wynikających z nich strategii zależy uaktywnienie wewnętrznych możliwości rozwoju regionu.

Wewnętrzne czynniki rozwoju są bardzo zróżnicowane. Fakt ten powoduje trudności w kompleksowym kreowaniu wizerunku regionu jako miejsca atrakcyjnego dla inwestora. Przyjęcie koncepcji klimatu inwestycyjnego eliminuje ewentualne niespójności w ww. zakresie. Klimat inwestycyjny składa się z klimatu politycznego, klimatu społecznego, klimatu ekonomicznego oraz klimatu administracyjnego. Przyjęcie ww. koncepcji jest więc równoznaczne z wyrażeniem zgody na współpracę wszystkich instytucji i podmiotów aktywnych w wymienionych obszarach¹³⁶.

Wywołany, powyżej opisanymi, czynnikami wewnętrznymi rozwój regionalny charakteryzuje się tym, iż społeczność lokalna może w znacznym stopniu kontrolować kierunek i tempo zmian zachodzących w regionie. Rozwój regionalny oparty na czynnikach endogennych występuje przede wszystkim na obszarach, w których istnieje wielowiekowe nagromadzenie zasobów wiedzy oraz kultury połączone z otwartością społeczności lokalnych na nowe inicjatywy ekonomiczno-gospodarcze¹³⁷.

Ostatnią grupą czynników rozwoju regionalnego są czynniki określające endogeniczną zdolność do reakcji na zmiany w makrootoczeniu. Wśród nich wyróżnia się: kompetencje władz samorządowych, finanse regionalne i lokalne oraz elastyczność struktury gospodarczej.

¹³⁴ Turyńska A., 2002. Projekty RIS/RITTS..., *op. cit.*, s. 161–173.

¹³⁵ Oleński J., 2002. Infrastruktura informacyjna państwa jako podstawa rozwoju regionalnego i samorządności lokalnej [w:] Bocian A.F. (red.), *Rozwój regionalny a wzrost gospodarczy*. Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku, s. 23.

¹³⁶ Moczydłowska J., 2005. Kapitał ludzki jako czynnik atrakcyjności inwestycyjnej Podlasia [w:] Kopczyk A., Proniewski M. (red.), *Atrakcyjność inwestycyjna regionu*. Wyd. Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania w Białymstoku, s. 317.

¹³⁷ Klamut M., 1994. *Innowacje a rozwój lokalny* [w:] Winiarski B., Patrzalek L. (red.), *Promowanie rozwoju lokalnego i regionalnego*. Wyd. Fundacja Rozwoju Demokracji Lokalnej, Warszawa, s. 38–41.

Złożony z regionalnych, powiatowych i gminnych wspólnot samorządowych samorząd terytorialny wykonuje we własnym imieniu i na własną odpowiedzialność niezastrzeżone dla innych organów administracji publicznej zadania państwa. W celu ich realizacji przyznawane są mu odpowiednie kompetencje oraz określone środki finansowe określane mianem finansów regionalnych i lokalnych¹³⁸. Poziom tych środków oraz stopień swobody ich wykorzystania determinują stopień autonomii samorządu – wyznaczają ramy, w granicach których ma szansę zaistnieć kreatywność regionalna. Im więcej uprawnień i kompetencji ulegnie decentralizacji, tym bardziej umacniają się regiony. Należy podkreślić, że umocnienie się regionów nie oznacza osłabienia państwa. Rozdział uprawnień pomiędzy centralne i samorządowe organy administracji państwowej nie jest grą typu „wygrany–przeegrany”. To gra typu „wygrany–wygrany”, w której wraz ze wzrostem siły regionów rośnie siła państwa.

Władze regionalne i lokalne muszą dysponować instrumentami pozwalającymi na diagnozę, analizę, prognozę oraz implementację strategii rozwoju regionu. Czynności z zakresu diagnozy, analizy i prognozy są możliwe do dokonania na podstawie danych dostarczanych przez statystykę regionalną, stałą obserwację wybranych zjawisk (monitoring), prognozy prowadzone w określonych przekrojach oraz planowanie terytorialne. Możliwość implementacji opracowanej na ich podstawie strategii zapewnia przede wszystkim przyznanie kompetencji w zakresie tworzenia norm prawnych i wydawania decyzji administracyjnych. Dodatkowo niezbędne jest wykorzystanie instrumentów polityki monetarnej, budżetowej i fiskalnej, a także podejmowanie przez administrację rządową działań w polu przedsięwzięć gospodarczych.

Nieprecyzyjny podział kompetencji i odpowiedzialności za kreowanie rozwoju regionalnego na poszczególnych szczeblach władzy oraz brak powiązań pomiędzy koncepcjami formułowanymi centralnie a tymi, które powstają na szczeblu samorządowym, skutkuje opóźnieniami w rozwoju regionu. Podobny skutek wywiera przyjęcie biernej lub asekuracyjnej postawy przez władze samorządowe. Powyższa postawa w połączeniu z nieprzychylnym zmianom lobbieniem regionalnym skutecznie uniemożliwia przeobrażanie struktur regionalnych. Przeszkodą na drodze podnoszenia konkurencyjności regionu są także ograniczone, niepozwalające na pełne zaspokojenie potrzeb inwestycyjnych danego obszaru, środki finansowe i ograniczony dostęp do informacji oraz jej niewłaściwe interpretowanie¹³⁹.

Poziom rozwoju gospodarczego jest powiązany z poziomem zamożności regionu. Brak środków finansowych oznacza niemożność stworzenia odpowiedniej infrastruktury – infrastruktury energetycznej, komunikacyjnej i transportowej – a to utrudnia przyciągnięcie kapitału z zewnątrz¹⁴⁰.

Elastyczność regionalnej struktury gospodarczej determinuje zdolność regionu do dostosowywania się do zmieniających się wymogów otoczenia. Przyspieszenie rozwoju regionalnego gwarantuje rozbudowana sieć innowacyjnych firm kooperujących¹⁴¹.

¹³⁸ Tarno J., Sieniuc M., Sulimierski J., Wyporska J., 2002. Samorząd terytorialny w Polsce. Wyd. LexisNexis, Warszawa, s. 31–33.

¹³⁹ Ziolo M., 2005. Czynniki kształtujące wzrost konkurencyjności gmin, powiatów i regionów [w:] Filipiak B., Kogut M., Szewczuk A., Ziolo M., (red.), *Rozwój lokalny i regionalny*. Wyd. Fundacji na Rzecz Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin, s. 303–307.

¹⁴⁰ Perło D., Perło D., 2002. Analiza wpływu dochodów regionu na poziom jego rozwoju – model miękkiej [w:] Bocian A.F. (red.), *Rozwój regionalny a wzrost gospodarczy*. Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku, s. 149–157.

¹⁴¹ Markowska M., 2002. Czynniki rozwoju..., *op. cit.*, s. 24–25.

Posługując się wyżej opisanym, trójdzielnym podziałem czynników rozwoju regionalnego, obszary chronione należy zakwalifikować – przy założeniu ich stymulacyjnego oddziaływania na rozwój – do grupy czynników endogenicznych. Istnienie terenów objętych ochroną prawną w wyraźny sposób wpływa na podniesienie jakości regionalnego ekosystemu. Obszary te stanowią również przyczynę budowania kapitału społecznego opartego na poszanowaniu wartości, jaką jest przyroda. Związana z nimi edukacja ekologiczna doprowadza do wzrostu regionalnego kapitału intelektualnego. Tereny chronione ułatwiają również wdrożenie koncepcji ekorozwoju, dzięki czemu region szybciej dostosowuje się do kreowanych przez otoczenie sygnałów.

Warto zauważyć, iż współcześnie trwałą dynamikę rozwoju lokalnego uznaje się za główny czynnik napędzający rozwój regionalny. Stąd tak ważne staje się prawidłowe wyspecyfikowanie nie tylko czynników rozwoju lokalnego, ale i tzw. czynników powodzenia rozwoju lokalnego zaprezentowanych (w tabeli 2).

„Rozwój lokalny rozumiany jest przy tym jako działania podejmowane z woli lokalnych aktorów (samorządów, podmiotów gospodarczych, stowarzyszeń i in.) na podstawie refleksji dotyczącej waloryzacji miejscowych zasobów, uwzględniającej specyfikę terytorialną. (...) Rozwój lokalny oznacza – bazujący na zasobach endogenicznych – „oddolny” (bottom-up) sposób generowania dynamiki rozwoju, wykorzystujący cały wewnętrzny potencjał rozwojowy w różnej skali przestrzennej (...), obejmującej zbiorowości terytorialne charakteryzujące się pewną spójnością”¹⁴². Rola lokalnej społeczności jest więc w omawianym procesie nie do przecenienia. W przypadku Polski najniższym szczeblem administracyjnym jest poziom gminy – tym samym rozwój lokalny zależny jest od działań gminnych społeczności i to ich aktywność należy wzmacniać¹⁴³.

W literaturze przedmiotu spotkać się można z dwojakim podejściem do rozwoju lokalnego. Z jednej strony uznawany jest on za część składową rozwoju regionalnego – w sensie rozwoju w mniejszej skali, a z drugiej uznawany jest za strategię lub metodę rozwoju regionalnego – w sensie oddolnego kierunku oddziaływania.

Pierwszy sposób rozumienia rozwoju lokalnego prowadzi do następującego stwierdzenia: „Za rozwój lokalny uznaje się ten realizowany na terytorium gmin, miast i powiatów. Rozwój na poziomie każdego województwa samorządowego rozpatrywany jest już w kategoriach rozwoju regionalnego”¹⁴⁴. Obecnie przeważa jednak drugie podejście – rozwój lokalny uznawany jest przede wszystkim za sposób realizacji rozwoju regionu. Sposób, który pozwala kompleksowo uwzględnić nie tylko ekonomiczne, ale i społeczno-kulturowe aspekty rozwoju. W tym świetle wymienione przez J. Paryską czynniki rozwoju lokalnego należy uzupełnić o czynniki powodzenia rozwoju lokalnego autorstwa I. Pietrzyk.

¹⁴² Pietrzyk I., 2006. *Polityka regionalna...*, *op. cit.*, s. 32.

¹⁴³ Janikowski R., 2006. *Zrównoważony rozwój lokalny. Teoria i praktyka*. Wyd. Agencja Artystyczna PARA, Katowice, s. 83.

¹⁴⁴ Szewczuk A., 2005. *Rozwój lokalny...*, *op. cit.*, s. 10.

Tabela 2. Czynniki rozwoju regionu i bodźce je wspierające

Table 2. The factors determining the development of the region and the stimuli which enhance them

Czynniki rozwoju lokalnego Factors of local development	Czynniki powodzenia rozwoju lokalnego Factors of success of local development
Potrzeby społeczności lokalnych The needs of the local community	Istnienie skutecznego przywództwa inspirującego decydentów i członków zbiorowości lokalnej The existence of effective leadership which inspire decision-makers and members of the local population
Zasoby i walory środowiska przyrodniczego – korzyści miejsca Resources and amenities of the natural environment – benefits of the place	Szerokie współuczestnictwo wszystkich kategorii ludności w podejmowanych działaniach Broad participation of all categories of the population in the action taken,
Zasoby pracy Labour resources	Zdefiniowanie jasnych zasad kierunkowych oraz precyzyjna ocena celów przed ich ostatecznym przyjęciem Defining clear selecting rules and precise assessment of the objectives before their final adoption
Infrastruktura Infrastructure	Zaufanie i konsensus oraz współpraca i partnerstwo publiczno-prawne Confidence, consensus, cooperation and public-private partnership
Istniejący potencjał gospodarczy oraz dyspozycyjny kapitał finansowy Existing economic potential and available financial capital	Uwzględnienie potrzeby ciągłego „dostrajania” działań do ewoluującego otoczenia i nowych zmian strukturalnych Taking into account the need to continuous "fine-tuning" activities to the evolving environment and new structural change,
Rynek lokalny i rynki zewnętrzne The local market and external markets	Wyczulenie na tożsamość kulturową i strukturę społeczno-polityczną regionu Being sensitive to cultural identity and structure of the socio-political region
Poziom nauki, techniki i technologii wytwarzania oraz kultury The level of science, technology, manufacturing technologies and culture	Kapitał społeczny Social capital
Stosunki międzynarodowe i współpraca bilateralna International relations and bilateral cooperation	Społeczeństwo obywatelskie Civil society

Źródło: opracowanie własne. Por.: Parysek J., 2001. Podstawy gospodarki..., *op. cit.*, s. 73 oraz Pietrzyk I., 2006. Polityka regionalna Unii Europejskiej. Wyd. PWN, Warszawa, s. 33

Source: own study. Compare Parysek J., 2001. Podstawy gospodarki..., *op. cit.*, page 73 and Pietrzyk I., 2006. Polityka regionalna Unii Europejskiej. Printing House PWN, Warszawa, page 33

1.5. Identyfikacja i pomiar poziomu rozwoju regionalnego

Rozwój regionalny jest kategorią złożoną i wielowymiarową. Pomimo stopnia skomplikowania procesu rozwojowego charakter zjawisk gospodarczych na niego się składających umożliwia zidentyfikowanie, a następnie określenie poziomu rozwoju regionu. Charakterystyczne wyróżniki poszczególnych wymiarów rozwoju, tj. wymiaru społeczno-kulturowego, wymiaru

środowiska naturalnego, wymiaru infratechnicznego, wymiaru gospodarczego oraz wymiaru przestrzennego przedstawiono w tabeli 3.

Tabela 3. Wymiary rozwoju regionalnego oraz ich wyróżniki
Table 3. The dimensions regional development and their discriminants

Postrzegane wymiary Perceived dimensions	Charakterystyczne wyróżniki i niektóre ich walory Distinguishing discriminants and some of their amenities
Wymiar społeczno-kulturowy Socio-cultural dimension	Ludność i jej struktura, wykształcenie, kwalifikacje zawodowe, stopa bezrobocia, integracja lokalna i regionalna, warunki życia społeczności lokalnych, profesjonalizm instytucji administracji państwowej i samorządowej, dostępność do usług społecznych Population and its structure, education, vocational qualification, unemployment rate, local and regional integration, local people living conditions, professionalism of the administration institutions of the state and local governments, accessibility to social services
Wymiar środowiska naturalnego The environmental dimension	Zasoby środowiska przyrodniczego i ich zewnętrzna ocena, stan zanieczyszczenia i zniszczenia środowiska naturalnego, infrastruktura ekologiczna, świadomość ekologiczna, programy ekorozwoju i potencjalne źródła ich finansowania The resources of the natural environment and their external evaluation, the state of pollution and destruction of the environment, ecological infrastructure, ecological awareness, programmes of eco-development and potential sources of their financing
Wymiar infratechniczny The infratechnical dimension	Stan jakościowy infrastruktury technicznej o zasięgu lokalnym, regionalnym i ponadregionalnym, programy modernizacji infrastruktury, luka infrastrukturalna, strategiczne inwestycje infrastrukturalne i realna dostępność do zewnętrznych źródeł finansowania The quality of technical infrastructure of local, regional and more than regional scope, infrastructures modernization programmes, infrastructural gap, strategic infrastructure investments and the real availability to external sources of financing
Wymiar Gospodarczy The economic dimension	Potencjał gospodarczy, przedsiębiorczość gospodarcza według sektorów i branż, rynki lokalne i regionalne, baza ekonomiczna miast i regionów, korzyści zewnętrzne, koszty zewnętrzne i społeczne, dobra wspólne i udogodnienia, konkurencyjność miast i regionów, stan współpracy międzyregionalnej i międzynarodowej The economic potential, the entrepreneurship economic according to sectors and industries, local and regional markets, economic base of cities and regions, external benefits, external and social costs, common goods and facilities, the competitiveness of cities and regions, the state of inter-regional and transnational cooperation
Wymiar przestrzenny The spatial dimension	Zagospodarowanie przestrzenne, układy funkcjonalno-przestrzenne, dostępność przestrzenna, kompozycja i ład przestrzenny, konflikty w przestrzeni, czynniki kształtujące przestrzeń ekonomiczną, lokalizacyjne procesy przestrzenne, wartość przestrzeni Spatial planning, Spatial-functional systems, spatial accessibility, the availability of spatial composition, spatial and governance, conflicts in space, factors affecting economic space, spatial localization processes, the value of space

Źródło: Szewczuk A., 2005. Rozwój lokalny..., *op. cit.*, s. 29

Source: Szewczuk A., 2005. Rozwój lokalny..., *op. cit.*, page 29

O rozwoju można mówić wówczas, gdy zachodzą zmiany o charakterze jakościowo-strukturalnym prowadzące do wzrostu produkcji i konsumpcji przy jednoczesnej poprawie warunków życia ludności. Rozwój jest więc procesem skomplikowanym – wystąpienie wzrostu gospodarczego nie jest tożsamy z rozwojem, a stanowi jedynie wstęp do niego. Rozwój charakteryzuje się zwiększaniem zatrudnienia w atrakcyjnych i nowoczesnych sektorach, wzrostem tempa budowy infrastruktury instytucjonalnej, a także przyrostem PKB *per capita*. Namacalnym efektem ww. jest wzrost dobrobytu wywołanego podwyższeniem dochodów ludności. Stale obecny w procesie rozwoju aspekt jakościowy nakazuje zwrócić uwagę na kwestię poprawy warunków pracy, zamieszkania, sposobu spędzania czasu wolnego, dostępu do usług sektora zdrowotnego, a nawet poczucia bezpieczeństwa publicznego. Rozwój nieodłącznie wiąże się z innowacjami, promowaniem gospodarki opartej na wiedzy, postępem technologicznym i z nakazem poszanowania środowiska naturalnego – to prowadzi z jednej strony do restrukturyzacji gospodarki a z drugiej wspomaga procesy stałego uczenia się, podnoszenia poziomu kompetencji przez pracowników, a w efekcie wzmacnia ich aktywność zawodową¹⁴⁵.

Pojawiający się w niektórych z ww. składników aspekt jakościowy rodzi trudności. Dzieje się tak dlatego, że jakość może być w pewnym stopniu oceniana subiektywnie, a to prowadzi do niejednoznaczności oceny poziomu rozwoju. Ułatwieniem jest natomiast specyfika działania obu podstawowych mechanizmów rozwoju regionalnego – zarówno mechanizmu opartego na działaniu sił rynkowych, jak i mechanizmu wykorzystującego interwencyjne właściwości instrumentów polityki rozwoju regionalnego. Warto podkreślić, że dzięki interwencjonizmowi poziom rozwoju regionalnego jest wolny od gwałtownych zmian w krótkim czasie.

Podstawowym źródłem informacji niezbędnych do pomiaru rozwoju regionalnego są dane statystyczne dostarczane przez powołane do tego celu instytucje – w Polsce zadanie to w znaczącym stopniu realizuje Główny Urząd Statystyczny. Informacji dostarczają również statystyki prowadzone przez instytucje finansowe, urzędy skarbowe, samorządy lokalne a nawet większe podmioty gospodarcze. Standardowo gromadzi się też dane określające: poziom PKB przypadający na jednego mieszkańca regionu; strukturę ludności według głównych źródeł utrzymania oraz zatrudnienia w poszczególnych sektorach; sytuację materialną ludności; wysokość kapitału zagranicznego w regionie, a także konstruuje się wskaźniki innowacyjności produkcji oraz poziomu nakładów na B+R.

Zdaniem K. Heffnera liczne prace polskich autorów wskazują, że rozwój miasta i rozwój regionu – w przeciwieństwie do różnorodnie pojmowanego rozwoju obszarów wiejskich – mają w literaturze przedmiotu dość jednoznaczną konotację. Ewolucja pojęcia rozwoju, mnogość sposobów jego postrzegania, wielość potencjałów rozwojowych oraz uwarunkowań rozwoju społeczno-gospodarczego sprawiają, że sformułowano wiele mierników rozwoju regionalnego¹⁴⁶. Podejmując próbę systematyzacji, można podzielić je, stosując następujące kryteria – treści, formy oraz charakteru. Jeśli weźmiemy pod uwagę treść miernika, wyodrębniemy dwie grupy: mierniki ilościowe oraz jakościowe. Przy czym wśród mierników jakościowych wyróżnia się wskaźniki dynamiki, wskaźniki natężenia lub gęstości oraz wskaźniki strukturalne. Ze względu na formę mierniki rozwoju regionów można podzielić na wyrażane

¹⁴⁵ Klasik A., Kuźnik F., 2001. Konkurencyjny rozwój..., *op. cit.*, s. 23.

¹⁴⁶ Heffner K., 2007. Rozwój społeczno-gospodarczy obszarów wiejskich. Definicje – Uwarunkowania – Zależności – Czynniki – Skutki. Badania zróżnicowania rozwoju obszarów wiejskich [w:] Rosner A. (red.), Zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich a zróżnicowanie dynamiki przemian. Wyd. Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa, s. 11–26.

w jednostkach fizycznych oraz wyrażane wartościowo. Ostatnie kryterium pozwala wyodrębnić mierniki syntetyczne (agregatywne, statystyczne) oraz mierniki szczegółowe (adresowe, podmiotowe).

Sposób w jaki zostanie skonstruowany zespół mierników, za pomocą których będzie przeprowadzony pomiar rozwoju regionu, zależy przede wszystkim od celu badania i osoby je przeprowadzającej. Cel wskazuje na wymiar rozwoju, na którym należy się skoncentrować, zaś wpływ osoby badającej na wybór mierników wynika z indywidualnego doświadczenia. Generalnie przy badaniu rozwoju regionalnego zaleca się, aby nie wykorzystywać nadmiernej liczby mierników, lecz skłonić się ku miernikom opisującym podstawowe jego aspekty, wybierając jednocześnie mierniki ze sobą korespondujące. W związku z nadrzędnym znaczeniem kapitału ludzkiego nad innymi czynnikami produkcji wiodącą pozycję mają mierniki opisujące zagadnienia demograficzne¹⁴⁷. Za podstawową informację opisującą potencjał demograficzny można uznać gęstość zaludnienia. Miernik ten jest powiązany ze stopniem urbanizacji obszaru, co jest również istotne w przypadku oceny stopnia przekształcenia środowiska naturalnego – odnośnie obszarów chronionych takich jak parki narodowe lub krajobrazowe należy spodziewać się bardzo niskiej gęstości zaludnienia. Opisując potencjał demograficzny regionu, należy m.in.: określić poziom aktywności zawodowej ludności, strukturę pracujących oraz poziom i strukturę bezrobocia, odsetek ludności miejskiej i wiejskiej, a także wskaźnik migracji. Do rozwoju kapitału ludzkiego istotne są również warunki życia ludności – stąd zasadnym jest również określenie poziomu opieki zdrowotnej (poprzez np. wskaźnik liczby lekarzy i łóżek szpitalnych przypadających na mieszkańca regionu) czy określenie poziomu rozwoju infrastruktury takiej jak sieci wodno-kanalizacyjne oraz gazowe. Potencjał gospodarczy regionu opisuje m.in. wskaźnik określający wartość Produktu Krajowego Brutto (PKB). Zaletą tego wskaźnika jest jego powszechność umożliwiającą porównywanie wartości zarówno na osi czasu, jak i pomiędzy regionami. Równie popularnym miernikiem jest wskaźnik produkcji i zatrudnienia według sekcji gospodarki narodowej. Ponieważ produkcja wymaga posiadania środków trwałych, nie można pominąć wartości tychże środków oraz stopnia ich zużycia. Znaczenie instytucji otoczenia biznesu takich jak banki, instytucje finansowe i ubezpieczeniowe, ośrodki innowacji nakazuje również określić ich liczbę w regionie. Infrastrukturę techniczną regionów określa się m.in. poprzez wskazanie długości i gęstości sieci komunikacyjnych – sieci drogowej oraz kolejowej, a także poprzez wskaźniki opisujące poziom infrastruktury komunalnej (długość sieci wodociągowej, gazowej i kanalizacyjnej w km) oraz długość sieci energetycznej i telefonicznej¹⁴⁸.

Jednym ze sposobów pomiaru poziomu rozwoju regionów jest metoda porządkowania liniowego, dzięki której możliwe jest ustalenie kolejności obiektów według przyjętego kryterium podziału. Metoda ta wykorzystuje syntetyczny miernik osiągniętego poziomu rozwoju – jest nim funkcja scalająca informacje cząstkowe zawarte w zbiorze wybranych, poszczególnych mierników oceny. Uzyskana w ten sposób informacja jest podstawą do sformułowania oceny ostatecznej, charakteryzującej poziom rozwoju regionu.

W związku z tym, że pomiar poziomu rozwoju regionów dokonywany jest w celach porównawczych, powszechnie stosuje się – jako jego miernik – wartość PKB na mieszkańca regionu. PKB informuje nie tylko o końcowych efektach prowadzenia działalności gospodarczej w regionie, ale i o jakości otoczenia życia gospodarczego. Badanie atrakcyjności otoczenia

¹⁴⁷ Szymła Z., 2000. Determinanty rozwoju regionalnego. Wyd. Ossolineum, Wrocław, s. 59–67.

¹⁴⁸ Ibidem, s. 65–66.

podmiotów gospodarczych – stanowiącej istotny obszar identyfikacji rozwoju regionalnego – można przeprowadzać za pomocą następującego zestawu wskaźników:

- „wielkość nakładów inwestycyjnych na kompleksowe uzbrojenie terenów pod działalność gospodarczą,
- wzrost dostępności komunikacyjnej (drogowej, kolejowej, lotniczej i telekomunikacyjnej),
- wzrost liczby podmiotów prywatnych zarejestrowanych w sektorze usług rynkowych,
- wzrost liczby podmiotów z udziałem kapitału zagranicznego,
- wzrost wartości nakładów inwestycyjnych w regionie,
- wzrost wartości brutto środków trwałych w sektorze prywatnym,
- wzrost nakładów poniesionych na działalność badawczo-rozwojową,
- wzrost poziomu rentowności podmiotów sektora MŚP,
- wzrost liczby instytucji otoczenia biznesu”¹⁴⁹.

Podmiotem rozwoju regionalnego jest społeczność go zamieszkująca, stąd ocena poziomu życia mieszkańców jest właściwie tożsama z oceną poziomu rozwoju, jaki dany region osiągnął. Poziom życia ludności można ustalić, wykorzystując np. metodę genewską lub poprzez wyznaczanie tzw. obszarów warunkujących jakość życia. Metoda genewska dzieli potrzeby ludzkie na siedem grup, proponując jednocześnie zestaw mierników odpowiednich do określenia stopnia ich zaspokojenia (zob. tab. 4).

Wyznaczenie obszarów warunkujących jakość życia dokonywane jest przez wskazanie i analizę zmiennych determinujących poziom życia. Pierwszym etapem badań jest wyznaczenie obszarów jakości życia – przykładowy zestaw obejmuje: „ludność, przemiany społeczne i mobilność społeczna, rynek pracy i warunki pracy, dochody ludności i ich podział, konsumpcja i zaopatrzenie ludności, komunikacja, mieszkanie, zdrowie, oświata i kształcenie, społeczna partycypacja, środowisko naturalne człowieka, technika w życiu codziennym”¹⁵⁰. Etap drugi polega na uszczegółowieniu wybranych obszarów i uzupełnieniu ich odpowiednimi miernikami ilościowymi.

W literaturze przedmiotu występuje wiele zestawów mierników umożliwiających kwantyfikację rozwoju regionalnego – S. Korenik zaproponował osiem podstawowych miar, przyporządkowując im jednocześnie wskaźniki. Pierwszym, określającym fundamentalne parametry zasobów ludzkich danego obszaru, jest liczba ludności regionu opisywana przez wskaźniki dynamiki wzrostu, gęstości zaludnienia, odsetek ludności miejskiej i wiejskiej, strukturę ludności wg wieku i płci. Dane te uszczegóławia wielkość zasobów siły roboczej scharakteryzowana przez wskaźniki takie jak: dynamika wzrostu, współczynniki aktywności zawodowej ludności, struktura wykształcenia, saldo migracji zewnętrznej. Trzecią miarę stanowi wielkość zatrudnienia określona wskaźnikami dynamiki wzrostu, struktury zatrudnienia według działów i gałęzi gospodarki narodowej, a także stopy bezrobocia. Kolejna miara odnosi się do rozmiarów produkcyjnego majątku trwałego i wykorzystuje wskaźniki dynamiki wzrostu, struktury majątku wg rodzaju oraz stopnia dekapitalizacji z podziałem na grupy majątku. Kontynuacją kwantyfikacji rozwoju regionalnego jest analiza danych dotyczących Produktu krajowego brutto (wskaźniki: wytworzony i podzielony oraz relacje między nimi, struktura wytworzenia), a także dochodów ludności (wskaźniki: dynamika wzrostu i ich struktura, struktura spożycia indywidualnego – kierunki wydatkowania dochodów). Dwie ostatnie miary to, opisywane za

¹⁴⁹ Obrębalski M., 2006. Mierniki rozwoju regionalnego [w:] Strahl D. (red.), *Metody oceny rozwoju regionalnego*. Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, s. 28.

¹⁵⁰ Obrębalski M., 2006. *Mierniki rozwoju...*, *op. cit.*, s. 30.

pomocą dynamiki wzrostu, struktury kapitału, struktury inwestycji, nakłady inwestycyjne oraz infrastruktura, do przedstawienia cech której wykorzystuje się wskaźniki: struktury składników, poziomu dekapitalizacji oraz poziomu inwestycji z rozbięciem na inwestycje komunalne, państwowe i prywatne¹⁵¹.

Tabela 4. Metoda genevska
Table 4. The Geneva method

Grupa potrzeb ludności The group of the population's needs	Mierniki Meters
Wyżywienie Catering	<ul style="list-style-type: none"> • zapotrzebowanie kaloryczne organizmu calorific demand of organism • spożycie białka protein intake • procent kalorii ze skrobi a percentage of calories from starch
Warunki mieszkaniowe Housing conditions	<ul style="list-style-type: none"> • zaludnienie mieszkań housing population • relacja liczby mieszkań do liczby gospodarstw domowych the number of dwellings to the number of households relationship • dostępność instalacji technicznych i sanitarnych w mieszkaniu the availability of technical installations and sanitary in the apartment
Ochrona zdrowia Health protection	<ul style="list-style-type: none"> • dostępność usług leczniczych the availability of health care services • zgony z powodu chorób zakaźnych i pasożytniczych deaths due to infectious and parasitic diseases • zgony osób poniżej 50 lat deaths of people who are below 50 years of age
Wykształcenie Education	<ul style="list-style-type: none"> • wskaźnik skolaryzacji dzieci i młodzieży school attendance index of children and young people • skuteczność kształcenia the effectiveness of training • liczba uczniów na 1 nauczyciela number of pupils for 1 teacher
Rekreacja Recreation	<ul style="list-style-type: none"> • czas wolny od pracy zarobkowej time free from employment • nakład czasopism periodicals circulation • abonenci radia i telewizji radio and television subscribers
Zabezpieczenie społeczne Social security	<ul style="list-style-type: none"> • częstotliwość nagłych zgonów the frequency of sudden deaths • powszechność zabezpieczeń na wypadek choroby universality safeguards for sickness • powszechność świadczeń emerytalnych i rentowych prevalence of pensions
Zagospodarowanie materialne Financial productivity	wysokość nadwyżki dochodów bieżących the amount of surplus current revenue

Źródło: opracowanie własne na podstawie Obrębalski M., 2006. Mierniki rozwoju..., *op. cit.*, s. 29–30
Source: own study on the basis of Obrębalski M., 2006. Mierniki rozwoju..., *op. cit.*, page 29–30

¹⁵¹ Korenik S., 2003. Dysproporcje w rozwoju..., *op. cit.*, s. 74.

Identyfikacji poziomu rozwoju regionalnego można dokonać w sposób pośredni poprzez obserwację zmian w poziomie i tempie wzrostu efektywności regionalnej. Efektywność regionalna wykracza poza, rozumianą jako stosunek wyników do nakładów, efektywność ekonomiczną – jest kategorią złożoną, określającą racjonalność procesu rozwoju regionalnego. Złożoność omawianej kategorii objawia się tym, że łączy ona wspomnianą regionalną efektywność ekonomiczną z regionalną efektywnością społeczną, regionalną efektywnością techniczną oraz regionalną efektywnością ekologiczną.

Regionalna efektywność ekonomiczna opiera się na zasadach mini-max oraz max-mini, według których minimalizuje się nakłady przy zadanym wyniku lub maksymalizuje wyniki przy zadanych nakładach. W tym rozumieniu efektywność regionalna jest sumą indywidualnych efektywności wszystkich podmiotów funkcjonujących w regionie. Można ją opisać, wykorzystując wartość produkcji regionalnej lub dochodu regionalnego, a jako uzupełnienie zastosować wskaźniki produkcji w głównych działach gospodarki regionalnej, wskaźniki zatrudnienia czy nakładów inwestycyjnych.

Stanowiąca drugi element omawianej kategorii regionalna efektywność społeczna odzwierciedla poziom realizacji społecznych celów rozwoju regionu. Badaniu podlega finalny cel każdego systemu gospodarczego – zdolność do zaspokajania potrzeb ludzkich, a tym samym poziom dobrobytu. Pomiar regionalnej efektywności społecznej może zostać dokonany poprzez zastosowanie następujących wskaźników: stopa bezrobocia, powierzchnia mieszkalna przypadająca na 1 osobę, liczba samochodów osobowych przypadających na 1000 mieszkańców, przeciętne trwanie życia, umiarkowanie niemowląt, liczba łóżek szpitalnych przypadających na 1000 mieszkańców, poziom wykształcenia, liczba abonentów telefonii stacjonarnej oraz osób mających dostęp do Internetu w przeliczeniu na 1000 mieszkańców itp.

Wymieniona jako trzecia regionalna efektywność techniczna odnosi się do poziomu rozwoju technicznych i technologicznych metod produkcji stosowanych w regionie. Analizie podlegają tutaj zarówno ilość i rodzaj zasobów koniecznych do wytworzenia danej produkcji, jak i nowoczesność wyrobów. Wpływ na jej poziom mają takie wskaźniki jak: rzeczowa struktura aparatu wytwórczego, udział przemysłów wysokiej techniki, stopień amortyzacji środków trwałych czy stan infrastruktury technicznej.

Ostatnia z regionalnych efektywności, tj. regionalna efektywność ekologiczna dotyczy wpływu człowieka na środowisko. Obejmuje zarówno działania minimalizujące straty w środowisku naturalnym, jak i gospodarowanie przestrzenią w sposób gwarantujący pełnienie przez nią maksymalnej liczby funkcji. Regionalna efektywność ekologiczna to wynik porównania stanu środowiska (scharakteryzowanego za pomocą szeregu wskaźników zanieczyszczeń) przed i po podjęciu danej działalności¹⁵².

Funkcjonowanie obszarów chronionych intensywnie wpływa na dwa spośród pięciu zidentyfikowanych wymiarów rozwoju regionalnego – wymiar środowiska naturalnego oraz wymiar przestrzenny. Jakkolwiek w pierwszym przypadku wpływ ten jest jednoznacznie pozytywny, tak w drugim może prowadzić do silnych konfliktów przestrzennych, a w związku z tym mieć charakter negatywny. Warto zauważyć, że trudności w pomiarze wpływu obszarów chronionych na rozwój regionalny wynikają w dużej mierze z jakościowego charakteru ich oddziaływań. Niemożność zastosowania ilościowej oceny w stosunku do wszystkich

¹⁵² Kosiedowski W., 2001. Teoretyczne problemy rozwoju regionalnego [w:] Kosiedowski W. (red.), Zarządzanie rozwojem regionalnym i lokalnym. Wyd. Dom Organizatora, Toruń, s. 37–42.

aspektów funkcjonowania tych obszarów rodzi niebezpieczeństwo braku wystarczającego stopnia obiektywności.

1.6. Konkurencyjność regionów

Pojęcie konkurencyjność regionu definiowane jest w różny sposób. Rozpoczynając analizę definicji konkurencyjności, warto zwrócić uwagę, iż nie można utożsamiać pojęcia konkurencyjności z pojęciem atrakcyjności. Atrakcyjność ma charakter bierny – atrakcyjny region po prostu posiada istotne dla określonych grup interesariuszy atrybuty. Konkurencyjność wiąże się z podjęciem przez region gry mającej na celu pokonanie rywali zabiegających o te same wartości. Konkurencyjność w oczywisty sposób połączona jest z atrakcyjnością – konkuruje się za pomocą eksponowania atrakcyjnych atrybutów¹⁵³.

Komisja Europejska tłumaczy konkurencyjność jako „zdolność produkowania dóbr i usług, które zdają egzamin na rynkach międzynarodowych, przy równoczesnym utrzymywaniu wysokiego i trwałego poziomu dochodów” lub w sposób bardziej ogólny jako „zdolność przedsiębiorstw, przemysłu, regionów, krajów i ponadnarodowych obszarów geograficznych, wystawionych na konkurencję międzynarodową, do osiągnięcia relatywnie wysokiego poziomu dochodów i zatrudnienia”¹⁵⁴. Jednocześnie podkreśla się, że konkurencyjności regionów nie można utożsamiać z grą o sumie zerowej – poprawienie sytuacji jednego regionu winno nie tylko nie odbywać się kosztem innego, a wręcz prowadzić do uzyskiwania obopólnych korzyści¹⁵⁵.

Konkurencyjność regionu oznacza również „jego przewagę lub dystans w stosunku do innych regionów tworzących wspólnie grupę strategiczną z punktu widzenia wyróżnionych rodzajów działalności strategicznej”¹⁵⁶. W literaturze przedmiotu spotkać można stwierdzenie, że „konkurencyjność regionów – w odróżnieniu od konkurencyjności przedsiębiorstw – może oznaczać przewagę nad innymi regionami ze względu na posiadane zasoby materialne, jak i też istniejący potencjał intelektualny. (...) Konkurencyjność regionów oznacza więc synergię zasobów materialnych i zasobów intelektualnych wynikających między innymi z infrastruktury innowacyjności i przedsiębiorczości”¹⁵⁷. Powyższe ujęcie konkurencyjności zwraca uwagę na znaczenie, jakie ma dla jej poziomu kapitał ludzki – jest konsekwencją opierania się współczesnego świata na niematerialnych czynnikach rozwoju.

Konkurencyjność regionu utożsamiana jest także ze „zdolnością do przystosowywania się do zmieniających się warunków, zwłaszcza zaś do poprawy swej pozycji we współzawodnictwie między regionami. Współzawodnictwo bezpośrednie przejawia się w formie rywalizacji o dostęp do korzyści zewnętrznych, w tym w przyciąganiu pożądanego inwestorów. Współzawodnictwo pośrednie przejawia się natomiast w działaniach władz regionalnych na rzecz poprawy warunków funkcjonowania przedsiębiorstw w regionach i wpływania w ten

¹⁵³ Kupiec L., 2005. Atrakcyjność regionu a sposób rozprzestrzeniania się innowacji i rozwoju społeczno-gospodarczego [w:] Kopczyk A., Proniewski M. (red.), Atrakcyjność inwestycyjna regionu. Wyd. Wyższej Szkoły Zarządzania i Finansów w Białymstoku, s. 35–36.

¹⁵⁴ Pietrzyk I., 2000. Konkurencyjność regionów w ujęciu Komisji Europejskiej [w:] Klamut M., Cybulski L. (red.), Polityka regionalna i jej rola w podnoszeniu konkurencyjności regionów. Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, s. 20.

¹⁵⁵ Pietrzyk I., 2006. Polityka regionalna..., *op. cit.*, s. 21.

¹⁵⁶ Klasik A., Kuźnik F., 2001. Konkurencyjny rozwój..., *op. cit.*, s. 29.

¹⁵⁷ Szymała Z., 2000. Determinanty rozwoju..., *op. cit.*, s. 61.

sposób na ich wyniki gospodarcze¹⁵⁸. Konkurencyjność regionu jest walorem, którego nie można zamknąć w jednej definicji – stwarzałyby to ryzyko pominięcia istotnych elementów. W związku z tym jako bezpieczne jawi się podejście do konkurencyjności autorstwa A. Klasika proponującego zastosowanie czterech równoległych sposobów pojmowania omawianego zjawiska. Po pierwsze wyróżnił on konkurencyjność biznesową i inwestycyjną – element odwołujący się do atutów regionu, stanowiący podstawę jego oceny dokonywanej przez właścicieli kapitału. Kolejnym sposobem przedstawienia konkurencyjności są cechy, będącej pochodną efektywności regionu, bazy ekonomicznej. Dwa ostatnie ujęcia to konkurencyjność sektorów i produktów regionu oraz zapewniająca trwałe dochody regionu międzynarodowa i globalna konkurencyjność regionu¹⁵⁹.

Wiodąca rola jaką ma wiedza w procesach rozwojowych, znalazła odzwierciedlenie w stworzonej przez T. Markowskiego definicji regionu konkurencyjnego: „region konkurencyjny to taki region, w którym poziom wiedzy ludzkiej, rozumiany jako zdolność do wyprzedzania potrzeb i odkrywania nowej kombinacji zastosowania istniejących lub nowych zasobów rzeczowych, pozwala na wytworzenie strukturalnej przewagi i skomercjalizowanie wytworów regionu. (...) Tej zdolności musi sprzyjać infrastruktura techniczna i społeczna oraz trudno uchwytne system powiązań i relacji w regionie, w tym tak ważny czynnik lokalnej kultury, etosu pracy i przedsiębiorczości. Jeśli w regionie pojawią się wszystkie elementy regionalnego systemu innowacyjnego oraz powstaną niematerialne powiązania sieciowe, będzie to równoznaczne z uzyskaniem przez region trwałej przewagi konkurencyjnej”¹⁶⁰.

Przytoczona definicja jest oczywiście jedną z wielu, jakie spotyka się w literaturze przedmiotu. W.M. Gaczek charakteryzuje region konkurencyjny w zupełnie inny sposób, twierdząc, iż „za konkurencyjny uznany zostanie (...) [ten region], który cechuje się wysokim poziomem wytworzonego produktu krajowego *per capita* osiągniętym wysoką wydajnością pracy i wystarczającą liczbą miejsc pracy w stosunku do liczby ludności aktywnej zawodowo”¹⁶¹. Definicja ta jest zbieżna z kryteriami, jakie muszą spełnić regiony, aby zostać uznane za konkurencyjne przez Komisję Europejską. Komisja Europejska uznaje bowiem za konkurencyjne jedynie te regiony, które charakteryzują się jednocześnie wystarczającą liczbą miejsc pracy i wysoką jej wydajnością¹⁶².

K. Heffner opisując konkurencyjność regionu zwraca z kolei uwagę na kwestię silnych i słabych stron – „wysoki poziom konkurencyjności regionu (przewaga konkurencyjna) wyznaczają te elementy zasobów regionalnych, których nie mają (lub posiadają ich mniej) inne regiony tworzące jego otoczenie konkurencyjne. Niski poziom konkurencyjności regionu

¹⁵⁸ Gaczek W.M., Rykiel Z., 2000. Konkurencyjność regionów z ich zdolnością do adaptacji w zmieniających się warunkach [w:] Kosiedowski W. (red.), Konkurencyjność gospodarcza regionu w warunkach nowego ustroju terytorialno-administracyjnego. Wyd. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń, s. 23.

¹⁵⁹ Klasik A., 2001. Strategia konkurencyjna regionu [w:] Klasik A., Kuźnik F. (red.), Zarządzanie strategiczne rozwojem lokalnym i regionalnym, Wyd. Akademii Ekonomicznej w Katowicach, s. 44.

¹⁶⁰ Markowski T., 2001. Konkurencyjność regionów [w:] Markowski T., Stawasz D., (red.), Ekonomiczne i środowiskowe aspekty zarządzania rozwojem miast i regionów. Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, s. 91–92.

¹⁶¹ Gaczek W.M., 2002. Struktura i innowacyjność przemysłu Poznania i Wielkopolski jako czynnik konkurencyjności regionu [w:] Szółek K. (red.), Aglomeracja miejska i jej znaczenie dla konkurencyjności miast i regionów. Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, s. 16.

¹⁶² Pietrzyk I., 2000. Konkurencyjność regionów..., *op. cit.*, s. 21.

(dystans konkurencyjny) wywołują te cechy, czynniki i uwarunkowania, które są dla niego niekorzystne w układzie porównawczym z głównymi konkurentami¹⁶³.

Konkurencyjność na poziomie regionalnym i lokalnym można rozpatrywać w dwóch ujęciach: egzo- i endogenicznym. W pierwszym przypadku jest ona definiowana z punktu widzenia atrakcyjności obszaru dla inwestorów zewnętrznych. Drugie ujęcie akcentuje wewnętrzne czynniki rozwoju takie jak: jakość zasobów ludzkich na danym obszarze, decyzje podejmowane przez miejscowe gospodarstwa domowe oraz lokalne podmioty gospodarcze¹⁶⁴. Obojętnie jak będziemy definiować pojęcie konkurencyjności regionu i w jaki sposób je rozpatrywać, prawdziwe są następujące stwierdzenia. Po pierwsze: konkurencyjny jest ten region, który ma unikatowe cechy odróżniające go od innych, powodujące, że wybija się on ponad przeciętność, przyciągający dzięki nim zarówno konsumentów jak i inwestorów. Po drugie: poziom konkurencyjności nie jest dany i stały – jest to cecha zmienna, zależna od szeregu działań podejmowanych zarówno na szczeblu regionu, jak i centrali. Po trzecie: fakt konkurencyjności pomiędzy regionami nie przekreśla ich wzajemnej współpracy.

Jak już wspomniano, konkurencyjność występuje wszędzie – zarówno na poziomie państwa, regionu, miasta, jak i przedsiębiorstwa. „Budowanie przewagi konkurencyjnej regionu jest działaniem wieloetapowym, wymagającym zaangażowania wielu podmiotów działających zarówno na płaszczyźnie wewnętrznej, jak i na zewnątrz regionu”¹⁶⁵. Istnieje więc zjawisko, które można określić mianem „piramidy konkurencyjności” spowodowane tym, że poziom konkurencyjności państwa jest pochodną poziomu konkurencyjności regionów, zaś poziom konkurencyjności regionu jest w znacznym stopniu zdeterminowany przez poziom konkurencyjności miast i przedsiębiorstw zlokalizowanych na jego terenie.

Przedsiębiorstwo jest najniższym szczeblem ww. piramidy. Jego konkurencyjność zależy od dwóch grup czynników – czynników wewnętrznych i zewnętrznych. Cechą czynników wewnętrznych jest to, że możliwe jest ich kształtowanie na poziomie zarządzania organizacją. To od kierownictwa zależy jakość zasobów ludzkich przejawiająca się m.in.: poziomem wiedzy, doświadczenia, kreatywności, akceptacją zmian i dążeniem do ciągłego uczenia się. Ten fundamentalny zasób każdej organizacji ma wpływ na stosowanie nowoczesnych technologii, innowacje produktowe, wizerunek organizacji, poziom marketingu i komunikacji zarówno z klientami, jak i kooperantami¹⁶⁶.

Ponieważ człowiek i jego umiejętności są istotą konkurencyjności, nie można lekceważyć zjawiska kultury organizacyjnej i jej wpływu na zachowania ludzi. Równocześnie nie można pominąć wpływu poszczególnych osób na kulturę organizacji, a także – w szerszym kontekście – na kulturę społeczności regionalnej. Kultura organizacyjna z jednej strony kształtuje postawy i zachowania pracowników, z drugiej zaś każdy z członków organizacji (w sposób adekwatny do pozycji zajmowanej w grupach formalnych lub nieformalnych) może ją w określony sposób modyfikować. Jako zagadnienie zaliczana jest do tzw. miękkich sfer zarządzania

¹⁶³ Heffner K., 2002. Konkurencyjność małych regionów i znaczenie aglomeracji miejskich w ich rozwoju [w:] Szółek K. (red.), Aglomeracja miejska i jej znaczenie dla konkurencyjności miast i regionów. Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, s. 48.

¹⁶⁴ Ziolo M., 2005. Czynniki kształtujące..., *op. cit.*, s. 265–266.

¹⁶⁵ Mańkowski T., 2009. Konkurencyjność regionów [w:] Meyer B, Milewski D. (red.), Strategie rozwoju turystyki w regionie. Wyd. PWN, Warszawa, s. 22.

¹⁶⁶ Wysocka E., 2000. Przestrzenny wymiar konkurencyjności [w:] Kosiedowski W. (red.), Konkurencyjność gospodarcza regionu w warunkach nowego ustroju terytorialno-administracyjnego. Wyd. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń, s. 16.

i stanowi jedną z części składowych kapitału intelektualnego organizacji. Mimo wielu pozycji literaturowych poruszających kwestię kultury organizacji nadal jest to zjawisko budzące kontrowersje, nieposiadające jednej uniwersalnej definicji – według podejścia ideowego kultura utożsamiana jest ze zbiorem wartości, idei, symboli i znaczeń, podczas gdy podejście instytucjonalne akcentuje jej adaptacyjną funkcję. Kultura organizacji w niepowtarzalny sposób odróżnia daną organizację od innych, jest wartością niematerialną, niepodlegającą procesowi wymiany, nie można jej sprzedać, użyczyć, ani w żaden inny sposób transferować, tak jak np. technologie. Innymi słowy jest – podobnie jak kultura i tradycje regionu – zasobem unikatowym. Zachowania charakterystyczne dla określonej kultury powstają w wyniku działania mechanizmu konformizacji, który polega na ścisłym podporządkowaniu się normom, wzorom, poglądom panującym w danej grupie społecznej. Mechanizm konformizacji wywoływany jest za pomocą: przymusu – polegającego na wymuszaniu określonego zachowania pod groźbą zastosowania (w razie niesubordynacji członka grupy) wcześniej określonych sankcji formalnych lub nieformalnych; identyfikacji – polegającej na naśladowaniu wyróżniających się członków grupy lub internalizacji – polegającej na utożsamianiu się z określonymi przez grupę wartościami¹⁶⁷.

W kontekście rozwoju regionu warto zauważyć, że zainteresowanie kulturą organizacyjną rozpoczęło się wraz z globalizacją kapitału finansowego łączącego się z procesem umiędzynarodowienia organizacji, zakładanych w różnych krajach o odmiennej kulturze narodowej¹⁶⁸. Badania nad kulturą organizacyjną rozpoczęto więc znacznie później aniżeli badania nad kulturą w ogólnym rozumieniu tego terminu. „Używanie tego samego terminu „kultura” w odniesieniu do narodu i organizacji może sugerować, że oba te zjawiska są identyczne. Nic bardziej błędnego; naród nie jest organizacją i te dwa typy kultury są z gruntu odmienne”¹⁶⁹. Kultura organizacyjna wytwarza się wewnątrz danej organizacji w związku ze zbiorowym współdziałaniem jej członków uczestniczących w różnorodnych procesach pracy. Kultura narodu odnosi się do zachowań społecznych prezentowanych przez grupę (naród) nie tylko w procesach pracy, ale i wszystkich innych przejawach życia. Człowiek – zmieniając miejsce pracy – może uczestniczyć w wielu kulturach organizacyjnych, zaś niezależnie od miejsca zamieszkania czy obywatelstwa przynależy do tylko jednej kultury narodowej – właściwej temu narodowi, z którego się wywodzi. Inne, obce kultury narodowe można tylko (albo aż) poznać. Kultura organizacyjna nie jest jednak bytem wyizolowanym – zachodzą powiązania pomiędzy kulturą narodową a kulturą organizacyjną. Dowodzi temu chociażby podział Europy na dwa kręgi narodów – krąg o kulturze katolickiej oraz krąg o kulturze protestanckiej – mający odzwierciedlenie w kulturach organizacyjnych instytucji i przedsiębiorstw tamże zlokalizowanych. Podobnego dowodu można dopatrzeć się w wymiarze regionalnym – regionie Polski A i Polski B. „Szybszy rozwój nastąpił w tych regionach, gdzie historycznie najmocniejsza była kultura mieszczańska, a więc na zachodzie kraju. Właśnie ta kultura zasadzała się na wartościach w największym stopniu wspierających rozwój – oszczędności, pracowitości,

¹⁶⁷ Hryniewicz J., 2007. Stosunki pracy w polskich organizacjach. Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa, s. 19.

¹⁶⁸ Łucwicz J., 2002. Współczesne determinanty zarządzania kadrami [w:] Listwan T. (red.), Zarządzanie kadrami. Wyd. C.H. Beck, Warszawa, s. 31.

¹⁶⁹ Hofstede G., 2000. Kultury i organizacje. Polskie Wyd. Ekonomiczne, Warszawa, s. 268.

poszanowaniu własności. Kultura chłopska i szlachecka nie dawały tak solidnych podstaw rozwojowych¹⁷⁰.

Również charakter społeczeństwa – kobiecy lub męski – znajduje odzwierciedlenie w kulturze organizacyjnej przedsiębiorstw oraz międzynarodowym podziale pracy. G. Hofstede zwraca uwagę na zależność charakteru społeczeństwa oraz specjalizacji gospodarki krajowej. Kraje „męskie” specjalizują się w wysokiej jakości masowej produkcji, podczas gdy kultury kobiece wybierają aktywność w usługach, wykonywaniu zamówień indywidualnych czy rolnictwie. W związku z powyższym Japonia – jako kraj o kulturze wybitnie męskiej – jest czołowym producentem elektroniki, natomiast Dania oraz Holandia – jako kraje o kulturze kobiecej – oferują doskonałej jakości usługi oraz płody rolne¹⁷¹.

Czynniki zewnętrzne wpływające na konkurencyjność przedsiębiorstwa sprowadzają się przede wszystkim do infrastruktury technicznej oraz sieci instytucji wspierających działalność biznesową. Ta grupa czynników jest w dużym stopniu zależna od władz samorządowych, które kreując własne strategie rozwoju, mogą je wydatnie umacniać i wpływać przez to na poziom konkurencyjności zarządzanego przez siebie regionu. Nowoczesne władze samorządowe powinny aktywizować społeczność lokalną poprzez m.in. przekazywanie jej części uprawnień. Powinny kierować się poczuciem misji, a za cel przyjmować zaspokojenie potrzeb klienta, powinny odznaczać się przedsiębiorczością i wspomagać zmiany wprowadzane przez rynek, a ponadto działać prewencyjnie, uprzedzając wystąpienie zagrożenia¹⁷².

Pojęcie infrastruktura techniczna nie budzi większych wątpliwości – powszechnie rozumie się przez nie stworzenie możliwości logistycznych jak i komunikacyjnych. Natomiast określenie „instytucje wspierające działalność przedsiębiorstw” nie jest już tak czytelne i wymaga doprecyzowania. Dokonała tego E. Wysocka. Analiza wspomnianej propozycji skłania do wydzielenia trzech grupy instytucji wspierających – „instytucji kapitału”, „instytucji wiedzy” oraz „instytucji komunikacji”. W skład pierwszej grupy wchodzi podmioty uczyszające środki finansowe oraz dzielące z przedsiębiorcą ryzyko podejmowanych działań – trzon stanowią tu banki i inne instytucje kapitałowe oraz ubezpieczalnie. Instytucje wiedzy obejmują uczelnie wyższe, instytuty badawczo-rozwojowe, instytucje doradcze i szkoleniowe oraz wszystkie podmioty sprzyjające dyfuzji wiedzy i innowacji. Ostatnią grupę – instytucje komunikacji – tworzą stowarzyszenia gospodarcze, samorządy zawodowe, organizacje promocyjno-handlowe organizujące wystawy, targi oraz seminaria na forum krajowym i międzynarodowym¹⁷³.

Wszystkie ww. podmioty tworzą pewien klimat wspierający działalność przedsiębiorstw. Jego jakość jest o tyle istotna, że w dzisiejszym, burzliwym otoczeniu efekty funkcjonowania jednostek gospodarujących w coraz większym stopniu są od niego zależne. Wiek XXI to czas konkurowania nie tylko pojedynczych firm, ale i otoczenia w jakim one działają. Dlatego budowanie regionalnych podstaw konkurencyjności obejmuje dodatkowo: kreowanie kultury

¹⁷⁰ Glinka B., Pasieczny J., 2005. Kulturowe uwarunkowania przedsiębiorczości i innowacyjności – ujęcie regionalne [w:] Wilmańska-Sosnowska S. (red.), Rola nauk o zarządzaniu w kreowaniu społeczeństwa opartego na wiedzy. Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, s. 228.

¹⁷¹ Hofstede G., 2000. Kultury i..., *op. cit.*, s. 156.

¹⁷² Kulas-Klimaszewska I., Krukowski K., 2000. Rola samorządu terytorialnego w kształtowaniu przewagi konkurencyjnej regionu [w:] Kosiedowski W. (red.), Konkurencyjność gospodarcza regionu w warunkach nowego ustroju terytorialno-administracyjnego. Wyd. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń, s. 198–199.

¹⁷³ Wysocka E., 2000. Przestrzenny wymiar..., *op. cit.*, s. 16.

i szacunku do pracy, zapewnienie miejsc wypoczynku, zorganizowanie systemu komunikacji na linii gospodarstwo domowe–przedsiębiorstwo, a nawet pokój społeczny¹⁷⁴.

Konkurencyjność następnego szczebla „piramidy konkurencyjności”, jakim jest miasto, zależy przede wszystkim od jakości jego części składowych, a więc wyżej opisanych przedsiębiorstw i instytucji im towarzyszących. Wpływ na poziom konkurencyjności miasta mają cechy zajmowanego przez nie terytorium oraz kompetencje, wiedza, motywacja i kierunki działań osób uczestniczących w życiu miasta. Od cech terytorium jakie zajmuje miasto, zależą zarówno istnienie lub brak terenów inwestycyjnych, jak i jakość życia mieszkańców miasta – nie tylko w sensie terenów rekreacyjnych, a także ogólnej jakości środowiska. Warto wspomnieć, że wiele miast boryka się z problemem niedostatecznego przewietrzania, co jest szczególnie uciążliwe w sezonie grzewczym. Terytorium miasta należy również ocenić z punktu widzenia sąsiadujących ośrodków urbanistycznych oraz powiązań jakie istnieją między nimi a danym miastem – odpowiedzieć na zasadnicze pytanie kto w danym układzie pełni rolę lidera. Grupa osób uczestniczących w życiu miasta jest bardzo szeroka – są to mieszkańcy, decydenci, przedsiębiorcy prowadzących na terenie miasta działalność gospodarczą jak i osoby związane z miastem więziami zupełnie nieformalnymi, takimi jak więzi sentymentalne czy emocjonalne. To właśnie od działań tej grupy zależą m.in. skuteczność promocji miasta, jego pozycja negocjacyjna w kontaktach z innymi ośrodkami urbanistycznymi czy ośrodkami władzy¹⁷⁵.

Konkurencyjność regionu oceniana z punktu widzenia inwestora zewnętrznego to przede wszystkim atrakcyjność inwestycyjna terenu określana przez m.in.: czynniki geograficzne, stan środowiska i zasobów jakie ono oferuje, optymalizację odległości od dostawców i odbiorców, pojemność miejscowego rynku zbytu, prawo lokalne – szczególnie ulgi podatkowe, „sąsiedztwo”, czyli podmioty już prowadzące działalność na danym terenie, infrastrukturę, poziom jakości i ceny wolnych zasobów siły roboczej, kulturę i tradycję lokalnej społeczności. Część z nich jest stała i dana – nie mamy wpływu na klimat, jakość gleb, występowanie surowców mineralnych itp. Część jednak można zmienić, czyniąc teren atrakcyjniejszym i tym samym podnieść poziom konkurencyjności regionu¹⁷⁶.

Na każdym szczeblu piramidy konkurencyjności pojawia się pojęcie otoczenia działalności gospodarczej – jego kreowanie coraz częściej staje się przedmiotem, a nawet priorytetem polityki regionalnej i lokalnej. Istotną częścią składową otoczenia jest – oprócz tradycyjnej „ciężkiej” infrastruktury obejmującej sieć komunikacyjną czy tzw. uzbrojenie terenu – infrastruktura „lekka” służąca przekazywaniu informacji i upowszechnieniu edukacji, a przez to wspomagająca budowanie wiedzy¹⁷⁷. Infrastruktura ta powstaje dzięki różnorodnym działaniom, czasem zupełnie od siebie niezależnych instytucji.

Zagadnienie otoczenia nie jest jednak jedyną wspólną częścią łączącą przedsiębiorstwo, miasto, region i państwo. Elementem wspólnym dla wszystkich szczebli piramidy konkurencyjności są również cele polityki konkurencji. Pierwszym z nich jest przyjęcie nadrzędności oczekiwań konsumenta nad interesem producenta – innymi słowy przyjęcie zasady dostosowania produkcji do oczekiwań konsumenta. Kolejny istotny cel stanowi przesunięcie ośrodka

¹⁷⁴ Markowski T., 2001. Konkurencyjność regionów, *op. cit.*, s. 106.

¹⁷⁵ Ziolo Z., 2001. Konkurencyjność miast w układach przestrzennych [w:] Szymba Z. (red.), *Konkurencyjność miast i regionów*. Wyd. Akademii Ekonomicznej w Krakowie, s. 34.

¹⁷⁶ Cybulski L., 2000. Konkurencyjność regionów a segmentacja rynków pracy [w:] Klamut M., (red.), *Polityka budowy regionu konkurencyjnego*. Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, s. 165.

¹⁷⁷ Pietrzyk I., 2006. *Polityka regionalna...*, *op. cit.*, s. 22.

podejmowania decyzji na szczebel zapewniający ich optymalność – działanie to wiąże się zwykle z decentralizacją decyzji. Ostatnim wspólnym celem jest dążenie do podziału dóbr oparte na wskazaniach wynikłych z mechanizmu rynkowego¹⁷⁸.

Tym co łączy przytoczoną na początku niniejszego podrozdziału definicję regionu konkurencyjnego opracowaną przez T. Markowskiego, czynniki wpływające na konkurencyjność poszczególnych przedsiębiorstw oraz charakterystykę cech układów metropolitalnych jest to, że we wszystkich tych przypadkach pojawia się pojęcie wiedzy. Poznanie wiedzy stanowi klucz pozwalający najlepiej scharakteryzować źródło konkurencyjności. Dzieje się tak dlatego, że w XXI w. poziom wiedzy bezpośrednio wpływa na poziom konkurencyjności. Wiedza jest podstawą dla – wymagającej „kreatywności, inicjatywy i przedsiębiorczości, kontroli ryzyka, akceptacji błędów, mobilności zawodowej i geograficznej (...) zdolności do antycypacji potrzeb, dokładności w organizacji, opanowania opóźnień czasowych i kosztów, (...) umiejętności w dziedzinie gromadzenia i przekazywania informacji, a także niezbędnej komunikacji między grupami zawodowymi i społecznymi” – innowacji¹⁷⁹. Gospodarczo pojmowaną wiedzę można podzielić na cztery zbiory odpowiadające na pytania: wiedzieć co, jak, dlaczego i kto. Zbiór „wiedzieć co”, tj. know-what składa się z czystej wiedzy encyklopedycznej – jest to zestaw faktów stanowiących podstawę działań i wymiany informacji. Niemal przeciwieństwem tak gromadzonej wiedzy jest know-how – a więc „wiedzieć jak” składające się z wiedzy praktycznej, wskazującej rzeczywiste możliwości wykorzystania teorii. Kolejnym elementem jest zbiór know-why a więc „wiedzieć dlaczego” utożsamiany z wiedzą skodyfikowaną, opisującą zaobserwowane współzależności. Ostatnim zbiorem jest odwołujący się do najważniejszego komponentu każdej organizacji – zasobów ludzkich zbiór know-who – „wiedzieć kto” odwołujący się do wiedzy społecznej i kompetencji¹⁸⁰. Dzięki takiemu podziałowi łatwiej jest wyobrazić sobie obszary, na których występuje wiedza, i zrozumieć konieczność jej stałego odnawiania. Wzrastająca rola wiedzy zwraca uwagę na znaczenie czynnika ludzkiego w budowaniu pozycji konkurencyjnej danego regionu. Czynnikiem ten obejmuje – oprócz będących bezpośrednią pochodną wiedzy – kwalifikacji pracowników, świadomość społeczną oraz aktywność ekonomiczną danego regionu tworzoną poprzez przyrost małych i średnich przedsiębiorstw¹⁸¹.

Konkurowanie to „sytuacja permanentnego odpowiadania na bodźce zewnętrzne z równoczesnym wytwarzaniem takich bodźców skierowanych w stronę otoczenia”¹⁸². Jest to więc zjawisko, które winno podlegać ciągłej analizie, bo tylko wówczas uzyska się informacje niezbędne do poprawnej budowy nie tylko strategii konkurencyjnych, ale i strategii rozwojowych. Stwierdzenie to jest prawdziwe dla każdego szczebla podziału przestrzeni – nie tylko

¹⁷⁸ Niezgoda D., 2003. Konkurencyjność jako element strategii rozwoju regionu [w:] Polityka regionalna a kształtowanie strategii rozwoju Podkarpacia. Materiały konferencyjne VII Międzynarodowej konferencji Naukowej w Jarosławiu, s. 23.

¹⁷⁹ Borowiec J., 2000. Wspieranie konkurencyjności regionów przez politykę badawczo-rozwojową i innowacyjną Wspólnoty i państw członkowskich Unii Europejskiej [w:] Klamut M. (red.), Polityka budowy regionu konkurencyjnego. Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, s. 78.

¹⁸⁰ Passella E., 2002. Kształcenie jako nowoczesny czynniki rozwoju lokalnego i regionalnego [w:] Szółek K. (red.), Aglomeracja miejska i jej znaczenie dla konkurencyjności miast i regionów. Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, s. 358.

¹⁸¹ Ziolo M., 2005. Czynniki kształtujące..., *op. cit.*, s. 300–303.

¹⁸² Wrana K., 2001. Zarządzanie strategiczne w budowaniu konkurencyjności wielkich miast [w:] Szymbała Z. (red.), Konkurencyjność miast i regionów. Wyd. Akademii Ekonomicznej w Krakowie, s. 69.

dla regionów i układów lokalnych w ich skład wchodzących, ale i dla państw. Analizę konkurencyjności przeprowadzać można, opierając się na wybranych zestawach wskaźników określających np.: zasoby społeczne, potencjał gospodarczy, infrastrukturę komunalną, warunki życia ludności czy jakość środowiska naturalnego¹⁸³.

Komisja Europejska dokonała podziału mierników konkurencyjności na pięć podstawowych grup odnoszących się do następujących zagadnień: innowacyjność i kapitał ludzki, instytucje i kapitał społeczny, infrastruktura podstawowa, małe i średnie przedsiębiorstwa oraz bezpośrednio inwestycje zagraniczne.

Grupa pierwsza dotyczy działalności badawczo-rozwojowej – jednym z mierników do niej zaliczanych jest współczynnik innowacyjności obliczany jako liczba wniosków patentowych w przeliczeniu na jednego mieszkańca. Obszar B+R nierozzerwalnie związany jest z jakością kapitału ludzkiego określanego poprzez poziom wykształcenia, stąd w omawianej grupie znajduje się również miernik ukazujący procent młodzieży pobierającej edukację w poszczególnych kierunkach czy poziom wykształcenia ludności w wieku produkcyjnym oraz miernik ukazujący procent pracowników objętych kształceniem ustawicznym.

Grupa druga odnosi się do klimatu, w jakim toczy się życie gospodarcze. Otoczenie instytucjonalne składa się z zarówno z instytucji, tj. agencje rozwoju, banki, fundacje, stowarzyszenia o charakterze gospodarczym, jak i przyjętych przez nie, często nieformalnych, zasad działania. Najprostszym miernikiem je określającym jest liczba poszczególnych podmiotów. Kapitał społeczny to suma powiązań sieciowych pomiędzy uczestnikami życia gospodarczego oraz wypracowanych przez lata, charakterystycznych dla danego obszaru norm „biznesowego” zachowania. Stanowi on tzw. nienamacalną wartość, która wprost nie podlega kwantyfikacji – ocena kapitału społecznego możliwa jest jedynie poprzez opis charakteryzujący jego jakość. Mierniki konkurencyjności określające infrastrukturę podstawową – zaprezentowane w tabeli 5 – należą do grupy najbardziej tradycyjnych.

Grupa czwarta charakteryzuje region pod kątem najbardziej elastycznych form gospodarowania, jaką są małe i średnie przedsiębiorstwa. Znajduje się w niej wskaźnik gęstości MŚP w regionie w przeliczeniu na tysiąc mieszkańców w wieku produkcyjnym jak i mierniki charakteryzujące ich strukturę sektorową. W ostatniej grupie znajdują się mierniki określające zarówno zdolność regionu do przyciągania bezpośrednich inwestycji zagranicznych np. koszty siły roboczej, jak i charakteryzujące same inwestycje np. pod względem ich struktury¹⁸⁴.

Chcąc określić poziom konkurencyjności regionu funkcjonującego wewnątrz danego kraju, można posłużyć się dokładnie tym samym zestawem wskaźników, które wykorzystuje się celem określenia konkurencyjności państw na rynku międzynarodowym. Region jest przecież dla państwa tym, czym kraj dla gospodarki światowej i można go scharakteryzować, wykorzystując m.in. informacje o wewnętrznym potencjale gospodarki, zewnętrznych stosunkach ekonomicznych, systemie finansowo-kredytowym, infrastrukturze, systemie zarządzania, potencjale naukowo-technicznym oraz zasobach pracy. Przy czym „konkurencyjność regionu w istotnym stopniu zależy od potencjału społeczno-gospodarczego, którego elementami są: zasoby przyrodnicze, infrastruktura produkcyjna

¹⁸³ Harańczyk A., 2002. Determinanty rozwoju i konkurencyjności miast Polski [w:] Szolek K. (red.), Aglomeracja miejska i jej znaczenie dla konkurencyjności miast i regionów. Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, s. 16.

¹⁸⁴ Pietrzyk I., 2000. Konkurencyjność regionów..., *op. cit.*, s. 24–31.

i społeczna, zasoby pracy, potencjał naukowo-techniczny, poziom rozwoju i struktura przemysłu i rolnictwa, sytuacja ekologiczna”¹⁸⁵.

Tabela 5. Mierniki oceny wyposażenia terytorium w infrastrukturę podstawową

Table 5. Indicators used to evaluate the level of basic infrastructure asset development in a given terrain

Elementy Elements	Mierniki Meters	
	Ilościowe Quantitative	Jakościowe Qualitative
Sieć drogowa Road network	długość dróg na km ² i/lub na mieszkańca lub wskaźnik ważony powierzchnią i liczbą mieszkańców the length of the road to km ² and / or per inhabitant or index weighted with average surface and the number of inhabitants	długość autostrad (ważona wielkością obszaru i liczbą ludności) the length of motorways (weighted with average size of the area and population)
Sieć kolejowa Railway network	długość linii kolejowych (wskaźnik ważony jw.) the length of the railway lines (index weighted idem)	udział linii wielotorowych; % linii zelektryfikowanych participation of a multiple-track; % electrified lines
Sieć telefoniczna Telephone network	liczba abonentów/100 mieszkańców the number of subscribers / 100 inhabitants	% połączeń z sieciami numerycznymi % of the interconnections with numbering networks
Sieć energetyczna Energetics network	zużycie energii/PKB, zależność od importu (import/produkcja krajowa) energy consumption / GDP, import dependence (import / domestic production)	zużycie energii/emisja CO ₂ , % energii pozyskiwanej ze źródeł odnawialnych energy consumption / CO ₂ emissions; % energy derived from renewable source
Zaopatrzenie w wodę Water supply	% mieszkań z wodociągami % of the apartments with water services	odnawialne zasoby wody czystej/mieszkańca, % ludności objętej systemem przetwarzania wody zużytej renewable clean water resources per capita; % of the population covered by a scheme of consumed water processing
Odpady domowe Household wastes	ilość odpadów w kg/mieszkańca the quantity of waste in kg /per capita	relacje między przetwarzaniem, kompostowaniem, spalaniem i składowaniem odpadów relations between the processing, composting, incineration and storage of waste

Źródło: Pietrzyk I., 2000. Konkurencyjność regionów..., *op. cit.*, s. 29

Source: Pietrzyk I., 2000. Konkurencyjność regionów..., *op. cit.*, page 29

Do celów analizy konkurencyjności regionu przydatne są również opracowania dotyczące mniejszych układów lokalnych. Przykładem jest chociażby sporządzony przez J. Binieckiego i B. Szczupaka schemat ukazujący rolę analizy konkurencyjności w procedurze budowy strategii rozwoju gminy. Schemat ten rozpoczyna się od ustalenia podstawowych wartości uznawanych przez społeczność lokalną – w tym odpowiedzenia na pytanie, czy społeczność

¹⁸⁵ Bogdanowicz A., 2000. Konkurencyjność regionów w państwach przechodzących do gospodarki rynkowej [w:] Kosiedowski W. (red.), Konkurencyjność gospodarcza regionu w warunkach nowego ustroju terytorialno-administracyjnego. Wyd. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń, s. 257.

bardziej ceni sobie konkurencję, czy kooperację. Na tej podstawie można przystąpić do wskazania unikatowych cech gminy, których ukształtowanie zapewni długoterminową przewagę konkurencyjną i nową pozycję strategiczną otoczeniu. Łączy się z tym stworzenie wizji rozwoju gminy zgodnej z pierwotnym wyborem – między konkurencją i kooperacją – dokonanym przez mieszkańców. Mieszkańcy są nie tylko użytkownikami przestrzeni, ale i zasadniczą siłą sprawczą prowadzącą do realizacji przyjętej strategii – ich wola i poziom identyfikacji ze sposobem i kierunkiem rozwoju są kwestiami fundamentalnymi. Kolejnym etapem działania jest ocena potencjałów rozwoju lokalnego oraz identyfikacja głównych endogenicznych problemów rozwoju. Rozpoznanie aktualnych i potencjalnych uczestników rozwoju kreujących przewagę konkurencyjną wskazuje posiadane możliwości – już na tym etapie warto zaznaczyć, że istotne jest stałe monitorowanie i działania skierowane na wsparcie i wzrost liczebności jednostek zaliczanych do tego zbioru. Wewnętrzne bariery rozwoju są – w pewnym stopniu – możliwe do eliminacji poprzez odpowiednią strategię. Diagnoza barier jest podstawą do przeciwdziałania generowanym przez nie siłom – ważne jest, aby dokonać tego w poprawny sposób, gdyż przeciwdziałanie endogenicznym barierom rozwoju jest zwykle długookresowe i kosztowne. Na podstawie powyższych ustaleń można przystąpić do wyznaczenia priorytetowych dziedzin rozwoju gminy oraz wyznaczenia strategicznych kierunków działań władzy lokalnej. Działania te wiążą się z wyborem potencjalnych obszarów konkurencji w miejskim układzie odniesienia, zapewnieniem zbieżności między rozwojem sektorальnym a rozwojem lokalnym oraz bezpośrednim wspieraniem przedsiębiorczości, stymulowaniem innowacyjności i skłonności do uczenia się, a także wspieraniem inwestycji wewnętrznych. W końcowych etapach dokonuje się wyznaczenia operacyjnych celów rozwoju, przedsięwzięć rozwojowych oraz zasad rozwoju. Wymaga to kwantyfikacji cech pożądanej pozycji konkurencyjnej, oceny i selekcji listy przedsięwzięć na podstawie kryteriów budowy pozycji konkurencyjnej oraz ustalenia reguł walki konkurencyjnej w gminie. Podkreślić należy, że konkurencyjność pełni rolę kryterium wydatkowania środków publicznych – jest więc wszechobecna¹⁸⁶.

Możliwość wykorzystywania tych samych technik w badaniu konkurencyjności różnych szczebli podziału przestrzeni wynika m.in.: z identycznego celu konkurowania i identycznej jej istoty jaką, w każdym przypadku, jest zdobycie przewagi nad innymi miejscami znajdującymi się w tych samych grupach strategicznych. Konkurowanie stanowi priorytet wszystkich działań uczestników gry rynkowej, doprowadzając w efekcie do zaniku tzw. państwowego klientyzmu samorządów lokalnych. Pod wpływem zmian jakie wywołuje dążenie do poprawy pozycji konkurencyjnej regionu władze lokalne przejęły zachowania właściwe, zabiegającym o kapitał zewnętrzny, prywatnym korporacjom¹⁸⁷.

Konkurencyjność regionów jest zagadnieniem wielostronnym, a przez to bardzo złożonym. Swoistym podsumowaniem rozważań, a także jednym ze spojrzeń na omawiane zagadnienie, jest przedstawienie konkurencyjności regionów przez pryzmat atrybutów konkurencyjności zaprezentowanych w tabeli 6.

Mnogość atrybutów konkurencyjności sprawia, że nie można jednoznacznie ocenić wpływu skutków funkcjonowania obszarów chronionych na poziom konkurencyjności. Ocena ta zależeć będzie od tego, w jakim polu region podejmuje walkę konkurencyjną. Zakła-

¹⁸⁶ Biniński J., Szczupak B., 2001. Konkurencyjność w strategiach rozwoju lokalnego [w:] Szymła Z. (red.), *Konkurencyjność miast i regionów*. Wyd. Akademii Ekonomicznej w Krakowie, s. 90.

¹⁸⁷ Zeman-Miszewska E., 2001. Wspólnota lokalna wobec konkurencji międzyregionalnej – podstawy marketingu terytorialnego. *Samorząd Terytorialny nr 11*, s. 4.

dając, że region dąży do intensyfikacji rozwoju funkcji turystycznej – szczególnie tych jej aspektów, które są oparte na walorach środowiska naturalnego – wpływ obszarów chronionych będzie miał charakter wzmacniający pozycję konkurencyjną regionu. Odwrotnie stanie się, gdy region podejmie walkę o pozyskanie np. inwestycji rozwijających przemysł uciążliwy dla środowiska. Abstrahując od kierunku rozwoju, jaki wybierze region, należy pamiętać, że „wzrost poziomu konkurencyjności regionów należy traktować jako pochodną polityki regionalnej państwa. Od stopnia i poziomu realizacji tej polityki zależą możliwości osiągnięcia celów przez poszczególne społeczności lokalne w dziedzinie ekonomicznej, społecznej i ekologicznej”¹⁸⁸.

Tabela 6. Atrybuty konkurencyjności regionów
Table 6. The competitiveness attributes of regions

Atrybut – obszar konkurencyjności The attribute – area of competitiveness	Co wyraża What it expresses	Mierniki statystyczne Statistical meters
1	2	3
Kapitał ludzki Social capital	Zdolność regionu do realizacji wyzwań rynkowych The region's ability to implement the market challenges	<ul style="list-style-type: none"> • udział pracujących z wykształceniem wyższym participation of working people with higher education • wskaźnik zatrudnienia (liczba pracujących w stosunku do liczby aktywnych zawodowo) the employment rate (number of employed in proportion to the number of economically active population) • udział pracujących z wykształceniem średnim i stażem pracy powyżej 5 lat participation of working with the secondary education and a seniority of over 5 years
Warunki życia Living conditions	Warunki do samorealizacji mieszkańców, tworzone przez region: możliwość rekreacji, bezpieczeństwo życia i zdrowia, szanse edukacyjne o wysokim stopniu jakości, rozwój kulturowy, właściwa komunikacja z otoczeniem The conditions for inhabitants personal fulfillment created by region: the possibility of recreation, safety of life and health, educational opportunities with a high degree of quality, cultural development, good communication with the surroundings	<ul style="list-style-type: none"> • liczba miejscowości o statusie turystycznym, obszar terenów rekreacyjnych number of tourist towns, the territory of recreational areas • liczba atrakcji przyrodniczych the number of natural attractions • istnienie – lub nie – lotniska, autostrady (zmienna zerojedynkowa) the existence of – or not – an airport, motorway (Dummy Variables) • udział dróg o powierzchni ulepszonej w ogólnej powierzchni dróg participation of roads of the improved surface in the total surface area of roads • liczba telefonów na 1000 mieszkańców number of phones per 1000 inhabitants • liczba widzów i słuchaczy w teatrach, filharmoniach na 1000 mieszkańców number of viewers and listeners in theatres, orchestras per 1000 inhabitants • liczba przestępstw na 1000 mieszkańców the number of crimes per 1000 inhabitants • wskaźnik wykrywalności przestępstw stwierdzonych index of detection of the offences

¹⁸⁸ Pogodzińska-Mizdrak E., 2005. Czynniki wzrostu..., *op. cit.*, s. 85.

Tabela 6 cd.
Table 6 cont.

1	2	3
<p>Innowacyjność Innovation</p>	<p>Możliwość regionu do tworzenia wartości dodanej o wysokich standardach rynkowych The possibility of the region to the creation of added value of the high standards of the market</p>	<ul style="list-style-type: none"> • udział pracujących w działach B+R participation of working people in research and development sections • liczba pracujących w działach B+R na 1000 mieszkańców number of working people in R+D sections per 1000 inhabitants • nakłady na działalność B+R przypadające na 1 zatrudnionego w dziale B+R expenditure on R+D activity per 1 employed in R+D section • nakłady na inwestycje na mieszkańca regionu expenditure on investments per capita in the region • udział produkcji przemysłów wysokiej techniki w ogólnej produkcji przemysłowej regionu share of the high technology industries production in the overall industrial region production • liczba uniwersytetów i uczelni wyższych w regionie number of universities and schools of higher education in the region, • liczba pracowników naukowych uniwersytetów i wyższych uczelni number of scholars at universities and schools of higher education
<p>Finanse regionu Regions finances</p>	<p>Bogactwo regionu wskazujące na popyt wewnętrzny, możliwość finansowania inwestycji, przedsiębiorczość i kredytowanie ludności The wealth of the region indicating the internal demand, the possibility of financing investment, entrepreneurship and providing personal loans</p>	<ul style="list-style-type: none"> • oszczędności ludności na 1 mieszkańca savings of the population per capita, • średnia płaca w regionie the average wage in the region • dochód do dyspozycji na 1 mieszkańca disposable income per capita, • wielkość akcji kredytowej banków the volume of bank lending • udział kredytów „trudnych” w bankach regionu participation of "difficult" loans in the banks of the region
<p>Informacja i możliwość jej wykorzystania Information and the possibilities of using it</p>	<p>Zdolność regionu do reakcji na: wyzwania rynkowe, zagrożenia zewnętrzne, zmiany strategii rozwoju The region's ability to react to: challenges of the market, external threats, a change of strategy developmen</p>	<ul style="list-style-type: none"> • liczba korzystających z Internetu na 1000 mieszkańców number of using the internet per 1000 inhabitants • liczba korzystających z telefonów komórkowych i stacjonarnych na 1000 mieszkańców number of benefiting from mobile phones and stationary per 1000 inhabitants • liczba instytucji profesjonalnych zajmujących się informacją the number of professional institutions dealing with information

Źródło: Strahl D., 2005. Miara konkurencyjności regionu zorientowana na przyszłość [w:] Rapacz A. (red.), Problemy konkurencyjności regionów i przedsiębiorstw. Wyd. Akademii Ekonomicznej, Wrocław, s. 26–27

Source: Strahl D., 2005. Miara konkurencyjności regionu zorientowana na przyszłość [in:] Rapacz A. (editor), Problemy konkurencyjności regionów i przedsiębiorstw, The Printing House of Akademia Ekonomiczna, Wrocław, page 26–27

1.7. Rozwój regionalny – Przestrzeń – Konflikt

Postępujące zagęszczanie działalności człowieka na zajmowanym obszarze doprowadziło do przenikania wpływów pierwotnie autonomicznych ośrodków osadniczych. Spowodowało to konieczność rozpoczęcia gospodarowania przestrzenią i dokonywania wyborów funkcji realizowanych na danym terenie. Ograniczoność przestrzeni zaczęła być postrzegana jako przyczyna spowolnienia, a nawet zastopowania procesów rozwojowych. Dostrzeżono możliwość wystąpienia niedostatku wolnych terenów dla rolnictwa, przemysłu, budownictwa, rekreacji i innych funkcji wymagających przestrzeni. Dodatkowo zaczęto identyfikować negatywne efekty zewnętrzne wytwarzane przez nadmiernie zatłoczone i zagospodarowane obszary. Coraz częściej uwidaczniały się progi rozwojowe będące efektem niewłaściwego zagospodarowania przestrzennego oraz nierównowaga między składnikami zagospodarowania miast i regionów¹⁸⁹.

W konsekwencji pojawiły się dwa pytania – jak definiować przestrzeń i jak nią zarządzać. Znalezienie odpowiedzi na pierwsze pytanie nie jest problemem – definicję przestrzeni opracowano już w starożytnej Grecji. Z biegiem lat rozumienie pojęcia przestrzeni w naturalny sposób ewoluowało – było to efektem zarówno zmiany możliwości technicznych i technologicznych, jakimi dysponował człowiek, jak i faktem zainteresowania się omawianą kategorią przedstawicieli różnych dziedzin nauki.

M. Kowalewski twierdzi, że „przestrzeń jest w fizyce pojęciem będącym odpowiednikiem potocznego rozumienia przestrzeni – trójwymiarowej nieograniczonej rozciągłości (obszaru) lub części tej rozciągłości objętej jakimiś granicami, także miejsca zajmowanego przez dany przedmiot. (...) dla socjologa przestrzeń to mezoprzestrzeń, a więc taka w której człowiek żyje, porusza się i bezpośrednio doświadcza”¹⁹⁰. Dla dziedzin zbliżonych do gospodarki przestrzennej wyróżnia się natomiast przestrzeń geodezyjną, geograficzną i społeczno-ekonomiczną. Geodezyjne pojmowanie przestrzeni odzwierciedla zestaw współrzędnych punktów zlokalizowanych na powierzchni Ziemi. Aspekt geograficzny obejmuje zjawiska przyrodnicze i zależności przestrzenne między wszelkimi zjawiskami i procesami zachodzącymi w środowisku przyrodniczym. Ponieważ częścią przyrody jest człowiek przestrzeń geograficzna obejmuje również procesy zachodzące w środowisku społecznym. Przestrzeń społeczno-ekonomiczna stanowi próbę holistycznego postrzegania – odwołuje się do działań człowieka w procesie zaspokajania potrzeb. Obejmuje w związku z tym naniesienia budowlane pełniące zarówno funkcje mieszkalne, jak i użyteczne dla gospodarowania oraz elementy szeroko pojętej infrastruktury. Dodatkowym elementem tak rozumianej przestrzeni są powiązania pomiędzy skupiskami produkcji i konsumpcji¹⁹¹.

Brak jest natomiast uniwersalnych wytycznych w jaki sposób przestrzenią zarządzać. Literatura przedmiotu wskazuje jedynie, iż zagospodarowanie przestrzenią winno być dokonywane przede wszystkim z poszanowaniem generalnej zasady zapewnienia dostępu do przestrzeni wszelkim podmiotom. W kontekście postępującego wykluczania przestrzeni pu-

¹⁸⁹ Domański R., 2000. *Zasady geografii społeczno-ekonomicznej*. Wyd. PWN, Warszawa–Poznań, s. 69–70.

¹⁹⁰ Kowalewski M., 2004. *Przestrzeń jako zmienna w relacji człowiek–środowisko obszary socjologicznej analizy*[w:] Majer A., Starosta P. (red.), *Wokół socjologii przestrzeni*. Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, s. 92–93.

¹⁹¹ Dębski J., 2001. *Gospodarka przestrzenna jej geneza, stan, rozwój*. Tom I. Wyd. Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania w Białymstoku, Warszawa–Białystok, s. 29–30.

blicznej, przejawiającego się widocznym szczególnie w dużych miastach trendem do ogradzania osiedli mieszkaniowych, zasada ta nabiera szczególnej wagi. Pozostałe zasady zarządzania przestrzenią odnoszą się do efektywnego rozmieszczania obiektów w przestrzeni, wyboru najcenniejszych podmiotów oraz zapewnienia multifunkcjonalności¹⁹².

Świadome kształtowanie przestrzeni sięga czasów starożytnych – już wówczas miasta budowano, opierając się na planach zakładających realizację określonych funkcji publicznych, rozwój podmiotów gospodarczych oraz zapewnienie mieszkańcom odpowiedniej jakości życia. Założenia te są nadal aktualne – podobnie jak to, że planowanie zagospodarowania przestrzeni ogranicza powstawanie konfliktów z nim związanych. W warunkach polskich planowanie przestrzenne w dzisiejszym rozumieniu tego słowa występowało już w okresie międzywojennym – tworzone lub rozbudowywane wówczas miasta charakteryzowały się uporządkowaną strukturą wskazującą na aktywne kształtowanie przestrzeni. Planowanie przestrzenne okresu międzywojennego przejawiało się ponadto opracowywaniem działań – obejmujących przede wszystkim ujednoczenie systemu komunikacyjnego – mających na celu scalenie rozdzielonych uprzednio na trzy zabory terytorium państwa¹⁹³.

Założenia gospodarki przestrzennej uległy zmianie po II wojnie światowej. W roku 1947 opublikowano dekret o planowym zagospodarowaniu przestrzennym kraju, który „ustalał przeznaczenie terenów na potrzeby rolnictwa, leśnictwa, górnictwa, przemysłu i gospodarki wodnej, kultury, oświaty, zdrowia, wypoczynku i na rezerwy przyrody; rozmieszczenie ludności i sieci głównych ośrodków miejskich z określeniem podstaw ich rozwoju i funkcji, sieć obsługi w dziedzinie komunikacji, energetyki i telekomunikacji; podział obszaru kraju na regiony”¹⁹⁴. Istotną cechą wspomnianego dekretu było to, że opracowano go na podstawie założenia centralnego zarządzania przestrzenią całego kraju i nadrzędności interesu państwa nad interesem obywateli. W 1961 r. przyjęto ustawę o planowaniu przestrzennym zakładającą sporządzanie planu zagospodarowania przestrzennego na trzech szczeblach organizacyjnych, tj. państwa, województw lub ich części, poszczególnych jednostek osadniczych albo ich części oraz dla zespołów tych jednostek. Plan sporządzony dla państwa bezwzględnie wyznaczał kierunki obowiązujące dla planów mu podległych. W latach siedemdziesiątych uszczegółowiono przepisy zagospodarowania przestrzeni – wprowadzono prawo budowlane – oraz ograniczono znaczenie samorządów terytorialnych (był to skutek reformy administracyjnej). O ile efekty wprowadzenia prawa budowlanego okazały się być pozytywne, o tyle wynikała z reformy administracyjnej kraju dezintegracja systemu planowania przestrzennego była zjawiskiem wysoce negatywnym. W roku 1984 ponownie uchwalona została ustawa o planowaniu przestrzennym – zakładała ona wprowadzenie uspołecznienia procesu planowania przestrzennego poprzez poddanie go konsultacjom społecznym. Uspołecznianie to było jednak znacznie ograniczone – ustawa nadal utrzymywała w mocy nadrzędność centralnych celów społeczno-gospodarczych nad potrzebami lokalnej społeczności. Efekty planowania przestrzennego powojennej Polski zostały ocenione negatywnie już w drugiej połowie lat osiemdziesiątych. Najczęściej podnoszonymi zarzutami było doprowadzenie do utrwalenia podziału na obszary tzw. Polski A i Polski B – rozwiniętych obszarów zachodnich oraz zacofanego wschodu, a tak-

¹⁹² Mazurski K.R., 2000. Ekonomiczne aspekty regionalistyki. Oficyna Wyd. Sudety, Wrocław, s. 9.

¹⁹³ Gaczek W. M., 2003. Zarządzanie w gospodarce przestrzennej. Oficyna Wyd. Branta, Bydgoszcz–Poznań, s. 76.

¹⁹⁴ Kassenberg A., Marek M. J., 1986. Ekologiczne aspekty przestrzennego zagospodarowania kraju. Wyd. PWN, Warszawa, s. 72.

że brak poprawy stanu środowiska naturalnego. W roku 1990 porzucono koncepcję centralnego zarządzania i podjęto działania zmierzające do odbudowy samorządów terytorialnych.

Historia konfliktów przestrzennych, w których czynny udział bierze społeczeństwo, jest w Polsce stosunkowo krótka. Wyrażanie niezadowolenia z podjętych przez władze decyzji, dążenie do ich zmiany i proponowanie odmiennych rozwiązań umożliwiła dopiero transformacja systemu społeczno-gospodarczego. Przed 1989 r. otrzymane z centrali wytyczne – nie tylko dotyczące gospodarowania przestrzenią – po prostu realizowano, a dążenie do ich zmiany traktowano wręcz jak niebezpieczną, wywrotową działalność antysystemową. Takie podejście sprawiło, że mało kto decydował się na sprzeciw, toteż jawnych konfliktów przestrzennych zasadniczo nie było. Uchwalenie 8 marca 1990 r. ustawy o samorządzie terytorialnym wprowadziło nowego uczestnika życia publicznego – władze lokalne¹⁹⁵. Reforma administracyjna przeprowadzona w 1999 r. sprawiła, że województwo zaczęło pełnić rolę regionu. Władze samorządowe zyskały ogromną autonomię w zakresie gospodarowania przestrzenią czego wyrazem stała się możliwość sporządzania planu miejscowego zagospodarowania przestrzennego¹⁹⁶. Dokonana decentralizacja władzy doprowadziła również do zdecentralizowania konfliktów – społeczeństwo zyskało nowy poziom rozstrzygania sporów i coraz bardziej świadomie zaczęło go wykorzystywać.

W toku rozważań nad słowem „konflikt” M. Mlicki stwierdził, że może ono oznaczać długotrwałą, uporczywą i krwawą wojnę; spór wywołany rozbieżnością interesów i celów stron lub niezgodność poglądów, norm obyczajowych i wartości¹⁹⁷. Różnorodność konfliktów przestrzennych powoduje, że występują one w każdej z trzech ww. kategorii znaczeniowych – nawet w kategorii wojny, której przykładem jest chociażby sytuacja na pograniczu Izraela i Palestyny. Cechą konfliktów przestrzennych jest to, że wynikają one z pierwszego typu sprzeczności warunkowej jaką jest sprzeczność naturalna, spowodowana ograniczeniem zasobów potrzebnych do osiągnięcia danego celu¹⁹⁸.

A. Potoczek zauważył, że „przestrzeń jest ograniczona (skończona), co wynika z ograniczonej wielkości planety i struktury jej komponentów. Przestrzeń jest jednym z czterech dóbr rzadkich i ograniczonych, którymi rozporządza człowiek (obok materii, energii, czasu). Przestrzeń w coraz większym stopniu staje się dobrem rzadkim i należy nią przezeźornie gospodarować, ponieważ nie można jej zastąpić i nie może być powiększona w procesie produkcji”¹⁹⁹. Przejawy ograniczoności przestrzeni są różnorodne – w uproszczeniu można je podzielić na dwie zasadnicze grupy: pierwsza objawia się brakiem przestrzeni do rozwoju poszczególnych funkcji, np. rolnictwa, przemysłu, budownictwa, transportu itp.; druga dotyczy rozwoju ośrodków miejskich. Ograniczenia rozwoju przestrzennego miast dzieli się na: ograniczenia fizyczne (np. sąsiedztwo jeziora, czyli naturalny czynnik wykluczający kontynuację zabudowy), ograniczenia środowiskowe (np. poziom zanieczyszczeń uniemożliwiający dalszy rozwój i obniżający jakość życia), ograniczenia funkcjonalne (niewłaściwe zagospodarowanie terenów), ograniczenia infrastrukturalne (np. wydajność sieci wodno-kanalizacyjnej). Nadmiernie zatłoczona przestrzeń miejska oznacza brak szans prawidłowego rozwoju mia-

¹⁹⁵ Buczkowski P., 2001. Sprawowanie władzy w perspektywie konfliktów lokalnych [w:] Buczkowski P., Mataczak P. (red.), *Konflikt nieunikniony*. Wyd. Wyższej Szkoły Bankowej, Poznań, s. 13–17.

¹⁹⁶ Gaczek W.M., 2003. Zarządzanie w gospodarce..., *op. cit.*, s. 76–79.

¹⁹⁷ Mlicki M., 1992. *Konflikty społeczne*. Wyd. PAN, Warszawa, s. 10.

¹⁹⁸ *Ibidem*, s. 36.

¹⁹⁹ Potoczek A., 2003. *Polityka regionalna...*, *op. cit.*, s. 193.

sta, powoduje wymuszoną konkurencję o zasoby i w efekcie obniża efektywność działalności gospodarczej²⁰⁰.

Liczba mieszkańców Ziemi systematycznie rośnie, co przy stałej wielkości powierzchni doprowadza do wzrostu zagęszczenia ludności. Dodatkowo stale pogłębia się proces koncentracji przestrzennej sił wytwórczych. Dzieje się tak dlatego, że warunki rozwoju społeczno-gospodarczego rozłożone są nierównomiernie, więc podmioty gospodarujące dążą do wykorzystania najlepszych lokalizacji, tworząc w efekcie podwaliny wielkich aglomeracji i okręgów przemysłowych. Określony obszar np. regionu musi pomieścić coraz większą liczbę ludności i stać się zarazem polem realizacji ich pomysłów. Doprowadza to do coraz częstszych konfliktów pomiędzy jednostkami oraz pomiędzy poszczególnymi funkcjami takimi jak: rolnictwo, eksploatacja zasobów mineralnych, budownictwo mieszkaniowe, przemysł, oświata, lecznictwo, transport itp.

Konflikt – najprościej rzecz ujmując – pojawia się w dwóch sytuacjach. Po pierwsze wówczas, gdy okazuje się, że odporność środowiska jest zbyt mała w stosunku do stopnia intensyfikacji jego użytkowania. W efekcie nazbyt (lub w niewłaściwym kierunku) rozwinięty np. przemysł, rolnictwo czy masowa turystyka doprowadzają do degradacji obszaru. Po drugie, gdy dany obszar spełnia warunki do lokalizacji wzajemnie wykluczających się funkcji. Przykładem jest następująca sytuacja: na obszarach charakteryzujących się wysokimi walorami krajobrazowymi i dobrą jakością gleb dąży się z jednej strony do intensywnego rozwoju rolnictwa na skalę masową (z czym związane jest wprowadzanie do środowiska dużych ilości nawozów sztucznych, środków ochrony roślin itp.), a z drugiej próbuje się promować np. agroturystykę²⁰¹.

Rozszerzonego podziału sytuacji konfliktowych dokonali J. Regulski, W. Kocon oraz M. Ptaszyńska-Wołoczko. Wyróżnili oni pięć grup. Pierwsza grupa konfliktów składa się z konfliktów pomiędzy interesami różnych uczestników gospodarki przestrzennej. Ma ona trzy warianty – więcej niż jedna jednostka wyraża swoje zainteresowanie zagospodarowaniem danego obszaru; działalność jednej jednostki jest uciążliwa dla innych; działalność jednej jednostki jest tak ekspansywna, że uniemożliwia rozwój innym.

Z drugą grupą konfliktów – sprzeczności pomiędzy celami różnych podmiotów gospodarki przestrzennej – mamy do czynienia, gdy występuje dysharmonia celów na różnych szczeblach realizowania polityki przestrzennej. Rozbieżność ta wynika najczęściej z innego postrzegania rzeczywistości z punktu widzenia centrali i władz lokalnych.

Kolejne konflikty – konflikty pomiędzy podmiotem polityki przestrzennej a interesami poszczególnych uczestników powstają w toku nakładania przez władze ograniczeń – mających się przyczynić do realizacji celów polityki przestrzennej – na podmioty gospodarcze. Są one wyrazem niezgodności hedonistycznego interesu jednostki z dobrem ogółu.

Czwarta grupa konfliktów, tj. sprzeczności między interesami tego samego podmiotu występuje, gdy podmioty polityki przestrzennej napotykać na ograniczenia, zmuszone są dokonać wyboru zadania, jakie będą realizować na danym obszarze. Istota tej grupy konfliktów polega na tym, że konsekwencją wyboru jest zadowolenie lub niezadowolenie określonych grup społecznych.

²⁰⁰ Budner W., 2003. Lokalizacja przedsiębiorstw. Wyd. Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, s. 13–14.

²⁰¹ Dubel K., 1998. Uwarunkowania przyrodnicze w planowaniu przestrzennym. Wyd. Ekonomia i Środowisko, Białystok, s. 79–80.

Ostatnia grupa sytuacji konfliktowych odwołuje się do konieczności wyboru celów krótko lub długookresowej polityki przestrzennej i obejmuje konflikty wynikłe z różnic w celach wyznaczanych przy przyjęciu różnych horyzontów czasowych²⁰².

Na obszarach chronionych mogą wystąpić w zasadzie wszystkie powyższe grupy sytuacji konfliktowych. Za najbardziej charakterystyczne dla wspomnianych terenów można uznać trzy grupy konfliktów: konflikty pomiędzy interesami różnych uczestników gospodarki przestrzennej, konflikty pomiędzy celami różnych podmiotów gospodarki przestrzennej oraz konflikty wynikłe z różnic w celach wyznaczanych przy przyjęciu różnych horyzontów czasowych.

Rozbieżność interesów uczestników gospodarki przestrzennej jakimi są zarządzający obszarem chronionym i inwestorzy, występuje w momencie kolizji funkcji ochronnej i funkcji gospodarczej, najczęściej turystycznej, terenu chronionego. Dysharmonia celów centralnej i lokalnej polityki przestrzennej, w przypadku obszarów chronionych, uwidacznia się najwyraźniej w odniesieniu do parków narodowych. Parki to tereny niezależne od władz lokalnych. Bezpośrednie podleganie władzom centralnym rodzi silne niebezpieczeństwo wystąpienia niespójności m.in.: pomiędzy planem ochrony parku a formułowanymi przez samorządy zamierzeniami dotyczącymi zagospodarowania powierzchni poszczególnych gmin na terenie, których leży dany park. W pewnym stopniu ww. zagrożenie jest łagodzone poprzez zapisy zawarte w art. 19 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. 2004, nr 92 poz. 880 z późn. zm.) – na mocy ust. 2 wspomnianego artykułu projekt planu ochrony parku narodowego wymaga zaopiniowania przez właściwe miejscowo rady gmin.

Swoista podatność obszarów chronionych na ostatnią grupę konfliktów przestrzennych wynika z tego, że ochrona przyrody winna być zawsze prowadzona przy przyjęciu długookresowej – nawet kilkupokoleniowej – perspektywy, a cele polityki przestrzennej tej zasadzie już niekoniecznie podlegają.

K. Dubel wyróżniła cztery typy sytuacji konfliktowych. Pierwszy typ to klasyczny niedobór występujący w momencie, gdy popyt na dane dobro – w tym wypadku przestrzeń o określonych cechach – przewyższa jego podaż. W efekcie nasila się konkurencja pomiędzy podmiotami zainteresowanymi jej zajęciem. Bezwzględna walka o przestrzeń rodzi niebezpieczeństwo zatracenia założeń planowej gospodarki przestrzennej i często uniemożliwienia osiągnięcia ładu przestrzennego. Drugi typ sytuacji konfliktowych powstaje, gdy występuje obiektywny niedobór przestrzeni o pożądanym cechach, a istniejąca nie spełnia stawianych warunków. Przykładem takiego rodzaju konfliktu może być stan jaki ma miejsce, gdy rozrastające się miasto napotyka na swej drodze grunt o niewłaściwej – nienadającej się pod budowę – spoiwości. Następny rodzaj sytuacji konfliktowych zachodzi w wręcz przeciwnej sytuacji – nadmiar ocenianych pozytywnie cech. Dana przestrzeń ma taki układ cech (walorów), iż możliwa jest lokalizacja wielu (najczęściej wykluczających się) funkcji np. tereny o wysokich walorach krajobrazowych umiejscowione na bogatych złożach minerałów. Ostatni – czwarty – rodzaj omawianych sytuacji ma miejsce wówczas, gdy realizowanie określonych funkcji w przestrzeni należy ograniczać ze względu na skutki w przyszłości²⁰³.

Oceniając powyższą klasyfikację konfliktów przez pryzmat funkcjonowania obszarów chronionych, należy zwrócić szczególną uwagę na dwie ostatnie wyodrębnione grupy sytu-

²⁰² Regulski J., Kocon W., Ptaszyńska-Wołoczko M., 1988. Władze lokalne a rozwój gospodarczy. Polskie Wyd. Ekonomiczne, Warszawa, s. 57–59.

²⁰³ Dubel K., 1998. Uwarunkowania przyrodnicze..., *op. cit.*, s. 81–82.

acji konfliktowych. Tereny chronione często – prócz walorów dzięki którym zostały ochroną objęte – posiadają cechy sprawiające, że są one przydatne do rozwoju działalności kolidującej z ich podstawową funkcją jaką jest ochrona przyrody. Długookresowa perspektywa jaka przyjmowana jest przy formułowaniu celów ochrony przyrody zmusza natomiast do ograniczeń w wykorzystywaniu przestrzeni ze względu na przyszłe skutki.

Próbę podziału konfliktów przestrzennych podjął również B. Malisz. Za punkt wyjścia przyjął konflikt celów, wydzielając na tej podstawie konflikty w przestrzeni i konflikty pozostałe, a więc nieistotne z punktu widzenia omawianego zagadnienia. Następnie wśród konfliktów w przestrzeni wyodrębnił konflikty subiektywne i obiektywne, przyjmując jednocześnie do dalszych badań jedynie grupę konfliktów obiektywnych. B. Malisz podzielił konflikty obiektywne na konflikty w czasie i konflikty na tle sąsiedztwa, a następnie wśród tych ostatnich wskazał konflikty między działaniami gospodarki narodowej oraz konflikty w obrębie polityki przestrzennej. Zaprezentowany proces podziału umożliwił wyselekcjonowanie ostatniego, najbardziej szczegółowego poziomu jakim są – w obrębie polityki przestrzennej – konflikty między jednostkami równorzędnymi oraz konflikty pomiędzy szczeblami polityki przestrzennej²⁰⁴. Zdaniem B. Malisza „jedną z podstawowych trudności klasyfikacji konfliktów przestrzennych jest ich mnogość i różnorodność. Na pierwszy rzut oka może ich być tyle, ile interakcji (na tle użytkowania przestrzeni) między różnego rodzaju podmiotami gospodarczymi, a mogą być tak rozmaite jak szeroka jest skala potrzeb przestrzennych. Przy bliższym rozeznaniu jednak okazuje się, że bardzo wiele z nich nie ma charakteru konfliktu w ścisłym rozumieniu tego słowa. Są to na ogół straty spowodowane w otoczeniu, bądź w całej gospodarce narodowej, wynikające z nieprzestrzegania przepisów prawa – w tym przepisów zatwierdzonych planów zagospodarowania przestrzennego – bądź ze zwyczajnego niedbalstwa”²⁰⁵.

Jako przykład konfliktów subiektywnych B. Malisz wskazał skutki chybionych lokalizacji inwestycji takich jak: Huty im. Lenina (niszczącej zabytki Krakowa), Huty Warszawa (blokującej najkorzystniejszy kierunek rozwoju dzielnic mieszkaniowych), czy Huty Katowice (ostatecznie rujnującej środowisko naturalne Górnego Śląska), a także konsekwencje nieprzestrzegania prawa ochrony środowiska w zakładach przemysłowych. Według B. Malisza sytuacje te nie są tak naprawdę konfliktami, ponieważ nie dochodziłoby do nich, gdyby respektowano przepisy o ochronie środowiska.

Konflikty obiektywne – w odróżnieniu od subiektywnych – powstają z przyczyn rzeczowych, a w związku z tym nie są zależne od woli podmiotów gospodarczych czy władz. Konflikt w czasie to wyraz sprzeczności pomiędzy celami bieżącymi a strategicznymi, pomiędzy dobrem obecnego i przyszłego pokolenia. Przykładem jest chociażby rabunkowa gospodarka leśna – niekontrolowane pozyskanie surowca drzewnego w krótkim czasie może funkcjonować jako źródło znacznych przychodów, lecz w dłuższej perspektywie prowadzi nie tylko do długoletniego wyczerpania zasobu, ale i niekorzystnych zmian w gospodarce wodnej, erozji gleby, przekształceń krajobrazu itp. Konflikty na tle sąsiedztwa wynikają z „nadmiaru” pozytywnych cech fizycznych danego obszaru powodujących, że po pierwsze spełnia on warunki do realizowania kilku (wykluczających się lub ograniczających) funkcji gospodarczych, a po drugie zainteresowanie nim wyraża więcej niż jeden podmiot gospodarczy.

Konflikty na tle sąsiedztwa mogą powstawać pomiędzy, dążącymi do wykorzystania tego samego obszaru, działaniami gospodarki narodowej. Problem ten najczęściej powstaje na

²⁰⁴ Malisz B., 1984. Podstawy gospodarki i polityki przestrzennej. Wyd. Ossolineum, Wrocław, s. 100.

²⁰⁵ Ibidem, s. 101.

styku górnictwa i rolnictwa oraz rolnictwa i rozbudowy miast. Drugi rodzaj konfliktów rodzących się na tle sąsiedztwa – konflikty powstające w obrębie sfery polityki przestrzennej – może mieć wymiar poziomy (dotyczyć podmiotów równorzędnych) lub też pionowy (dotyczyć podmiotów uplasowanych na kolejnych szczeblach polityki przestrzennej). Przykładem pierwszego rodzaju konfliktów jest zanieczyszczanie przez znajdujące się na Górnym Śląsku zakłady przemysłowe cennych przyrodniczo, sąsiednich terenów Jury Krakowsko-Wieluńskiej. W przypadku drugim za przykład posłużyć może wymuszanie przez władze centralne lokalizacji niechcianych inwestycji na terenie określonego województwa²⁰⁶.

Wyróżnia się dwie podstawowe grupy konfliktów przestrzennych. Pierwszą stanowią konflikty powstające na tle traktowania środowiska, druga odnosi się do sposobów jego zagospodarowania. Środowisko przyrodnicze pełni wiele funkcji – przede wszystkim jest źródłem energii niezbędnej do prowadzonych przez człowieka działań. W ofercie środowiska znajdują się również środki konsumpcji oraz przedmioty i środki pracy – w tym dobra o charakterze wolnym. Ta sytuacja sprawia, że środowisko jest traktowane przez część społeczeństwa na równi z magazynem z zapasów którego można nieograniczenie i często bezkosztowo korzystać. Prócz strumienia wypływającego, na który składają się ww. dobra, środowisko przyjmuje również strumień wpływający – niepotrzebne odpady poprodukcyjne i konsumpcyjne. Cechy środowiska warunkują możliwości efektywnego rozwoju i funkcjonowania transportu – ma to bezpośredni wpływ na dostępność przestrzeni i jej przydatność do celów inwestycyjnych, realizacji funkcji mieszkaniowej itp. Ponadto od cech środowiska zależy struktura i w dużej mierze jakość produkcji rolnej, leśnej i rybackiej. Środowisko oddziałuje na zdrowie i samopoczucie człowieka poprzez m.in.: możliwości kształtowania przestrzeni rekreacyjnej i uzdrowiskowej²⁰⁷. W zależności od przyjęcia antropocentrycznego lub vitacentrycznego sposobu myślenia o środowisku będziemy w nim widzieć albo pole do bezwzględного zaspokajania potrzeb ludzkich, albo wymagające poszanowania miejsce, w którym rozwijają się różnorodne formy życia²⁰⁸. Prowadzić to będzie do uruchomienia mechanizmu sytuacji ekologicznie konfliktowych. Mechanizm ten zapoczątkowany jest przez potrzeby społeczne determinujące zarówno cele rozwoju regionu, jak i cele podmiotów gospodarczych. Wyartykułowane potrzeby są więc pierwszym krokiem do zgłoszenia zapotrzebowania na zasoby środowiska przyrodniczego i jednocześnie pierwszym krokiem do uruchomienia konkurencji pomiędzy wartością przyrodniczą i antropogeniczną przestrzeni produkcyjnej²⁰⁹.

Czynnikiem inicjującym omawianą grupę konfliktów jest również paradoks polegający na tym, że społeczeństwo domagając się prawa do wykorzystywania zasobów przyrody, zauważa jednocześnie permanentnie wzrastający deficyt przestrzeni o jakości umożliwiającej zaspokojenie wielu potrzeb społecznych. Dodatkowo pojawia się problem przeniesienia – skutkującego osłabieniem gospodarczym – działalności ekonomicznie efektywniejszej z obszarów przyrodniczo cennych na inne. W efekcie czego, to właśnie ich mieszkańcy w największym stopniu ponoszą koszty wywiązywania się Polski z porozumień międzynarodowych i krajowych inicjatyw dotyczących ochrony przyrody. Środkiem zapobiegawczym zubożeniu

²⁰⁶ Ibidem, s. 101–109.

²⁰⁷ Kupiec L., 2001. *Przyrodnicze podstawy zagospodarowania przestrzennego* [w:] Boltromiuk A. (red.), *Gospodarowanie na obszarach chronionych*. Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku, s. 90.

²⁰⁸ Kassenberg A., Marek M. J., 1986. *Ekologiczne aspekty...*, *op. cit.*, s. 63.

²⁰⁹ Kołodziejki J., 1991. *Ekologiczne zasady gospodarowania przestrzenią* [w:] Mazur S. (red.), *Ekologiczne podstawy gospodarowania środowiskiem przyrodniczym*. Wyd. SGGW-AR, Warszawa, s. 248.

i konfliktom na wspomnianych obszarach są rekompensaty wyrównujące ograniczenia możliwości zarobkowania i prowadzenia niektórych rodzajów działalności²¹⁰.

Jak już wspomniano, druga grupa konfliktów przestrzennych obejmuje konflikty wynikłe z odmiennych pomysłów zagospodarowania przestrzeni zgodnie przeznaczonej na szeroko pojęte inwestycje. Są to więc konflikty pomiędzy funkcjami gospodarczymi jakie będą na danym terenie realizowane. Najczęściej występują trzy grupy konfliktów. Pierwszą stanowią konflikty pomiędzy lokalizacją przemysłu a rolnictwem, funkcją turystyczną i osadnictwem. W tym przypadku istotne są skutki jakie w środowisku naturalnym wywołuje rozwój przemysłu – pogorszenie się parametrów środowiskowych wyklucza rolnictwo i sprawia, że tereny tracą możliwość zaspokajania potrzeby mieszkania dla tej części społeczności, która zwraca uwagę na jakość środowiska. Przemysł wiąże się z naniesieniami budowlanymi, które często zaburzają wartości krajobrazowe – ogranicza to rozwój turystyki opartej na walorach naturalnych. Określając zależności pomiędzy przemysłem a turystyką, należy mieć na uwadze wieloaspektowość tej ostatniej. Przykład Manufaktury Łódzkiej, która jest obecnie atrakcją turystyczną, ukazuje, że możliwy jest pozytywny wpływ rozwoju przemysłu na określone rodzaje turystyki – zaznaczyć należy, że okres oczekiwania na tenże wpływ może być bardzo długi. Drugą grupę konfliktów stanowią konflikty między osadnictwem a funkcją turystyczną – tzw. koszt życia z obcymi, podporządkowanie się wymaganiom turysty nie zawsze jest akceptowane. Ostatnią – trzecią grupę stanowią konflikty między funkcją turystyczną i osadnictwem a rolnictwem. Ta grupa odnosi się głównie do wielkopowierzchniowych, wprowadzających monotonię krajobrazu, gospodarstw rolnych²¹¹.

Oprócz konfliktów pomiędzy funkcjami gospodarczymi występują również konflikty wewnątrzfunkcyjne, tj. spowodowane nadmiernym rozwojem danej funkcji. Przykładem tego rodzaju konfliktu jest funkcja turystyczna. Przy okazji omawiania jej rozwoju „coraz częściej mówi się, że turystyka masowa stwarza paradoks: turystyka niszczy turystykę”²¹². Dzieje się tak dlatego, że efekt nadmiernego rozwoju turystyki jakim jest jej przekształcenie się w tzw. turystykę masową, oprócz zdecydowanie korzystnego oddziaływania – aktywizacji terenu – doprowadza do szeregu niekorzystnych zjawisk. Zjawiska te dotyczą zarówno mieszkańców jak i przestrzeni. Mieszkańcy narażeni są na negatywny wpływ wzorców kulturowych jakie reprezentują przyjezdni – turystyka dla niektórych osób związana jest nie tylko z wypoczynkiem, ale i rozluźnieniem norm obyczajowych. Duża liczba przyjezdnych oznacza też zanik kontroli społecznej, utrudnia wykrycie sprawców czynów niedozwolonych co w sumie prowadzi do zwiększenia patologii. Przestrzeni zagraża nadmierny rozwój nieruchomości przeznaczonych do obsługi ruchu turystycznego – miejsca atrakcyjne krajobrazowo zastępują ściśle zabudowane centra turystyczne. Niebezpieczny jest już sam proces inwestycyjny prowadzący do degradacji walorów estetycznych i ładu przestrzennego. Oddanie nieruchomości do użytku oznacza wprowadzenie do otoczenia zwiększonej liczby użytkowników co pociąga za sobą m.in.: wzrost zużycia wody pitnej i produkcji odpadów bytowych, wzrost liczby osób odwiedzających miejscowe atrakcje przyrodnicze i kulturowe, a także wzrost natężenia ruchu

²¹⁰ Marszałkowska M., 2000. Ekorozwój a konkurencyjność regionów [w:] Klamut M., Cybulski L. (red.), *Polityka regionalna i jej rola w podnoszeniu konkurencyjności regionów*. Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław, s. 88.

²¹¹ Kołodziejski J., 1991. *Ekologiczne zasady...*, *op. cit.*, s. 248.

²¹² Majcher P., 2005. Związki turystyki z ochroną środowiska przyrodniczego. *Aura* nr 8, s. 13.

kołowego²¹³. Skutki nadmiernego zainteresowania obszarem można obserwować w polskich realiach, np. na terenie Karkonoskiego Parku Narodowego. Przy sprzyjającej pogodzie na Śnieżkę wchodzi dziennie około 10 tys. osób²¹⁴ – uczestnictwo w wędrowce po górskim szlaku w tak licznym towarzystwie niewiele różni się od uczestnictwa w masowej demonstracji zorganizowanej w centrum miasta.

W przypadku regionów turystycznych dodatkową trudnością jest doprowadzenie do równowagi pomiędzy wskazaniem funkcjonowania formułowanymi w dwóch wymiarach czasu – w sezonie i poza sezonem. Oznacza to nie tylko trudności w planowaniu polityki finansowej, ale i okresowe podporządkowanie życia lokalnej społeczności wymaganiom turystów oraz konieczność utrzymywania w przestrzeni infrastruktury wykorzystywanej jedynie w trakcie sezonu turystycznego²¹⁵.

Cechą charakterystyczną dokonanego powyżej podziału konfliktów przestrzennych jest ich różny zasięg czasowy. Pierwszą z grup cechuje – ze względu na czas zmian zachodzących w środowisku naturalnym – charakter długookresowy. Druga ma krótszy zasięg czasowy – najczęściej jest prowokowana niesprawiedliwością wewnątrzpokoleniową powstałą na skutek różnic w poziomie dobrobytu występującego w danym okresie na poszczególnych obszarach i zamyka się w cyklu życia danego pokolenia.

Funkcjonowanie lokalnej społeczności wymaga pogodzenia osobistych celów poszczególnych jednostek, celów grup interesów, a nawet celów ogółu społeczeństwa. Indywidualny interes osobisty charakteryzuje się najbardziej hedonistyczną orientacją i jest osadzony w krótkiej perspektywie czasowej. Obrazowo rzecz ujmując, jest to często postawa, którą można opisać stwierdzeniem „po nas choćby potop”. Grupy interesów przyjmują szersze perspektywy – wraz ze wzrostem liczby uczestników określających cele wzrasta zdolność do wielowymiarowej analizy skutków realizacji poszczególnych działań, a dodatkowo wydłuża się perspektywa czasowa. Mimo to, tendencja do skłonienia się ku tzw. dobru ogólnemu w odniesieniu do postawy reprezentowanej przez grupy pozostaje wciąż na stosunkowo niskim poziomie. Dopiero społeczeństwo rozumiane jako ogół mieszkańców regionu, a w niektórych przypadkach nawet jako ogół mieszkańców kraju, potrafi spojrzeć na określone zagadnienie w sposób gwarantujący minimum obiektywizmu. Obiektywizm ten wynika z odległości jaka dzieli od zagadnienia – na poziomie społeczeństwa nie ma ono bezpośredniego wpływu na indywidualne życie poszczególnych, tworzących społeczeństwo jednostek. Nie występuje więc sytuacja zwana w socjologii NIMBY (Not In My Back Yard), w której to zasadność określonego działania jest akceptowana, ale sprzeciw budzi lokalizacja naruszająca interesy indywidualne²¹⁶. Nierozwiązana sprzeczność pomiędzy celami formułowanymi na trzech ww. poziomach może stać się podstawą konfliktu przestrzennego.

Począwszy do XIX w. konflikty przestrzenne przestały być postrzegane tylko w wymiarach lokalnych czy regionalnych. Przemieszczać zaczęły się zarówno zanieczyszczenia (rewolucja przemysłowa doprowadziła do rozwoju działalności prowadzącej do degradacji powietrza

²¹³ Dębski J., 2005. Gospodarka przestrzenna jako nauka. Tom II. Wyd. Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania w Białymstoku, s. 59–60.

²¹⁴ Dane źródłowe Karkonoskiego Parku Narodowego – na podstawie wieloletniego monitoringu ruchu turystycznego.

²¹⁵ Mańkowski T., 2009. Turystyka jako..., *op. cit.*, s. 45.

²¹⁶ Śliwińska M., 2001. Rola, przyczyny i skutki dominacji interesów indywidualnych nad ogólnospołecznymi w konfliktach środowiskowych [w:] Buczkowski P., Mataczak P. (red.), Konflikt nieunikniony. Wyd. Wyższej Szkoły Bankowej, Poznań, s. 88–90.

i wód), jak i siła robocza a także kapitał. Wskutek czego konflikty przestrzenne obejmowały coraz to szerszy zakres, aż do wymiaru globalnego. Generalnie można stwierdzić, że cel gospodarowania przestrzenią, czyli zorganizowanie przestrzennego funkcjonowania terytorialnego systemu społecznego w sposób gwarantujący osiągnięcie jak najwyższego poziomu życia mieszkańców, jest bezsporny, lecz różne wizje jego osiągnięcia wywołują konflikty. Środkiem zapobiegającym powstawaniu konfliktów przestrzennych jest osiągnięcie ładu przestrzennego stanowiącego „sposób wykorzystywania przestrzeni i rozmieszczenie w niej obiektów społecznych i gospodarczych w powiązaniu z przyjętymi celami rozwoju regionalnego”²¹⁷. Ład przestrzenny wymaga ekonomicznej równowagi przestrzennej oraz stabilizacji ekosystemu – jest to bezpośrednio związane z koniecznością wdrożenia polityki zrównoważonego rozwoju. Rozwój ten wymusza „wypracowanie „standardów konsumpcyjnych”, które mieszczą się w zakresie możliwości środowiskowych z jednej strony a aspiracji społecznych z drugiej. Wymaga to opracowania alternatywnych modeli rozwoju społecznego oraz dróg ich realizacji”²¹⁸.

Znaczącą rolę w zapobieganiu i łagodzeniu konfliktów przestrzennych mogą, a wręcz powinny, pełnić samorządy lokalne i regionalne. Prowadzona przez nie – na podstawie trzech grup instrumentów, jakimi są normy prawne, decyzje administracyjne oraz instrumenty finansowe – gospodarka przestrzenna jest jednym z podstawowych sposobów wywoływania pożądanego zachowania inwestorów wobec danych terenów²¹⁹. Ponadto bliska odległość jaka jest pomiędzy nimi a społecznościami lokalnymi i regionalnymi pozwala na szybką dwustronną komunikację – samorząd informując społeczność o aktualnych problemach i nowych projektach dotyczących regionu, zawsze może liczyć na szybką społeczną konsultację²²⁰. Konflikty przestrzenne będą występować zawsze. Dzieje się tak dlatego, że w życiu społeczno-gospodarczym nigdy nie mamy do czynienia z obiektem skończonym – nigdy miasto, region czy kraj nie zatrzymuje się w miejscu. Procesy demograficzne, gospodarcze, społeczne i kulturowe wywierają na jednostki osadnicze presję powodującą ich permanentne przeobrażenia. Naturalne jest, że zmiana budzi niepokój przekształcający się czasem w konflikty. Sztuką jest tak ją wprowadzać, aby konfliktu uniknąć.

Na zakończenie rozważań o konfliktach przestrzennych w rozwoju regionalnym należy jeszcze raz podkreślić, że „właściwie ujęta ochrona środowiska nie zaostrza konfliktów, lecz je minimalizuje, stanowi zatem ważny element w planowaniu przestrzennym. Ograniczenia, jakie narzuca ochrona środowiska, nie mają na celu hamowania gospodarki, ale takie jej ukierunkowanie, aby optymalnie wykorzystujące i kształtując środowisko przyrodnicze można było najlepiej zaspokoić potrzeby społeczeństwa”²²¹. Nieprawidłowe jest więc utożsamianie obszarów chronionych z obiektami konfliktogennymi – obszary chronione mogą, ale nie muszą stać się stroną w sporze dotyczącym sposobu zagospodarowania terenu.

²¹⁷ Potoczek A., 2003. *Polityka regionalna...*, *op. cit.*, s. 15.

²¹⁸ Richling A., Solon J., 1996. *Ekologia krajobrazu*. Wyd. PWN, Warszawa, s. 278.

²¹⁹ Mazurski K.R., 2000. *Ekonomiczne aspekty...*, *op. cit.*, s. 11.

²²⁰ Potoczek A., 2003. *Polityka regionalna...*, *op. cit.*, s. 53.

²²¹ Dubel K., 1998. *Uwarunkowania przyrodnicze...*, *op. cit.*, s. 83.

CZĘŚĆ II

ŚRODOWISKO NATURALNE W ROZWOJU REGIONALNYM

2.1. Ekonomia a ekologia

Określenie roli środowiska naturalnego w rozwoju regionalnym wymaga wcześniejszego przybliżenia ogólnych powiązań pomiędzy procesami gospodarczymi a środowiskiem przyrodniczym. Człowiek gospodarujący – *homo oeconomicus* – kieruje się własnym, indywidualnym interesem. W kontekście środowiska przyrodniczego interes jednostki nabiera zupełnie innego wymiaru, zmusza do zmiany kryteriów wyboru, modyfikuje preferencje i w konsekwencji doprowadza do realizowania ścieżek rozwoju ujmujących zasadę poszanowania wartości danych przez naturę. Życie gospodarcze świata przez wieki oparte było na miernikach wartościowych. Pieniądz kwantyfikował wszystko, stanowił uniwersalny, niemal doskonały instrument, za pomocą którego łatwo dokonywano charakterystyki wybranych zjawisk. W toku rozwoju gospodarki pojawiły się jednak problemy ograniczoności zasobów, ograniczonej pojemności środowiska naturalnego oraz nadmiernej antropopresji, a w ślad za nimi konieczność oceny jakości życia i szacowania wartości środowiskowych. Coraz częściej pojawiało się pytanie, w jakim stopniu poziom dobrobytu społecznego winien być określony przez dobrobyt materialny, a w jakim przez jakość środowiska. Przyjęto zasadę, iż „proces gospodarowania powinien prowadzić do maksymalizacji sumy dobrobytu społecznego w przyjętym horyzoncie gospodarowania, zachowując przy tym społecznie pożądaną jakość środowiska dla przyszłych generacji”²²². Nurt subiektywno-marginalistyczny XIX-wiecznej ekonomii poprzez dokonania przedstawicieli szkoły neoklasycznej, psychologicznej i matematycznej stał się podwaliną ekonomii dobrobytu, za cel której postawiono poszukiwanie modelu funkcjonowania gospodarki umożliwiającego optymalne zaspokojenie potrzeb społecznych. W toku rozwoju ekonomii dobrobytu zauważano konieczność uwzględniania coraz szerszych aspektów gospodarowania – w tym zasad oraz sposobu wykorzystania i ochrony środowiska. W efekcie uzyskano narzędzie umożliwiające holistyczne postrzeganie procesów zachodzących w gospodarce. Zakres problemowo-poznawczy współczesnej ekonomii dobrobytu jest bardzo szeroki – obejmuje m.in.: teorię dotyczącą konsumenta, jednostkowego wymiaru użyteczności, teorię dotyczącą producenta, wybieranej funkcji produkcji, teorię równowagi, model doskonałej konkurencji, teorię efektów zewnętrznych, dóbr publicznych i niedoskonałości rynku oraz teorię optimum dobrobytu publicznego. Umożliwia to trzy rodzaje działań:

²²² Czaja S., Fiedor B., Jakubczyk Z., 1993. Ekologiczne uwarunkowania wzrostu gospodarczego w ujęciu współczesnej teorii ekonomii. Wyd. Ekonomia i Środowisko, Białystok–Kraków, s. 47.

po pierwsze poszukiwanie sposobu rozdziału ograniczonych zasobów między alternatywne sposoby gospodarowania, po drugie kontrolowanie rozbieżności modelu gospodarki kapitalistycznej z rzeczywistością i formułowanie sposobu zbliżenia stanu rzeczywistego do założeń teoretycznych, a po trzecie ocenę polityki gospodarczej²²³.

Ochrona środowiska stała się problemem ekonomicznym „który trzeba rozwiązać nie przez zahamowanie procesów wzrostu gospodarczego, lecz przez wypracowanie i wprowadzenie w życie polityki społeczno-ekonomicznej, stawiającej ochronę środowiska za cel równie istotny, jak osiąganie efektów produkcyjnych”²²⁴. Jak już wspomniano w podrozdziale 1.1. przy działaniach związanych z ochroną przyrody nie jest celem nadanie terytorium cech regionu wyludniającego się, skansenowego, autarkicznego czy opóźnionego w rozwoju. Podobnie cechy te nie są pożądane przy dążeniu do ochrony środowiska. Przeciwnie – zarówno ochrona przyrody, jak i środowiska – wymaga postępu umożliwiającego racjonalne gospodarowanie zasobami.

Warto podkreślić, że powiązania między ekonomią a środowiskiem zauważane były już w ekonomii klasycznej. T. Malthus, D. Ricardo i J.S. Mill uznali, że rozwój gospodarczy zależy od ograniczonych zasobów naturalnych. Jednocześnie Mill widział w środowisku nie tylko miejsce pozyskiwania zasobów, ale i element jakości życia – jego piękno odzwierciedlające się w konkretnych walorach rekreacyjnych²²⁵. Coraz bardziej zacieśniające się więzi między ekonomią a ekologią inspirowały do podejmowania kolejnych prób scalenia doświadczeń i wiedzy płynących z obu nauk. W efekcie uruchomiony został proces prowadzący do wykształcenia się ekonomii środowiska oraz ekonomii ekologicznej. S. Czaja zwrócił uwagę, że punktem wyjścia zarówno ekonomii ekologicznej, jak i ekonomii środowiska są: nauki przyrodnicze (w tym ekologia), nauki ekonomiczne (w tym teoria ekonomii), filozofia i etyka, nauki społeczne (w tym prawo) oraz nauki techniczne.

Powstanie ekonomii środowiska jest konsekwencją przyjęcia paradygmatu ekonomizacji środowiska przyrodniczego. Paradygmat ten umożliwił stosowanie rachunku ekonomicznego do zagadnień ekologicznych – przede wszystkim ekonomiczny opis funkcjonowania i rozwoju populacji gatunków roślin czy zwierząt, a także równowagi i wzrostu określonych ekosystemów. Ekonomia ekologiczna jest natomiast skutkiem przyjęcia paradygmatu ekologizacji ekonomii i gospodarki. Charakterystyczne dla tego podejścia jest szersze przyjęcie elementów pochodzących z nauk przyrodniczych i utożsamianie najważniejszego ograniczenia współczesnego rozwoju w zasobach kapitału naturalnego, a nie antropologicznego²²⁶.

Za koniecznością rozróżniania ekonomii środowiska i ekonomii ekologicznej przemawia to, że „ekonomia środowiskowa jest mniej interdyscyplinarna, bardziej jednorodna i związana przede wszystkim z teorią ekonomii neoklasycznej. Najważniejsze jej osiągnięcia to zastosowanie aparatu analizy neoklasycznej do rozwiązywania praktycznych kwestii polityki ochrony środowiska. Natomiast ekonomia ekologiczna charakteryzuje się w większym stop-

²²³ Becla A., Czaja S., Zielińska A., 2012. Analiza kosztów-korzyści w wycenie środowiska przyrodniczego. Wyd. Difin, Warszawa, s. 10–18.

²²⁴ Borys G., 1988. Ekonomiczno-finansowe aspekty ochrony i kształtowania środowiska. Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, s. 5.

²²⁵ Madej T., 2002. Gospodarka a środowisko przyrodnicze. Wyd. Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, s. 26.

²²⁶ Czaja S., 2005. Rozwój ekonomii środowiska w pracach profesor Anny Jankowskiej Kłapkowskiej [w:] Czyż M. (red.), Wybrane aspekty równoważenia rozwoju. Wyd. Ekonomia i Środowisko, Białystok, s. 17.

niu związkami z biologią, socjologią, filozofią i etyką, jest też bardziej interdyscyplinarna. Kładzie ona większy nacisk na interwencjonizm państwowy i wykazuje większe związki ze szkołą neokeynesowską w ekonomii²²⁷. Ekonomia ekologiczna ma więc tę przewagę nad ekonomią środowiskową, że obejmuje wspomnianą problematykę w sposób kompleksowy, ujmując cały mechanizm współzależności, jakie występują w procesie rozwoju.

Analiza problemów środowiskowych w aspekcie procesów gospodarowania została określona mianem ekonomicznej teorii środowiska. B. Fiedor wyróżnił trzy istotne obszary badań wspomnianej teorii: ekonomiczną teorię wykorzystania zasobów naturalnych, ekonomiczną teorię zachowania środowiska oraz ekonomiczną teorię zanieczyszczenia i ochrony środowiska. Wymieniona jako pierwsza ekonomiczna teoria wykorzystania zasobów naturalnych odnosi się zarówno do zasobów odnawialnych jak i nieodnawialnych. Jej zadaniem jest określenie sposobu pozyskiwania zasobów gwarantującego utrzymanie zasady sprawiedliwości międzypokoleniowej. Ponieważ produkcja dóbr i usług wymaga nakładu czynników wytwórczych w skład których wchodzi ww. zasoby teoria obejmuje również powiązania pomiędzy ilością wykorzystanych zasobów a dobrobytem społecznym.

Ekonomiczna teoria zachowania środowiska ujmuje problematykę wykorzystania środowiska jako miejsca spędzania czasu wolnego, umożliwiającego rekreację człowieka. Środowisko jest w tej teorii dobrem o które konkurują życie gospodarcze oraz wypoczynek. Należy jednak podkreślić, że oba sposoby wykorzystania środowiska wiążą się z antropopresją.

Ostatnia z wymienionych – ekonomiczna teoria zanieczyszczenia i ochrony środowiska – koncentruje się na celach ekologicznych. W jej zakresie mieści się badanie warunków osiągnięcia wspomnianych celów oraz poszukiwanie odpowiedzi na pytanie ile kosztuje w sensie ogólnospołecznym osiągnięcie określonego poziomu jakości środowiska²²⁸.

Pośród trzech ww. części składowych ekonomicznej teorii środowiska fundamentalne znaczenie dla obszarowych form ochrony przyrody ma teoria zanieczyszczenia i ochrony środowiska. Dzieje się tak dlatego, że ochrona środowiska jest wstępnym, koniecznym acz niewystarczającym warunkiem do podjęcia ochrony przyrody. Teoria zachowania środowiska stanowi niejako kontynuację zawartych w poprzednim obszarze badań. Ekonomiczna teoria wykorzystania zasobów naturalnych odnosi się do kwestii obszarowych form ochrony przyrody w znacznie węższym zakresie – niemniej szczególnego podkreślenia wymaga to, że do obszaru jej badań zalicza się zagadnienie zachowania zasobów dla przyszłych pokoleń.

Ekonomiczna teoria środowiska została zapoczątkowana opublikowaniem w latach pięćdziesiątych XX w. przez K.W. Kappa w pracy pt.: „The Social Costs of Private Enterpris”. Wówczas to światowej opinii publicznej po raz pierwszy dobitnie ukazano, że duża część zasobów jest nieodnawialna, a człowiek przekracza zdolności samoregulacyjne przyrody. Następne lata przyniosły narastające zainteresowanie omawianą problematyką – stało się tak dlatego, że z jednej strony za destymulantę rozwoju powszechnie zaczęto uważać stan zasobów przyrodniczych, a z drugiej próbowano opracować koncepcję przeciwdziałającą zapaści gospodarczej świata.

W latach 70. nastąpiło przyspieszenie rozwoju ekonomii ekologicznej – po wystąpieniu kryzysu energetycznego zaczęto coraz intensywniej poszukiwać nowych zasad prowadzenia

²²⁷ Bernaciak A., Gaczek W.M., 2001. *Ekonomiczne aspekty ochrony środowiska*. Wyd. Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, s. 18.

²²⁸ Fiedor B., 1990. *Przyczynek do ekonomicznej teorii zanieczyszczenia i ochrony środowiska*. Wyd. PAN, Wrocław, s. 10–11.

gospodarki. Doprowadziło to do wykształcenia „analizy systemowej związków gospodarki ze środowiskiem przyrodniczym, w tym „ekologicznej” modyfikacji analizy przepływów międzygałęziowych (mass-balance-approach), teorii efektów zewnętrznych oraz związanej z nią teorii dóbr publicznych w ekonomiczne ochrony środowiska oraz konstrukcji instrumentów polityki ekologicznej”²²⁹. W wielu krajach ocena wpływu na środowisko stała się – dzięki odpowiednim uregulowaniom prawnym – obowiązkowym etapem w procesie podejmowania decyzji gospodarczych. Od jej wyników zależało uzyskanie pozwolenia na wybudowanie zakładu produkcyjnego czy przyznanie przez bank kredytu inwestycyjnego. Umieszczenie analizy środowiskowej na początku procesu zmobilizowało oddolne inicjatywy poszukiwania rozwiązań przyjaznych środowisku i wyczuliło podmioty gospodarcze na konieczność respektowania praw ekologii²³⁰.

Lata 80. to czas analizy zagadnienia bariery surowcowej. Przeprowadzone badania znalazły swoje odbicie w III Raportcie Rzymskim – w szczególności w treści opracowania pt.: „O nowy ład międzynarodowy.” Nie tylko świat zachodni poszukiwał odpowiedzi na pytanie jak racjonalnie wykorzystywać zasoby naturalne. T.S. Chaczaturow w 1982 r. pisał „W Związku Radzieckim wszystkie podstawowe rodzaje zasobów naturalnych, takie jak paliwa kopalne i inne minerały, żyzne gleby, silnie zwarte lasy i słodkie wody, występują pod dostatkiem, a niektórych spośród nich jest więcej niż w jakimkolwiek innym kraju. (...) Bogactwa naturalne ZSRR nie są jednak nieograniczone i z upływem czasu coraz wyraźniejsza staje się konieczność ich oszczędnego, racjonalnego wykorzystania”²³¹. Postulował on organizację procesu produkcyjnego w sposób umożliwiający całkowite wyeliminowanie zanieczyszczenia środowiska, zaś za ważny aspekt racjonalnego wykorzystywania zasobów naturalnych uważał uwzględnienie w optymalizacji nakładów interesów przyszłego rozwoju²³². W stosunku do koncepcji Karola Marksa traktującego środowisko jako twór, który postęp techniczny jest nie tylko może, ale ma wręcz obowiązek pokonać, były to poglądy rewolucyjne. Postawa reprezentowana przez Marksa skutkowałą przede wszystkim przedmiotowym traktowaniem przyrody – człowiek miał dążyć do jej kontroli, opanowania i wykorzystania, a nie do ochrony²³³. Biorąc pod uwagę długość okresu obowiązywania marksistowskiej teorii ekonomii, trudno się dziwić trudnościom w zmianie stosunku do środowiska naturalnego jakie mają członkowie społeczeństw zamieszkujących krajne, których gospodarka narodowa zorganizowana była na podstawie związanego z nią modelu.

W literaturze przedmiotu widoczne są dwa główne podejścia do omawianej kwestii – pierwsze podważa zdolność ekonomii do rozwiązywania problemów powstających na styku społeczeństwo-gospodarka-środowisko, drugie głosi, że ekonomiczna racjonalizacja jest sposobem na zażegnanie kryzysu ekologicznego²³⁴. Przedmiotem zainteresowania powstałego na styku ekologii i ekonomii nowego rozdziału nauki zostały zależności jakie występują pomiędzy gospodarką i środowiskiem oparte m.in.: na prawach zachowania masy i energii oraz ich

²²⁹ Górka K., Poskrobko B., Radecki W., 2001. Ochrona środowiska. Polskie Wyd. Ekonomiczne, Warszawa, s. 121–122.

²³⁰ Żylicz T., 1989. Ekonomia wobec problemów środowiska przyrodniczego. Wyd. PWN, Warszawa, s. 162–164.

²³¹ Chaczaturow T.S., 1985. Gospodarowanie przyrodą. Polskie Wyd. Ekonomiczne, Warszawa, s. 7.

²³² Ibidem, s. 20.

²³³ Burzyńska D., 2012. Rola inwestycji ekologicznych w zrównoważonym rozwoju gmin w Polsce. Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, s. 17.

²³⁴ Czaja S., Fiedor B., Jakubczyk Z., 1993. Ekologiczne uwarunkowania..., *op.cit.*, s. 48–52.

przepływu pomiędzy gospodarką a środowiskiem naturalnym, prawie entropii, analizie input-output czy tablicach przepływów materiałowych. Ekonomia coraz to dokładniej analizuje skutki wykorzystywania danych technologii, koszty finansowe i środowiskowe neutralizacji odpadów powstających w toku procesów produkcyjnych oraz kwestię minimalizacji zużycia zasobów – nie tylko z punktu widzenia minimalizacji kosztów produkcji, ale i z punktu widzenia ich ograniczoności. Dzięki wpływom sozologii ekonomiczna przestała marginalizować znaczenie niewymiernych aspektów gospodarowania jakimi są jakość życia i jakość środowiska – dostrzegła, że środowisko to podstawa bytu.

Ekonomiczna analiza zachowania masy i energii zwróciła uwagę na fakt, iż ludzkość nie jest w stanie całkowicie likwidować odpadów. Odpady poprodukcyjne będą zawsze, gdyż dysponujemy jedynie możliwościami ich neutralizacji czy przetwarzania, a nie unicestwienia. Analiza input-output ukazuje zależności pomiędzy poszczególnymi strefami ekonomicznymi. Opiera się ona na założeniu wzajemnego ich przenikania i prowadzi do tworzenia modeli strukturalnych systemów ekologiczno-ekonomicznych opisujących sprzężenia wewnątrzgospodarcze, wewnątrzśrodowiskowe, wpływ środowiska naturalnego na życie gospodarcze i możliwości jego wykorzystania w procesach gospodarowania, a nawet wpływ jakości środowiska na warunki życia i zdrowie człowieka. Prawo entropii (II zasada termodynamiki) zwraca uwagę na powiązania występujące na linii ekonomia–fizyka. Punktem wyjścia analizy opartej na prawie termodynamiki, a więc tzw. energetycznej teorii wartości, jest oszacowanie strumienia energii słonecznej i przyjęcia jego wielkości jako podstawy odniesienia do dalszych badań. Dzięki niej możliwe stała się m.in.: energetyczna wycenianie dochodu narodowego, oszacowanie poziomu oszczędności w gospodarowaniu zasobami środowiska przyrodniczego czy oszacowanie roli usług niematerialnych w tworzeniu dochodów²³⁵.

Rachunek ekonomiczny zyskał nowe pola, przejawem czego było m.in.: opracowanie sposobu wyznaczania efektywnego poziomu redukcji emisji, opierając się na optymalnym poziomie zanieczyszczenia środowiska. Konstrukcja tego rachunku wymaga uwzględnienia warunku efektywności ekonomicznej, który uważa się za spełniony, jeżeli przy optymalnym poziomie zanieczyszczenia środowiska krańcowy koszt redukcji emisji jest równy krańcowemu kosztowi zewnętrznemu stanowiącemu równowartość strat spowodowanych przez dodatkową jednostkę zanieczyszczenia wprowadzoną do środowiska naturalnego²³⁶. Ponadto zaczęto wyceniać szkody środowiskowe powstałe w wyniku działalności gospodarczej oraz szacować koszty rekultywacji zdegradowanych terenów.

Stale rozwijająca się wycena środowiska doprowadziła do konieczności uporządkowania stosowanych w tym celu metod. Najczęściej wyróżnia się dwie grupy: wykorzystujące bezpośrednio ankietowanie, rangowanie preferencji konsumentów oraz analizę cen dóbr mających związek z cechami środowiska metody bezpośrednie oraz oparte na podstawie determinowanych przez rynek cen dóbr i usług rynkowych metody pośrednie. Grupa metod pośrednich znacznie przewyższa liczebnością metody bezpośrednie (przykłady w tab. 7).

²³⁵ Czaja S., 1992: *Ekonomia a rozwój innych dyscyplin nauki (ekonomia a biologia i fizyka)* [w:] Fiedor B. (red.), *Kierunki rozwoju współczesnej ekonomii*. Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, s. 235–238.

²³⁶ Górka K., Poskrobko B., Radecki W., 2001. *Ochrona...*, *op. cit.*, s. 193.

Tabela 7. Proponowana typologia metod pośredniej wyceny środowiska
 Table 7. The proposed typology of methods of indirect valuation of the environment

Metody Methods	Opis Description
Metoda oddziaływanie-skutek (dose-response method)	Opiera się na wykorzystaniu funkcji O-S lub wskaźników O-S, łączonych z odpowiednimi cenami rynkowymi It is based on the use of functions O-S or indicators O-S, mixed with the relevant market prices
Metoda substytucyjna (substitution method)	Bierze pod uwagę ceny i koszty dających się zaakceptować substytutów dóbr oraz zasobów środowiska, które są zagrożone lub zostały definitywnie utracone It takes into account the costs and prices of the goods' substitutes that can be accepted and resources of the environment, which are threatened or have been definitively lost
Metoda odtworzeniowa (restoration method)	Określa koszt działań, które muszą zostać podjęte, aby odnowić lub zrehabilitować zasób środowiska (przywrócić jego pierwotną wartość) It sets out the cost of the action, which must be taken, in order to renew or recycle environment resources (restore its original value)
Metoda prewencyjna (prevention method)	Określa koszt działań, które mogą zapobiec zniszczeniu pewnych wartości środowiska lub przynajmniej zmniejszyć skutki szkodliwych oddziaływań It sets out the cost of the action, which may prevent the destruction of certain values of the environment or at least reduce the effects of harmful impacts
Metoda kompensacji (compensation method)	Bierze za punkt wyjścia określone przez instytucje prawne lub ubezpieczeniowe rekompensaty pieniężne przyznane z tytułu degradacji środowiska It takes cash compensation for the exit point, specified by legal institutions or insurance, granted in respect of the environmental degradation
Koszty utraconych możliwości (opportunity costs)	Przedstawia wartość użytkowanych dóbr i zasobów środowiska na podstawie dochodu z alternatywnych, zaniechanych wariantów użytkowania It sets out the value of used goods and resources of the environment on the basis of income from alternative, abandoned variants of usage

Źródło: Śleszyński J., 1996. Przegląd polskich oszacowań strat spowodowanych degradacją środowiska [w:] Anderson G., Śleszyński J. (red.), Ekonomiczna wycena środowiska przyrodniczego. Wyd. Ekonomia i Środowisko, Białystok, s. 89

Source: Śleszyński J., 1996. Przegląd polskich oszacowań strat spowodowanych degradacją środowiska [w:] Anderson G., Śleszyński J. (editor), Ekonomiczna wycena środowiska przyrodniczego. Printing House Ekonomia i Środowisko, Białystok, page 89

Do grupy bezpośrednich metod waloryzacji środowiska zalicza się metodę wyceny warunkowej oraz metodę kosztów podróży. Wycena warunkowa opiera się na deklaracji zapotrzebowania na czyste środowisko przyrodnicze składanej przez ankietowanego. Metoda ta odwołuje się do teorii zakładającej, że konsument sam wie co mu najbardziej odpowiada i ile jest skłonny za to zapłacić. Główną wadą jest tu hipotetyczność i zależność od wiedzy konsumenta – odrealniona zapłata oraz nikła wiedza ekologiczna stwarza zagrożenie w prawidłowości wnioskowania opartego na tak pozyskanych danych. Metoda kosztów podróży

wykorzystuje fakt dążenia człowieka do odwiedzania miejsc posiadających walory rekreacyjne. Pozwala określić wartość obszarów przyrodniczo cennych i wartość poprawy jakości środowiska w miejscach w których występuje ruch turystyczny²³⁷.

Dążenie do wyceny środowiska doprowadziło też do zmian w stosowanym dla celów wyboru optymalnego wariantu przedsięwzięć, rachunku ekonomicznym – poszerzono go o konieczność spełnienia i przestrzegania kolejnych kryteriów. Mianem parametrów określono zbiór wytycznych dotyczących m.in. opłat ekologicznych czy norm zanieczyszczeń. Parametry te traktowano jako wartość *constans*, gdyż podmiot dokonujący procedury wyboru nie miał i nadal nie ma żadnego wpływu. Następnym kryterium stały się warunki ograniczające, charakteryzujące wartości brzegowe prowadzonych inwestycji np. wielkość będących w dyspozycji środków. Wprowadzono wymóg analizy zmiennych decyzyjnych, dotyczących np. niezbędnego poziomu nakładów czy też dopuszczalnej emisji zanieczyszczeń, a także analizy funkcji celu²³⁸.

Otwarcie się ekonomii na nauki przyrodnicze spowodowało, że zmodyfikowano dotychczas używane mierniki dobrobytu – w tym powstały w latach pięćdziesiątych standardowy system rachunków narodowych SNA (System of National Account) oraz system bilansów produktów materialnych MPS (System of Material Product Balances). Ekonomiści dostrzegli, iż rzeczywisty poziom dobrobytu określić można dopiero po uwzględnieniu szeregu nowych, nieujmowanych w tradycyjnym sposobie jego wyznaczania, czynników i po zmianie interpretacji niektórych wartości.

Podjęto próbę konstrukcji miernika, który zawierałby m.in.: środowiskowe koszty użytkowania, w tym straty wynikające z długookresowych zmian w środowisku takich jak efekt cieplarniany lub zanikanie warstwy ozonowej; ubytek zasobów naturalnych; traktowane jako inwestycje w kapitał ludzki wydatki na ochronę zdrowia i edukację, a nawet wartość czasu wolnego. Na przestrzeni lat opracowywano coraz to nowe mierniki np.: skorygowane rachunki narodowe (EANA), system rachunkowości ekologiczno-ekonomicznej (SEEA), miernik dobrobytu ekonomicznego (MEW), miernik krajowego dobrobytu netto (NNW), miernik ekonomicznych aspektów dobrobytu (EAW) czy miernik trwałego dobrobytu ekonomicznego (ISEW)²³⁹.

Skorygowane rachunki narodowe były efektem początkowych prób ujęcia w kompleksowy sposób kosztów i korzyści jakie odnosi się podczas gospodarowania w środowisku przyrodniczym. W 1993 r. Organizacja Narodów Zjednoczonych zaprezentowała system rachunkowości ekologiczno-ekonomicznej SEEA stanowiący próbę pogodzenia opisu środowiska przyrodniczego i działalności gospodarczej. System ten składa się z czterech podstawowych elementów. Pierwszym są transakcje i inne ekonomiczne strumienie oraz zasoby. Ta kategoria znana jest ze standardowego systemu rachunków narodowych SNA jednak, w odróżnieniu od roli tamże pełnionej, w SEEA otrzymała dodatkową funkcję pomiaru wpływu gospodarki na środowisko. Zadanie to realizowane jest przede wszystkim poprzez analizę przepływów pieniężnych i aktywów związanych z użytkowaniem zasobów przyrodniczych. Kolejnymi

²³⁷ Becla A., Czaja S., Zielińska A., 2012. Analiza kosztów-korzyści..., *op.cit.*, s. 126–138.

²³⁸ Ginsberg-Gebert A., 1991. Podstawy społeczno-ekonomiczne ochrony i kształtowania środowiska przyrodniczego [w:] Mazur S. (red.), *Ekologiczne podstawy gospodarowania środowiskiem przyrodniczym*. Wyd. SGGW-AR, Warszawa, s. 281.

²³⁹ Borys T., 2000. Mierniki dobrobytu społecznego uwzględniające straty w środowisku przyrodniczym [w:] Kobyłko G. (red.), *Proekologiczne zarządzanie przedsiębiorstwem*. Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, 2000, s. 18–24.

elementami SEEA jest wycena strumieni i zasobów środowiska przyrodniczego oraz dokonywana w jednostkach fizycznych charakterystyka strumieni eksploatowanych zasobów naturalnych przepływających od środowiska do gospodarki, ich transformacja w gospodarce a także strumieni odpadów powracających do środowiska. Ostatni element systemu rachunkowości ekologiczno-ekonomicznej stanowi opis funkcjonowania środowiska²⁴⁰. Trudności w stosowaniu przedstawionego powyżej systemu, wynikające głównie z braku odpowiednich informacji statystycznych, a także zmieniające się kierunki antropopresji sprawiają, że jest on nieustannie modyfikowany. Stale dąży się do uzyskiwania coraz bardziej precyzyjnych danych dotyczących wszystkich przejawów wpływu człowieka na środowisko.

Charakterystyczne dla miernika dobrobytu ekonomicznego MEW jest to, że jego twórcy uznali wydatki na ochronę zdrowia i edukację za element budowania kapitału ludzkiego i zaliczyli je tym samym do grupy inwestycji²⁴¹.

Kolejny miernik – miernik krajowego dobrobytu netto NWW – to wynik kontynuacji prac nad miernikiem dobrobytu ekonomicznego MEW. W odróżnieniu od poprzednika, NWW odbiera wydatkom na oświatę i ochronę zdrowia status inwestycji, szerzej uwzględnia koszty środowiskowe i urbanizacyjne oraz inaczej wycenia czas wolny. Miernik ekonomicznych aspektów dobrobytu EAW opiera się na wielkości indywidualnej konsumpcji korygowanej o wybrane czynniki. Ze znakiem plus uwzględniono w nim wartość usług, wartość budynków publicznych, wartość konsumpcyjnych dóbr trwałego użytku, wartość pracy w gospodarstwie domowym, wartość czasu wolnego oraz tę część wydatków na służbę zdrowia i edukację, które przyczyniają się do zwiększenia dobrobytu. Natomiast odjęto koszty zanieczyszczenia środowiska oraz wartość ubytków zasobów naturalnych. Ostatni z wymienionych mierników to miernik trwałego dobrobytu ekonomicznego – ISEW. Jest on modyfikacją dochodu narodowego, a jego konstrukcja (uwzględniająca szereg nieujmowanych nigdzie indziej na tak szeroką skalę kosztów) sprawia, że dla większości krajów jego tempo wzrostu jest ujemne²⁴².

Konsekwencją ogółu opisanych powyżej zjawisk było wypracowanie pojęcia ekologicznej gospodarki rynkowej – gospodarki, która odeszła od wzrostu ilościowego na rzecz wzrostu jakościowego, gwarantując jednocześnie przestrzeganie zasad ekorozwoju. Proces prowadzący do ekologizacji gospodarki przedstawia rysunek 1.

K. Górka, B. Poskrobko oraz W. Radecki zwrócili uwagę, że wypracowana nowa teoria wzrostu jest zaprzeczeniem egzogenicznego ujmowania czynników pracy i postępu technicznego na rzecz intensyfikacji kapitału ludzkiego i edukacji, innowacyjności oraz międzynarodowego transferu kapitału i technologii²⁴³.

Wskazania ekologicznej gospodarki rynkowej objęły swym zakresem wszystkie skale działalności człowieka począwszy od gospodarowania w wymiarze lokalnym i regionalnym, poprzez gospodarowanie prowadzone w ramach wspólnego rynku Unii Europejskiej, aż na gospodarce światowej jako całości skończywszy. Wydatki na cele ekologiczne zaczęły być postrzegane jako jeden z elementów przyspieszających przemiany strukturalne i sprzyjający innowacyjności – stały się dzięki temu jednym ze stałych elementów działań mających na celu podniesienie poziomu konkurencyjności regionów. Na poziomie międzynarodowym do

²⁴⁰ Śleszyński J., 1999. Mierniki dobrobytu ekonomicznego – „trwałe” rachunki narodowe [w:] Borys T. (red.), Wskaźniki ekorozwoju. Wyd. Ekonomia i Środowisko, Białystok, s. 46–47.

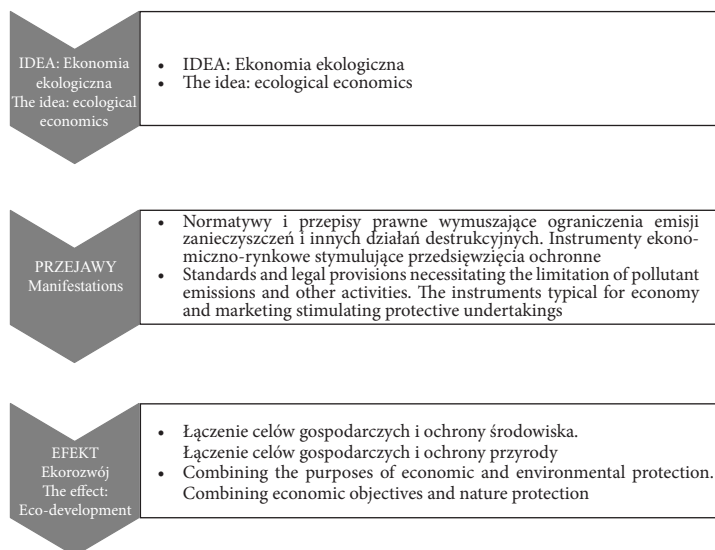
²⁴¹ Ibidem, s. 49–50.

²⁴² Ibidem, s. 50–52.

²⁴³ Górka K., Poskrobko B., Radecki W., 2001. Ochrona..., *op. cit.*, s. 127.

priorytetowych działań zaliczono utworzenie zharmonizowanego prawa w zakresie ochrony środowiska zapobiegającego nieuczciwej konkurencji opartej na obniżce kosztów uzyskiwanej dzięki zaniechaniu działań ochronnych²⁴⁴. Ekonomia przewartościowała się dzięki wypracowaniu nowych celów gospodarowania – zauważono, iż należy równoważyć cele ekonomiczne, społeczne i środowiskowe²⁴⁵.

Źródło: opracowanie własne

Source: own study

Rys. 1. Mechanizm ekologizacji gospodarki

Fig. 1. The mechanism of making the economy green

Jednym z elementów ww. przewartościowania było – wymuszone bezpośrednio przez stały wzrost procentu powierzchni objętych ochroną prawną – wypracowanie zasad gospodarowania na obszarach uznawanych za przyrodniczo cenne. Konieczność łącznego rozpatrywania makrosystemu gospodarka-społeczeństwo-środowisko stała się rzeczą oczywistą. Było to wstępem do jednoczesnego analizowania aspektów ekonomicznych, ekologicznych i społecznych wszelkich procesów gospodarczych. Współczesna ekonomia nie wyklucza z życia gospodarczego terenów zajętych przez obszarowe formy ochrony przyrody – wskazuje jedynie, że gospodarowanie na obszarach przyrodniczo cennych powinno polegać na prowadzeniu działalności gospodarczej w taki sposób, aby zapewnić dynamiczny rozwój jakościowo nowych procesów gospodarczych, trwałość użytkowania zasobów przyrodniczych oraz poprawę a następnie zachowanie wysokiej jakości życia²⁴⁶.

²⁴⁴ Marszałkowska M., 2000. Ekorozwój a..., *op. cit.*, s. 87.

²⁴⁵ Adamska H., 2007. Wdrażanie koncepcji zrównoważonego rozwoju w gminie Kostomłoty [w:] Graczyk A. (red.), *Teoria i praktyka zrównoważonego rozwoju*. Wyd. EkoPress, Białystok-Wrocław, s. 7.

²⁴⁶ Jalinik M., 2002. Agroturystyka na obszarach przyrodniczo cennych. Wyd. Politechniki Białostockiej, s. 59–60.

2.2. Rozwój zrównoważony jako przyszłość regionów

Postępujący proces usamodzielniania się regionów pozwala na kreowanie przez poszczególne jednostki przyjętego kierunku rozwoju. Regiony w coraz większym stopniu uniezależniają się od administracji centralnej i mogą stanowić autonomiczny, przyciągający wybranych przez siebie inwestorów, użytkowników (w tym mieszkańców) podmiot biorący udział w grze rynkowej prowadzonej w skali wewnątrz- i ponadkrajowej. Mimo ogromnej różnorodności regionów wszystkie powinno łączyć dążenie do spełnienia trzech zasad dotyczących rozwoju – ma on wykazywać cechy zrównoważoności, trwałości oraz samopodtrzymywania się. Zrównoważoność wyraża się dbaniem o zachowanie właściwych proporcji struktury rozwoju i uwzględniania dwóch grup interesów – ludzi i środowiska. Trwałość odnosi się do perspektywy czasowej obejmujące nie tylko obecne, ale i przyszłe pokolenia. Długookresowe ocenianie skutków podejmowanych działań umożliwia zachowanie kapitału naturalnego oraz konstruowanie rozwoju przy poszanowaniu zasady równych szans. Samopodtrzymywanie się rozwoju wyraża się w stworzeniu impulsów do dalszego rozwoju oraz eliminacji czynników mogących ten proces zakłócić²⁴⁷.

Idea równoważenia rozwoju jest szeroko opisywana w literaturze przedmiotu – od momentu pojawienia się globalnego kryzysu ekologicznego i uświadomienia sobie przez ludzkość związanych z nim konsekwencji nastąpił wzrost zainteresowania kwestiami środowiskowymi. Warto przypomnieć, że pojęcie zrównoważonego rozwoju nie ma rodowodu angielskiego, lecz niemieckiego. W latach osiemdziesiątych do rozmów na arenie międzynarodowej to właśnie niemiecka delegacja wprowadziła omawiany termin, który z racji prowadzenia rozmów w języku angielskim został nań przetłumaczony. W niemieckiej literaturze hasło zrównoważony rozwój pojawiało się już w XVIII w. przy okazji opisu zasad prowadzenia gospodarki leśnej. H. Rogall zwraca uwagę na abstrakcyjność i niezobowiązujący charakter pojęcia zrównoważony rozwój. Konieczne jest określenie jaki zakres powinny obejmować działania polityki zrównoważonego rozwoju – niebezpieczne jest tu zarówno zbytne doprecyzowanie zawiązujące kwestię do ochrony środowiska, jak i dowolność prowadząca do zatracenia konkretnych treści. Remedium na powyższe wątpliwości stanowi rozpatrywanie równoważenia rozwoju w trzech wymiarach: ekologicznym, ekonomicznym i społecznym. Na przestrzeni lat pojawiały się też kontrowersje wokół gradacji celów: część badaczy uważała, że cele ekologiczne winny stanowić priorytet, inni widzieli konieczność równouprawnienia trzech wymiarów rozwoju, a jeszcze inni uznawali, że skoro rozwój ma zapewnić trwałe zaspokojenie potrzeb ludzkości to najważniejsze są cele gospodarcze²⁴⁸.

Efektom prac przedstawicieli różnych dziedzin nauki i praktyków życia gospodarczego jest szereg publikacji dotyczących funkcjonowania przedsiębiorstw, instytucji otoczenia biznesu, poszczególnych gałęzi przemysłu, ośrodków urbanistycznych czy określonej przestrzeni np. regionów, zawierających odniesienie do kwestii równoważenia rozwoju. Konsekwencją tak rozbudowanej literatury jest duża liczba definicji pojęcia zrównoważonego rozwoju, a także wielość koncepcji procesu równoważenia. Omawiane pojęcie ewoluowało na przestrzeni lat. Charakter zmian dotyczących postrzegania kategorii rozwoju trwałego i zrównoważone-

²⁴⁷ Kiryluk H., Borkowska-Niszczota M., 2005. Turystyka zrównoważona [w:] Poskrobko B. (red.), Zarządzanie turystyką na obszarach przyrodniczo cennych. Wyd. Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, s. 25–28.

²⁴⁸ Rogall H., 2010. Ekonomia zrównoważonego rozwoju. Wyd. ZYSK i S-ka, Poznań, s. 40–43.

go można przybliżyć poprzez odwołanie się do najważniejszych dokumentów źródłowych. K. Malik wskazuje m.in.: Raport sekretarza generalnego ONZ U Thanta pt.: „Człowiek i jego środowisko” z 1969 r., Światową Strategię Ochrony Przyrody z 1980 r., Raport powołanej w 1983 r. Światowej Komisji w sprawie Środowiska i Rozwoju, Dokumenty Konferencji ONZ „Środowisko i rozwój” mającej miejsce w Rio de Janeiro w 1992 r., Dokumenty Konferencji ONZ w Berlinie z 2001 r. oraz Deklarację johannesburską z 2002 r.²⁴⁹

B. Poskrobko postuluje konieczność podkreślania dwóch przymiotników opisujących rozwój – ma on być nie tylko zrównoważony, ale i trwały. W tym kontekście omawiany termin oznacza „taki sposób prowadzenia działalności gospodarczej, kształtowania i wykorzystania potencjału środowiska oraz taką organizację życia społecznego, które zapewnią dynamiczny rozwój jakościowo nowych procesów produkcyjnych, systemów zarządzania, trwałości użytkowania zasobów przyrodniczych oraz poprawę (w pierwszym okresie), a następnie zachowanie wysokiej jakości życia ludzi – osób, rodzin i społeczeństw”²⁵⁰.

Bogactwo nazewnictwa może rodzić pewne wątpliwości i prowadzić do nie zawsze potrzebnych sporów definicyjnych. L. Mierzejewska wprost stwierdza, że wielość określeń spotykana w literaturze polskiej ma swoje źródło w braku dosłownego odpowiednika angielskiego pojęcia *sustainable development* – stąd spotyka się rozwój trwały, odnawialny, podtrzymywany i zrównoważony²⁵¹. Można też odnaleźć głosy świadczące o niejakiem zmęczeniu wieloletnią dyskusją o poprawności wyboru ww. pojęć – są sugestie, iż mogłoby ją zakończyć przyjęcie określenia sustensywnego rozwoju. Wykorzystanie łacińskiej podstawy słowa *sustensio* gwarantowałoby ucieczkę od kłopotów z tłumaczeniem z języka angielskiego. Niemniej należy zdawać sobie sprawę, że najpopularniejszym pozostaje w Polsce termin zrównoważony rozwój – jest on użyty zarówno w Konstytucji, szeregu ustaw, wielu dokumentach rządowych i samorządowych, a dodatkowo cieszy się popularnością w języku potocznym²⁵².

W kontekście niniejszej monografii najważniejszym jest, żeby niezależnie od sporów dotyczących nazewnictwa nie zatracić świadomości przemian jakie musiała przejść ekonomia tradycyjna, aby stać się ekonomią zrównoważonego rozwoju. Uznanie zasobów naturalnych za równouprawnione czynniki produkcji, rozszerzenie badań nad zachowaniami człowieka, dążenie do uzupełniania wskazań mechanizmu rynkowego czy globalne i długookresowe pojmowanie skutków działań podejmowanych nie tylko w procesie gospodarowania, ale i w czasie wolnym wiązały się ze swoistą rewolucją²⁵³.

Równoważenie rozwoju wymaga kompleksowych działań – zaangażowania w zasadzie wszystkich elementów życia gospodarczego człowieka i jego aktywności w czasie wolnym. Często równoważenie rozwoju utożsamiane jest tylko z działaniami prowadzonymi w ramach polityki ochrony środowiska i polityki ochrony przyrody. W rzeczywistości równoważenie rozwoju łączy się z odpowiednimi decyzjami m.in.: na etapie zarządzania kapitałem ludzkim,

²⁴⁹ Malik K., 2004. Efektywność zrównoważonego i trwałego rozwoju w wymiarze lokalnym i regionalnym. Wyd. Instytut Śląski, Opole, s. 68–70.

²⁵⁰ Poskrobko B., 2007. Idea trwałego i zrównoważonego rozwoju [w:] Poskrobko B. (red.) Zarządzanie środowiskiem. Polskie Wyd. Ekonomiczne, Warszawa, s. 22.

²⁵¹ Mierzejewska L., 2010. Rozwój zrównoważony miast. Wyd. Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań, s. 18.

²⁵² Janikowski R., 2006. Zrównoważony rozwój lokalny. Studia nad zrównoważonym rozwojem. Tom IV. PAN, Komitet „Człowiek i Środowisko”, Wyd. Agencja Artystyczna PARA, Warszawa–Katowice, s. 43–44.

²⁵³ Rogall H., 2010. Ekonomia..., *op. cit.*, s. 83–89.

zarządzania procesami edukacji (w tym przede wszystkim w sferze edukacji ekologicznej społeczeństwa), zarządzaniem informacją i wiedzą (np. prowadzenia do dyfuzji technologii uznawanych za czyste), zarządzania procesami produkcji, zarządzania przestrzenią, a także odpowiedniej promocji etyki środowiskowej, etyki konsumpcji oraz ekonomii ekologicznej. Równoważenie rozwoju nadaje też nowy wymiar współpracy międzyregionalnej. „Trwały i zrównoważony rozwój regionalny opiera się (...) na podtrzymywalnym zaopatrzeniu w zasoby występujące w granicach regionu oraz podtrzymywalnym imporcie i eksporcie z oraz do innych regionów. Import i eksport może obejmować surowce, produkty, usługi, a także zanieczyszczenia i odpady środowiskowe”²⁵⁴. Oznacza to, że omawiana idea zmienia nie tylko region, ale i jego stosunki z sąsiadującymi obszarami.

Przykładem ukazującym jak szeroko należy podchodzić do kwestii równoważenia rozwoju może być inicjatywa podjęta przez Klaster Drzewny w Austrii. Podmioty działające w istniejącej w regionie Styria strukturze klastrowej prócz pozyskania surowca zgodnie z zasadami zrównoważonej gospodarki leśnej prowadzą kampanie promujące drewno – materiał przyjazny użytkownikom i środowisku naturalnemu. Odbiorcami promocji są zarówno konsumenci, jak i potencjalni pracownicy sektora – poprzez odpowiednio działania nakierowane na kreowanie mody na wyroby z drewna oraz podkreślanie atrakcyjności miejsc pracy w omawianej branży²⁵⁵. Realizowana przez klaster idea zrównoważonego rozwoju w żaden sposób nie umniejsza jego zdolności konkurencyjnej. Klaster wykorzystuje specyficzne warunki i potencjał występujący w regionie – w tym przypadku poziom zalesienia i surowiec drzewny. Ponadto klaster wyspecjalizował się w pewnych określonych sektorach produkcyjnych i usługowych. Tym samym wypełnia on warunki konkurencyjności stawiane klastrom²⁵⁶.

W Polsce działaniem obrazującym konieczność systemowego podejścia do równoważenia rozwoju jest realizacja projektu Zielonych Płuc Polski (ZPP). Na terenie pięciu województw – warmińsko-mazurskiego, podlaskiego oraz części województw: mazowieckiego, kujawsko-pomorskiego i pomorskiego wyznaczono obszar 63 235 km² wyróżniający się następującymi cechami:

- niska gęstość zaludnienia i dostosowana do warunków naturalnych;
- zrównoważona sieć osadnicza;
- spokój i czyste powietrze;
- dobra jakość środowiska przyrodniczego;
- unikatowa różnorodność systemu przyrodniczego;
- atrakcyjne kompleksy lasów, jezior i użytków zielonych;
- możliwość obcowania z przyrodą nie zmienioną przez cywilizację;
- bogactwo oraz różnorodność kultur i obyczajów;
- dobra tradycyjna kuchnia;
- rozwijająca się infrastruktura usługowa;

²⁵⁴ Domański R., 2012. Ewolucyjna gospodarka..., *op. cit.*, s. 233.

²⁵⁵ Heffner K., Klemens B., 2011. Klasy – bariery i możliwości rozwoju w regionalnej przestrzeni [w:] Bedrunka K., Dymek Ł. (red.), Bariery i możliwości rozwoju regionów – wybrane aspekty metodologiczne i praktyczne. Oficyna Wyd. Politechnika Opolska, s. 196–197.

²⁵⁶ Lorek E., 2011. Znaczenie struktur klastrowych jako narzędzi wzmacniających konkurencyjność i innowacyjność gospodarki [w:] Graczyk A. (red.), Kształtowanie zrównoważonego rozwoju w reakcji na kryzys globalny. Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 225. Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, s. 234.

- potencjał akademicki;
- dobre warunki do produkcji zdrowej żywności i lokalizacji „czystego przemysłu”²⁵⁷.

Zasoby naturalne zostały uznane za najważniejsze bogactwo i to właśnie na ich racjonalnym wykorzystaniu ma się opierać rozwój przestrzeni objętej projektem ZPP. Założono, że region ma się rozwijać turystycznie i rolniczo – inwestycje związane z przemysłem uciążliwym dla środowiska zostały wykluczone²⁵⁸. Z punktu widzenia podejścia do równoważenia rozwoju regionu najważniejsze jest to, że podstawą dokonanej przy ww. projekcie delimitacji były jedne z najcenniejszych w kraju i Europie systemy ekologiczne, a nie granice administracyjne wyznaczające obszary województw.

Zrozumienie powyższych kwestii czyni równoważenie rozwoju bardziej namacalnym – powodzenie w realizacji tej teorii zależy od każdego człowieka i dokonywanych przez niego wyborów. Naturalnie nie oznacza to umniejszenia roli administracji państwowej czy samorządowej, roli organizacji pozarządowych bądź innych form skupienia zbiorowości ludzkich. Idea zrównoważonego rozwoju podkreśla znaczenie jakościowych aspektów rozwoju, tzw. czynników miękkich, w tym zwłaszcza kapitału społecznego. Równie istotne są tu działania na rzecz uspołecznienia rozwoju i wprowadzenia mechanizmów współzrządzenia – partycypacja społeczeństwa sprawia, że jest ono bardziej odpowiedzialne²⁵⁹. Władza ma kluczowe znaczenie w tworzeniu strategii rozwojowych i ich wdrażaniu w życie. Trudno oczekiwać zrównoważonego rozwoju kraju, jeśli gospodarka regionalna i lokalna nie będzie prowadzona według zasad wymaganych przez tą formę rozwoju. Podobnie niemożliwy jest zrównoważony rozwój w żadnym układzie terytorialnym, jeżeli nie zostaną do niego włączone wszystkie polityki sektorowe. Wszelkiego typu organizacje czy stowarzyszenia stanowią dodatkową możliwość wyartykułowania woli społeczeństwa, upowszechniania zasad równoważenia rozwoju oraz kreowania odpowiednich zachowań konsumenta. Należy pamiętać, że zarówno władza reprezentująca określone opcje polityczne, jak i działalność wspomnianych organizacji to wyraz wyborów dokonywanych przez pojedynczych członków społeczeństwa – przynajmniej w społeczeństwach demokratycznych. Stąd kluczem do powodzenia równoważenia rozwoju jest stosunek do problemów środowiska jaki mają poszczególni ludzie. Stosunek ten zależy od – mniej lub bardziej świadomego – przyjęcia filozofii antropocentryzmu lub przyrodocentryzmu. W pierwszym podejściu przyroda traktowana jest instrumentalnie. W drugim utożsamiana jest z wartością samą w sobie, a człowiek jest sprowadzony do jednego z jej elementów i to niekoniecznie elementu najważniejszego²⁶⁰. B. Poskrobko oraz T. Poskrobko zwracają uwagę, że „stosunek człowieka do problemów środowiska kształtuje się pod wpływem:

- obowiązujących wartości kulturowych i związanych z nimi norm etycznych;
- nurtów myśli społeczno-filozoficznych, w tym religijnych, znajdujących uznanie w społeczeństwie;

²⁵⁷ <http://www.fzpp.pl/index.php?id=12> [data pobrania 2013-04-26]

²⁵⁸ Popławski Ł., 2009. Uwarunkowania ekorozwoju gmin wiejskich na obszarach chronionych województwa świętokrzyskiego. Wyd. PWN, Warszawa, s. 51.

²⁵⁹ Lorek E., Sobol A., 2011. Wdrażanie zrównoważonego rozwoju w gminach śląskich [w:] Graczyk A. (red.), Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 229. Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, s. 62.

²⁶⁰ Czaja S., Fiedor B., 2010. Ekonomia środowiska a ekonomia ekologiczna – dylemat edukacyjny [w:] Poskrobko B. (red.), Edukacja dla zrównoważonego rozwoju. Tom II Edukacja dla ładu ekonomicznego. Wyd. Ekonomia i Środowisko, Białystok–Wrocław, s. 154–156.

- idei społeczno-politycznych propagowanych przez ugrupowania polityczne;
- wiedzy przyrodniczej, technicznej i humanistycznej²⁶¹.

Wielość czynników wpływających na decyzje człowieka nie ułatwia ich przewidywania ani planowania działań mających na celu zmianę postępowania poszczególnych osób. Stąd pomocne wydaje się po pierwsze uporządkowanie sygnałów oddziałujących na człowieka a po drugie uporządkowanie wywołanych przez nie konsekwencji. Przykładowy formularz służący do tego celu zawiera tabela 8.

Tabela 8. Formularz opisu podstaw i skutków decyzji człowieka
Table 8. Form of description put and results of decisions of persons

Wiedza: • szkolna • edukacja dorosłych Knowledge: • School knowledge • Adult education	Tradycja i religia Tradition and religion	Reklama i kampanie społeczne Promotion and Social campaigns	Polityka Policy
Światopogląd człowieka i świadomość ekologiczna Outlook on life and ecological awareness			
Antropocentryzm Anthropocentrism		Przyrodocentryzm Biocentrism	
Styl życia Life style		Styl życia Life style	
Potrzeby (popyt) Needs (demand)		Potrzeby (popyt) Needs (demand)	
Produkcja (podaż) Production (supply)		Produkcja (podaż) Production (supply)	
Wpływ na środowisko Man's pressure on the environment		Wpływ na środowisko Man's pressure on the environment	

Źródło: opracowanie własne
Source: own study

Dążenie do zrównoważonego rozwoju jest nieodłącznie związane z koniecznością edukacji ekologicznej. Edukacja ta jest narzędziem wpływu na społeczeństwo – powinna być prowadzona w sposób umożliwiający zmianę postaw poszczególnych osób. W tym kontekście bardzo niepokojące jest to, że rzadko obserwuje się realizację w pełni konsekwentnego programu edukacyjnego podporządkowanego zasadom zrównoważonego rozwoju²⁶². Poruszony problem jest na tyle istotny, że UNESCO ogłosiło lata 2005–2014 dekadą edukacji na rzecz zrównoważonego rozwoju.

W Polsce w 2001 r. opracowano Narodową Strategię Edukacji Ekologicznej. Twórcy Strategii dokonali podziału edukacji ekologicznej na cztery etapy: wychowanie przedszkolne, szkoły podstawowe i ponadpodstawowe, szkolnictwo wyższe oraz edukację dorosłych. Na etapie przedszkolnym zaplanowano nie tylko nauczanie dzieci umiejętności obserwowania

²⁶¹ Poskrobko B., Poskrobko T., 2012. Zarządzanie środowiskiem w Polsce. Polskie Wyd. Ekonomiczne, Warszawa, s. 25.

²⁶² Borys T., 2006. Edukacja dla zrównoważonego rozwoju jako wyzwanie globalne [w:] Borys T. (red.) Edukacja dla zrównoważonego rozwoju. Wyd. Ekonomia i Środowisko, Jelenia Góra–Białystok, s. 16.

środowiska, uwrażliwienia na piękno i dysharmonię otoczenia, ale też kształtowanie nawyków i zachowań proekologicznych w codziennym życiu, szacunku do wszystkich istot oraz włączanie w realizację idei poszanowania środowiska rodziców. Przed szkołami podstawowymi i ponadpodstawowymi postawiono zadanie kontynuacji i rozszerzenia zakresu prac rozpoczętych w przedszkolu. Dodatkowo na tym etapie kształcenia ujęto m.in.: kształtowanie jedności człowieka ze środowiskiem przyrodniczym i społeczno-kulturowym, kształtowanie umiejętności rozwiązywania problemów zgodnie z posiadaną wiedzą i przyswojonym systemem wartości, a także prowadzenie edukacji w formie zielonych szkół. Wśród zadań jakie otrzymało szkolnictwo wyższe było m.in.: wprowadzenie w problematykę środowiskową absolwentów wszystkich szkół wyższych; przygotowanie specjalistów do pracy zawodowej w zakresie ochrony środowiska; organizowanie studiów podyplomowych w omawianym zakresie oraz prowadzenie nieformalnej edukacji ekologicznej w ramach tzw. otwartych drzwi czy wykładów. Edukacja dorosłych to etap, w którym gros odpowiedzialności sędowano na samorządy. W Strategii wskazano, iż najszybszym sposobem podniesienia świadomości ekologicznej dorosłych jest zaangażowanie ich w procesy decyzyjne mające wpływ na stan środowiska²⁶³.

Mimo funkcjonowania powyższego dokumentu, w ocenie E. Lorek oraz J. Gierczyckiej na polu edukacji ekologicznej wciąż obserwowane są poważne braki wyrażające się m.in. niewielką liczbą kierunków studiów dostarczających kompleksowej wiedzy w zakresie równoważenia rozwoju²⁶⁴.

Rozpatrując kwestię postaw człowieka nie można pominąć poziomu zamożności – zgodnie z szeroko znaną teorią Masłowa nikt nie będzie się interesował wartościami wyższego rzędu, jeśli uprzednio nie zaspokoi podstawowych potrzeb. Trudno więc oczekiwać zainteresowania problemami środowiska, gdy posiadane zasoby finansowe nie wystarczają na pokrycie potrzeb egzystencjonalnych. Jednostka zmuszona do walki o przetrwanie nie będzie skłonna kontrolować wpływu własnego zachowania na otaczający ekosystem. Problem ten ma ogromne znaczenie w regionach o unikatowych zasobach ekosystemu. Z powodów obiektywnych zasoby te zachowały się szczególnie na terenach o niewielkim poziomie zagospodarowania infrastrukturalnego i ogólnym niedorozwoju przemysłu, a więc – mówiąc innymi słowami – na terenach słabo przekształconych przez człowieka. Taki stan rzeczy sprawia, że regiony te są bardzo podatne na konflikty przestrzenne związane z obszarowymi formami ochrony przyrody – społeczność lokalna chcąc poprawić bieżącą sytuację materialną, dąży do nieograniczonego wykorzystania unikatowych ekosystemów, które z punktu widzenia interesu ogólnospołecznego winny być objęte ochroną. Problematyka ta została szerzej opisana w dalszej części pracy.

Równoważenie rozwoju stanowi wspólny mianownik działań należących pozornie do zupełnie niezwiązanych ze sobą dziedzin aktywności człowieka – wprowadza inny, nowy wymiar postrzegania życia gospodarczego i czasu wolnego. Próbuąc uporządkować zbiór relacji, jakie tworzy dążenie do równoważenia rozwoju, można skłonić się – za B. Poskrobko – ku teorii systemów. Wskazał on, że zrównoważność obejmuje relacje zachodzące w makrosyste-

²⁶³ http://www.mos.gov.pl/artukul/2477_narodowa_strategia_edukacji_ekologicznej/403_narodowa_strategia_edukacji_ekologicznej.html [data pobrania 2013-04-26]

²⁶⁴ Lorek E., Gierczycka J., 2010. Edukacja na rzecz zrównoważonego rozwoju w śląskich szkołach wyższych [w:] Borys T. (red.), Edukacja dla zrównoważonego rozwoju. Tom I Edukacja dla ładu zintegrowanego. Wyd. Ekonomia i Środowisko, Białystok–Wrocław, s. 258–260.

mie: środowisko-gospodarka-społeczeństwo oraz relacje zachodzące osobno wewnątrz każdego z wymienionych podsystemów²⁶⁵. Zestawienie w jednym ciągu środowiska, gospodarki i społeczeństwa czyni wyraźnym obiektywne trudności jakie występują w procesie równoważenia rozwoju – każdy z wymienionych systemów przekształca się w wyniku działania różnych kombinacji impulsów. Te same impulsy wchodzące w skład zestawów wywierających nacisk na systemy mają inną siłę wpływu na środowisko, inną na gospodarkę a inną na społeczeństwo. Wystarczy porównać tempo zmian zachodzących w środowisku i w gospodarce na skutek tego samego impulsu np. skutki rewolucji przemysłowej mającej miejsce w XIX w. dla gospodarki były odczuwalne natychmiast, a skutki (negatywne) dla środowiska ujawniły się dopiero po przekroczeniu bariery chłonności ekosystemów. Dodatkowo skutki gospodarcze były łatwo mierzalne – za pomocą dawno znanego pieniądza. Skutki środowiskowe wymagały powstania odpowiedniego aparatu badawczego – dopiero postęp w zakresie nauk o środowisku pozwolił dostrzec zależności pomiędzy zanieczyszczeniem środowiska a np. spadkiem produktywności w rolnictwie czy obniżeniem poziomu zdrowia społeczeństwa. Na przestrzeni lat uwidoczniła się konieczność dostosowania mierników do zmieniającej się rzeczywistości. Zaczęto zwracać uwagę, że często wskazywany jako miernik dobrobytu Produkt Krajowy Brutto wymaga uzupełnień – przede wszystkim o wymiar per capita. Przyjęto, że zasada trwałości rozwoju jest spełniona, jeśli w kolejnych okresach PKB per capita nie wykazuje wartości malejących. Natomiast zasada równoważenia wymaga dodatkowo spadku kosztów środowiskowych poniesionych w związku z uzyskaniem ww. wartości PKB²⁶⁶.

Warto zauważyć trudności w ocenie przemian zachodzących w społeczeństwie. Tempo jego rozwoju jest zależne z jednej strony od obiektywnej długości życia i czasu „powstawania” nowych pokoleń oraz od tempa uczenia się i skłonności do zmian poszczególnych osób. Trudno przewidzieć w jaki sposób ludzie zareagują na zmianę, na ile naprawdę ją zaakceptują i będą się utożsamiać z nową filozofią działania, a na ile będzie to pozorna postawa prowadząca w sprzyjających warunkach do sabotowania przyjętej idei równoważenia rozwoju. Nie należy więc dążyć do osiągnięcia bezwzględnej, jednoczesnej równowagi w każdym z wymienionych systemów – jest to po prostu niemożliwe. Celem jest utrzymywanie pozytywnej tendencji zmian w każdym z systemów – w długim okresie będzie to miało pożądane skutki.

Podsumowując rozważania na temat zrównoważonego rozwoju, można stwierdzić, że rozwój zrównoważony nie jest modą a koniecznością. Wskazują na to wyniki badań dotyczących tempa wyczerpywania się zasobów naturalnych oraz stanu środowiska naturalnego. Przyjęcie nowego sposobu gospodarowania, będącego zaprzeczeniem postaw reprezentowanych w erze przemysłowej, wiąże się równym traktowaniem trzech sfer aktywności człowieka – sfery gospodarczej, społecznej i ekologicznej. Charakterystyczna dla zrównoważonego rozwoju jest również perspektywa czasowa – obejmująca obecne jak i przyszłe pokolenia. Równoważenie rozwoju wymaga uzyskania akceptacji społeczeństwa – może w tym pomóc dążenie do wykształcenia tzw. kultury ekologicznej. „Ogromną rolę w procesie kształtowania kultury ekologicznej odgrywa celowe sprzężenie między biznesem a mediami, reklamą, motywami kreowania promocji handlowych, motywami kształtowania kultury firmy, oraz jako-

²⁶⁵ Poskrobko B., 2007. *Idea trwałego...*, *op. cit.*, s. 22–23.

²⁶⁶ Bernaciak A., 2009. Ograniczanie antropogenicznych obciążeń środowiska jako czynnik trwałego i zrównoważonego rozwoju. Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, s. 132.

ści towarów i usług, które w ostatecznym rezultacie wpływają na wyobrażenia, oczekiwania i potrzeby konsumentów²⁶⁷.

Dążenie do równoważenia rozwoju jest jedynym czynnikiem ograniczającym autonomię wszystkich regionów – poza koniecznością spełniania tego paradygmatu regiony mogą budować własną przyszłość w dowolnie wybrany sposób.

2.3. Rola środowiska naturalnego w rozwoju regionu

Mimo rewolucji jaka wystąpiła w gospodarce światowej, preferowaniu wiedzy, innowacji, eksponowaniu kompetencji i doświadczenia człowieka, zasoby naturalne wciąż stanowią jeden z ważniejszych potencjałów endogenicznych napędzających rozwój regionalny. Dowodem może być przedstawienie obszarów badawczych przy realizacji projektu pt.: „Foresight priorytetowych, innowacyjnych technologii dla zrównoważonego rozwoju województwa mazowieckiego”. W odniesieniu do najbardziej rozwiniętego polskiego województwa, wyodrębniono następujące obszary badawcze: ekologia, energetyka, infrastruktura, poziom życia społeczeństwa, technologie na rzecz ochrony środowiska, wzrost gospodarczy, zasoby naturalne i nowe materiały. Wynika z tego, że trzy z siedmiu obszarów bezpośrednio odnoszą się do zasobów środowiska naturalnego²⁶⁸.

Wzrost i rozwój wymagają produkcji dóbr materialnych, a także świadczenia usług do czego nadal wykorzystuje się trzy podstawowe czynniki produkcji – pracę, ziemię i kapitał.

Elementami procesu produkcyjnego zależnymi wprost od środowiska naturalnego są dwa z ww. czynników: będący częścią przyrody człowiek oraz konkretne, uitożsamiane z przestrzenią geograficzną, terytorium.

R. Domański wskazuje, że „na jakość ziemi składają się takie jej cechy, jak topografia, gleby, klimat, wody, minerały, a także cały szereg walorów środowiskowych (spokój, prywatność, estetyka stworzona przez naturę i człowieka). W ekonomicznej ocenie jakości ziemi, oprócz jej przydatności do różnych działalności, istotna jest dostępność do lokalnych czynników, mianowicie zasobów pracy i usług oraz dostępność do źródeł zaopatrzenia i rynków zbytu²⁶⁹. Z powyższego wynika, że człowiek i środowisko wzajemnie na siebie wpływają. Człowiek musi gdzieś mieszkać, spędzać czas wolny – regenerować siły fizyczne i psychiczne. Cechy środowiska albo będą sprzyjać realizacji funkcji mieszkaniowej, wypoczynkowej i gospodarczej, albo będą utrudniać funkcjonowanie człowieka np. poprzez skrajnie niekorzystne warunki klimatyczne lub utrudniony dostęp do wody. Działalność społeczno-gospodarcza przekształca środowisko i pozwala na pewien zakres zmian w warunkach naturalnych. Nie jest to jednak działanie bezkosztowe i nie zawsze prowadzące do pozytywnych, zamierzo-

²⁶⁷ Strużycki M., 2011. Aspekty ekologiczne w zarządzaniu przedsiębiorstwami w regionie [w:] Strużycki M. (red.), *Przedsiębiorstwo, region, rozwój*. Wyd. Difin, Warszawa, s. 42.

²⁶⁸ Piwiński J., Szewczyk R., 2010. Monitorowanie i prognozowanie priorytetowych innowacyjnych technologii dla zrównoważonego rozwoju woj. mazowieckiego (foresight Mazovia) [w:] Klasik A., Markowski T. (red.), *Foresight regionalny i technologiczny pierwsze doświadczenia polskich regionów*. Studia, Tom CXXVII. Wyd. Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, Warszawa, s. 144–146.

²⁶⁹ Domański R., 2007. *Gospodarka przestrzenna. Podstawy teoretyczne*. Wyd. Naukowe PWN, Warszawa, s. 64.

nych, zmian²⁷⁰. Postęp technologiczny sprawił, że siła wpływu środowiska na lokalizację np. przemysłu, rolnictwa czy dróg transportu znacznie osłabła. Przemysł przestał być zależny od lokalizacji złóż surowców – usprawniono procesy komunikacji i transportu poprzez zwiększenie przepustowości i tempa przewozu. Ogrzewane szklarnie, opracowanie receptur nawozów sztucznych, a także nowoczesne systemy nawadniania umożliwiły uprawy miejscach niegdys wykluczonych z produkcji rolnej. Równocześnie siła wpływu człowieka na środowisko wzrosła. W efekcie powyższego ekologiczna bariera odporności środowiska została niejednokrotnie przekroczona prowadząc nawet do – deprecjonujących zasoby naturalne – katastrof ekologicznych.

Tradycyjnie zasoby naturalne dzieli się na odnawialne i nieodnawialne oraz utożsamia z podstawą rozwoju rolnictwa, gospodarki leśnej i przemysłu wydobywczego. To ujęcie utrudnia dostrzeżenie powiązań pomiędzy zasobami naturalnymi i jakością życia człowieka a tym samym skłania ku nieprawidłowemu – bo zbyt wąskiemu – określaniu ich roli w procesie rozwoju regionu.

Ocena zasobów naturalnych dokonywana przez pryzmat rolnictwa rozpoczyna się zwykle od bonitacji gleby. Żyzność, stosunki wodne, ukształtowanie terenu ułatwiające utrzymanie gleby w wysokiej kulturze rolnej, a także klimat determinują opłacalność produkcji rolnej. Niska, niesprzyjająca uprawom masowym, wartość użytkowa podłoża niekoniecznie jest czynnikiem ograniczającym rozwój regionu. W wyżej wymienionym kontekście jest za to czynnikiem eliminującym monotonię krajobrazu powstającą na skutek wielko powierzchniowych, monokulturowych upraw. Struktura i udział użytków rolnych w ogólnej powierzchni regionu ma ogromny wpływ na atrakcyjność wizualną, a zatem i na atrakcyjność turystyczną. Należy zaakcentować, że kategoria gruntów rolnych jest bardzo różnorodna – w myśl zapisów art. 2 ust. 1 ustawy z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych (Dz.U. z 1995 r. Nr 16 poz. 78 z późn. zm.) zalicza się do nich grunty:

- określone w ewidencji gruntów jako użytki rolne;
- pod stawami rybnymi i innymi zbiornikami wodnymi, przeznaczonymi wyłącznie na potrzeby rolnictwa;
- pod wchodzącymi w skład gospodarstw rolnych budynkami mieszkalnymi oraz innymi budynkami i urządzeniami służącymi wyłącznie produkcji rolniczej oraz przetwórstwu rolno-spożywczemu;
- pod budynkami i urządzeniami służącymi bezpośrednio do produkcji rolniczej uznanej za dział specjalny, stosownie do przepisów o podatku dochodowym od osób fizycznych i podatku dochodowym od osób prawnych;
- parków wiejskich oraz pod zadrzewieniami i zakrzewieniami śródpolnymi, w tym również pod pasami przeciwwietrznymi i urządzeniami przeciwerozyjnymi;
- pracowniczych ogrodów działkowych i ogrodów botanicznych;
- pod urządzeniami: melioracji wodnych, przeciwpowodziowych i przeciwpożarowych, zaopatrzenia rolnictwa w wodę, kanalizacji oraz utylizacji ścieków i odpadów na potrzeby rolnictwa i mieszkańców wsi;
- zrekultywowane na potrzeby rolnictwa;
- torfowisk i oczek wodnych;
- pod drogami dojazdowymi do gruntów rolnych.

²⁷⁰ Mazur E., 2007. Środowisko przyrodnicze jako podstawa bytu i działalności człowieka [w:] Małachowski K. (red.), *Gospodarka a środowisko i ekologia*. Wyd. CeDeWu, Warszawa, s. 9–10.

Wobec powyższego bogactwa trudno jest określić uniwersalne zasady pozwalające kwantyfikować wszystkie ww. rodzaje gruntów, a następnie wskazać ich przydatność do rozwoju regionu. Wydaje się zasadnym skupienie uwagi na rozwoju – powiązanych z gruntami rolnymi – obszarów wiejskich. Jest to zagadnienie angażujące władze centralne, samorządowe i lokalną społeczność. Brak koncepcji dla tych obszarów skutkować będzie nie tylko niepełnym wykorzystaniem zasobów naturalnych, co działaniem na ich szkodę. Zła struktura zasiewów, monokultury, przerost nawożenia mineralnego, chów zwierząt metodą beźściółkową, błędne decyzje dotyczące wyłączania gruntów z produkcji rolnej to tylko niektóre z działań prowadzących do deprecjacji zasobów naturalnych, a tym samym ograniczających możliwość wsparcia przez te zasoby procesu rozwoju regionalnego.

Gospodarka leśna podobnie jak rolnictwo zależy w dużej mierze od żyzności siedliska i ukształtowania terenu. Gruntami leśnymi, w rozumieniu ww. ustawy, są grunty: określone jako lasy w przepisach o lasach; zrehabilitowane na potrzeby gospodarki leśnej oraz grunty pod drogami dojazdowymi do gruntów leśnych. Lasem w rozumieniu ustawy z dnia 28 września 1991 r. o lasach (Dz.U. z 1991 r., Nr 101 poz. 444) jest grunt o zwartej powierzchni co najmniej 0,10 ha, pokryty roślinnością leśną (uprawami leśnymi) – drzewami i krzewami oraz runem leśnym – lub przejściowo jej pozbawiony. Ustawodawca zastrzega, że ww. grunt musi spełniać jeden z trzech warunków: po pierwsze być przeznaczony do produkcji leśnej, po drugie stanowić rezerwat przyrody lub wchodzić w skład parku narodowego albo po trzecie być wpisany do rejestru zabytków. Lasem jest też grunt związany z gospodarką leśną, zajęty pod wykorzystywane na potrzeby tejże gospodarki: budynki i budowle, urządzenia melioracji wodnych, linie podziału przestrzennego lasu, drogi leśne, tereny pod liniami energetycznymi, szkółki leśne, miejsca składowania drewna, a także wykorzystywany na parkingi leśne i urządzenia turystyczne.

Gospodarka leśna to działalność znacznie przekraczająca urządzenie, ochronę i zagospodarowanie lasu. Ustawodawca w art. 6 ustawy o lasach wyraźnie wskazuje, że w zakresie omawianej gospodarki zalicza się również utrzymanie i powiększanie zasobów oraz upraw leśnych, gospodarowanie zwierzyną, pozyskiwanie – z wyjątkiem skupu – drewna, żywicy, choinek, karpiny, kory, igliwia, zwierzyny i płodów runa leśnego, a także sprzedaż tych produktów jak i realizacja pozaprodukcyjnych funkcji lasu. Cechy gospodarki leśnej wymuszają perspektywę czasową odnoszącą się nie tyle do jednego okresu wegetacyjnego, co do wieku rębności oraz okresu zapewniającego regenerację potencjału lasu. Dolna granica wieku rębności zaczyna się w okolicach 50 lat od momentu wykonania nasadzeń – zależna jest m.in. od gatunku drzew, funkcji danego lasu i przyjętego celu produkcji. Podstawowym dokumentem w gospodarce leśnej jest plan urządzania lasu – dokument ten sporządza się zwykle na okres 10 lat. Pozwala to ukazać czas istotny dla elementów środowiska naturalnego będących podstawą rozwoju tego rodzaju aktywności człowieka.

Oba wymienione sposoby wykorzystania zasobów naturalnych uzależnione są od nieprzewidywalnych zjawisk atmosferycznych. Ograniczenie ryzyka wymaga doboru właściwego zagospodarowania terenu, odpowiednich gatunków do uprawy oraz podejmowania prac pielęgnacyjnych. Niekorzystne warunki abiotyczne prowadzą do podatności drzewostanów i upraw na choroby, mniejszej odporności na działania szkodliwych owadów, spadku ilości i jakości plonów. Problemem niewystępującym w rolnictwie (poza sadownictwem), a charakterystycznym dla gospodarki leśnej, są skutki wiatrów w postaci wiatrołomów i wiatrowałów. Podobnie jak w przypadku rolnictwa gospodarka leśna ma wpływ na atrakcyjność regionu ocenianą z punktu widzenia funkcji turystycznej. Wysoki poziom zalesienia, zróżnicowana

struktura gatunkowa i wiekowa drzewostanu, bogate runo leśne są walorem turystycznym, ubogacają region pod względem wizualnym i umożliwiają uprawianie określonych rodzajów turystyki. Jest to jeden z czynników ukierunkowujących rozwój regionu. Należy podkreślić, że siłę wpływu gospodarki rolnej, jak i leśnej na rozwój regionu potęguje możliwość wykorzystania środków pochodzących odpowiednio z Funduszu Ochrony Gruntów Rolnych (FOGR) oraz Funduszu Leśnego (FL).

Eksploracja złóż surowców naturalnych przekształca krajobraz regionu zależnie od sposobu wydobywania. Prócz bezpośrednich efektów obserwowanych na powierzchni ziemi, związanych głównie z istnieniem kopalni odkrywkowych, przemysł wydobywczy oddziałuje na krajobraz pośrednio – poprzez wpływ na dwie ww. funkcje. Dzieje się tak dlatego, że związana z wydobywaniem surowców, zmiana stosunków wodnych ma znaczenie zarówno w rolnictwie, jak i leśnictwie.

Powyżej zaprezentowany sposób pojmowania zasobów naturalnych należy kategorycznie uznać za nie tylko zbyt ubogi, ale i skłaniający do poważnych błędów w określaniu wartości walorów jakie oferuje człowiekowi przyroda. Konieczne jest przyjęcie dodatkowego kryterium zasobów wyczerpywanych i niewyczerpywanych – wówczas wśród zasobów niewyczerpywanych wyeksponować można takie siły jak promieniowanie słoneczne, energia fal i pływów morskich, energia wiatru, energia geotermiczna, grawitacja oraz energia potencjalna ciał²⁷¹.

Podział na zasoby odnawialne i nieodnawialne oznacza również brak zdecydowanego wyeksponowania roli zasobów naturalnych w rozwoju turystyki i odniesienia do, wspomnianej na wstępie, jakości życia; uniemożliwia prawidłową ocenę wpływu zasobów naturalnych na rozwój regionalny.

Zasoby naturalne stanowią podstawę przyrodniczych walorów turystycznych. Omawiany potencjał obejmuje przede wszystkim ciekie wodne, wody stojące, ukształtowanie terenu, bogactwo szaty roślinnej, a także warunki klimatyczne. Szczególne znaczenie ma klimat decydujący poprzez temperaturę, liczbę godzin słonecznych, wielkość opadów, długość zalegania pokrywy śnieżnej, wilgotność itp. o przyjazności danego terytorium nie tylko dla turystów, ale i mieszkańców.

Zagadnienie klimatu wymaga szerszych wyjaśnień – należy zwrócić uwagę, że układ stanów pogodowych jest istotny dla człowieka niezależnie od pełnionej przez niego funkcji czy prowadzonej działalności (mieszkaniec, turysta, rolnik, leśnik itp.). Mimo postępu technologicznego klimat nadal znacznie oddziałuje na komunikację lotniczą, transport morski, żeglugę śródlądową, transport drogowy i kolejowy oraz osadnictwo – w efekcie wyznacza granice obszaru trwale zamieszkiwanego i zagospodarowanego przez człowieka. Warunki klimatyczne determinują architekturę budynków, sposób ubierania się i odżywiania ludzi, występowanie niektórych chorób, a także samopoczucie człowieka – nie bez przyczyny obszary skrajnie niekorzystne, takie jak pustynie czy koła podbiegunowe, są rzadko zaludnione, a tereny o klimacie umiarkowanym charakteryzują się wysoką gęstością zaludnienia²⁷².

Nie można pominąć wpływu zasobów naturalnych na kształtowanie się pozaprzyrodniczych walorów turystycznych. Wysoka bonitacja gleby skutkująca długoletnimi tradycjami rolniczymi jest często fundamentem istnienia zabytkowych układów urbanistycznych wsi, za-

²⁷¹ Karpa A., Łąguna T.M., Witkowska-Dąbrowska M., Zapotoczna M., 2010. Środowisko i zasoby naturalne [w:] Łąguna T., Witkowska-Dąbrowska M. (red.), Zarządzanie zasobami środowiska. Wyd. Ekonomia i Środowisko, Białystok, s. 20–22.

²⁷² Mazur E., 2007. Środowisko przyrodnicze..., *op. cit.*, s. 20–21.

budowań folwarcznych oraz dworskich, stanowiących element antropogenicznych walorów turystycznych. Ukształtowanie terenu ułatwiające transport było przyczyną wytyczenia szlaków kupieckich i rozwoju osadnictwa, których elementy są aktualnie klasyfikowane jako zabytki budownictwa i architektury. Naturalne bariery, np. zakole rzeki, bagna, wzniesienia ułatwiające pełnienie funkcji obronnych, decydowały o lokalizacji grodów czy zamków. Cechy naturalne miejsca, tradycyjny kierunek upraw, hodowli i innej aktywności mieszkańców bywa uwzględniany w nazwach miejscowości. Jest to potencjał zdalny do wykorzystania przy tworzeniu kompleksowego produktu turystycznego – produktu, który obejmuje również kuchnię regionalną czy rękodzieło ludowe.

Kryterium funkcjonalne walorów turystycznych zwraca uwagę na znaczenie zasobów naturalnych dla regeneracji człowieka – racjonalny wypoczynek może być realizowany w miejscach charakteryzujących się odpowiednią jakością środowiska naturalnego, harmonijnym krajobrazem i jednocześnie zapewniających odpowiednią infrastrukturę obsługującą ruch turystyczny. Środowisko przyrodnicze jest także źródłem walorów specjalistycznych, dzięki którym można uprawiać turystykę kwalifikowaną. Walory turystyczne stanowią jedynie podstawę działań prowadzących do aktywizacji ruchu turystycznego na danym obszarze. Turystów przyciągną dopiero atrakcje turystyczne, a więc walory, które zostały przystosowane do wykorzystania w procesie obsługi ruchu turystycznego²⁷³.

Istnienie walorów turystycznych może mieć wpływ zarówno na przedsiębiorczość indywidualną poszczególnych członków lokalnej społeczności, jak i wspierać inicjatywy wspólne. Ten rodzaj aktywności gospodarczej wymaga postrzegania terytorium jako całości. Ma to ogromne znaczenie dla procesów zachodzących w lokalnych i regionalnych społecznościach – w efekcie doprowadza do kształtowania się niektórych elementów kapitału społecznego. Warto zauważyć, że nadmierna koncentracja penetracji turystycznej jest problemem nie tylko dla środowiska, ale i dla mieszkańców obciążonych życiem z „obcymi”. Stąd to w sumie negatywne zjawisko może paradoksalnie doprowadzić do zrozumienia potrzeby zarządzania przestrzenią i kontrolowania wykorzystania zasobów środowiska.

Jak już wspomniano w treści podrozdziału 2.1, jakość życia człowieka zależy nie tylko od dobrobytu pojmowanego w sensie materialnym – bogactwa mierzalnego za pomocą pieniądza. Czyste powietrze, dostęp do dobrej wody, brak hałasu, promieniowania, istnienie przestrzeni umożliwiającej wypoczynek to jedynie wybrane cechy otoczenia wpływające na ocenę jakości życia. Wyżej wymienione cechy zalicza się do determinantów zdrowia indywidualnego człowieka. Znajdują one odzwierciedlenie w kosztach choroby pracowników i kosztach leczenia w wymiarze ogólnonarodowym, stając się przez to zagadnieniem istotnym z punktu widzenia ogółu. Warto podkreślić, że zmieniło się ujęcie dobrobytu nie tylko w literaturze przedmiotu, ale i w oficjalnych dokumentach – *Długookresowa strategia trwałego i zrównoważonego rozwoju Polski do roku 2025* zawiera wskazanie, iż na dobrobyt składa się życie w zdrowym środowisku. Jednocześnie dokument ten zwraca uwagę na kwestie bezpieczeństwa człowieka, interpretując je jako bezpieczeństwo socjalne, zdrowotne, terytorialne oraz ekologiczne. Ponadto w zapisach dotyczących wymiaru społecznego przywołano zawartą w Deklaracji z Rio pierwszą zasadę zrównoważonego rozwoju, opisującą człowieka jako

²⁷³ Kiryłuk H., 2005. Walory i atrakcje turystyczne obszarów przyrodniczo cennych [w:] Poskrobko B. (red.), Zarządzanie turystyką na obszarach przyrodniczo cennych. Wyd. Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, s. 25–28.

podmiot zrównoważonego rozwoju oraz określającą jego prawo do zdrowego i produktywnego życia w harmonii z naturą.

Świadczenia i zasoby ekosystemu są niezbędne dla człowieka. Wydaje się jednak, że wciąż zbyt często traktuje się je jako rzeczy stałe, dane, darmowe, które niejako się nam wszystkim należą. Gubi się w ten sposób wartość dóbr przyrodniczych, a przez to nie tylko traci poczucie konieczności rozważnego nimi gospodarowania, ale i w ogóle nie docenia ich roli w procesie rozwoju. Jeszcze raz warto podkreślić, że środowisko jest dostawcą czynników wytwórczych, świadczy na rzecz człowieka usługi, a także stanowi warunki prowadzenia działalności gospodarczej, realizacji funkcji mieszkaniowej oraz spędzania czasu wolnego. Pierwsza rola środowiska – rola dostawcy – materializuje się zarówno poprzez dobra pierwotne, jak i dobra powstałe przy udziale człowieka wykorzystującego siły przyrody, np. w działalności rolniczej lub gospodarce leśnej. Usługi jakie świadczy środowisko to przede wszystkim odbiór materii już przez człowieka niechcianej – odpadów związanych z procesami produkcyjnymi. Środowisko jako całość determinuje lokalizację konkretnych funkcji – klimat, ukształtowanie terenu, stosunki wodne w glebie wpływają na wartość danej powierzchni i jej przydatność do realizacji konkretnych działań człowieka²⁷⁴. Kompleksowe postrzeganie roli środowiska w procesie rozwoju wymaga rozszerzenia ww. podejścia. Istnienie i możliwość wykorzystania zasobów naturalnych to stymulator procesów rozwojowych, ale czynnikiem znacząco je ograniczającym jest degradacja środowiska. W przypadku braku odpowiednich surowców w danym regionie można zastosować technologie wykorzystujące substytuty lub dokonać zakupu i przetransportować je z innych regionów, lecz w przypadku degradacji środowiska nie można zrobić nic poza długookresową i kosztowną procedurą rekultywacji, która nie zawsze jest w stanie odtworzyć wszystkie elementy zniszczonych ekosystemów²⁷⁵.

Wartościując rolę środowiska naturalnego w rozwoju regionu, powinno się zwrócić uwagę na niuanse znaczeniowe pojęcia obszaru przyrodniczo cennego. Jeśli przyjęte zostanie założenie, że przyroda to całokształt świata organicznego i nieorganicznego, to mianem obszaru przyrodniczo cennego będzie można określić również tereny bogate w surowce mineralne. Doprowadzi to do zaliczenia do jednej kategorii parków narodowych, rezerwatów przyrody oraz np. terenów Górnego Śląska czy Zagłębia Miedziowego w Lubinie. Powyższe rozumienie obszaru przyrodniczo cennego nie jest popularne – niemniej przykład ten ukazuje, jak wieloznaczne może być postrzeganie nie tylko przestrzeni, ale i zasobów środowiska²⁷⁶.

Inwentaryzacja posiadanych przez region zasobów naturalnych połączona z rozpowszechnieniem uzyskanych wyników wśród członków społeczności lokalnej i regionalnej może mieć daleko idące skutki przejawiające się w dążeniu do równoważenia rozwoju. Świadoma, z jednej strony posiadanych zasobów a z drugiej konsekwencji degradacji środowiska, społeczność przypuszczalnie będzie wymagać od wszystkich przedsiębiorstw i instytucji otoczenia biznesu funkcjonujących w regionie takiego doboru form produkcji, świadczenia usług i zarządzania wewnętrznego w jednostce, aby możliwe było poszanowanie zasobów naturalnych. Wspomniana wiedza ma szansę wpłynięcia na postawy życiowe oraz zachowa-

²⁷⁴ Graczyk A., Graczyk A. M., 2011. Wprowadzanie mechanizmów rynkowych w ochronie środowiska. Polskie Wyd. Ekonomiczne, Warszawa, s. 11.

²⁷⁵ Bernaciak A., 2009. Ograniczanie antropogenicznych..., *op. cit.*, s. 39.

²⁷⁶ Dobrzańska B.M., 2005. Obszary przyrodniczo cenne [w:] Poskrobko B. (red.), Zarządzanie turystyką na obszarach przyrodniczo cennych. Wyd. Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, s. 10–11.

nie samych członków społeczności i doprowadzenie do przeobrażenia modelu konsumpcji. Wymienione na wstępie wyniki inwentaryzacji zasobów winny być połączone z prowadzoną wewnątrz regionu polityką przestrzenną, polityką ochrony środowiska, polityką ochrony przyrody, działaniami promującymi ekorozwój, a także z edukacją ekologiczną. Warunkami koniecznymi zaistnienia ww. zmian i jednocześnie powodzenia wszystkich rodzajów oddziaływań na społeczność lokalną i przestrzeń regionu są nie tylko wiedza, ale i odpowiedni poziom zamożności. Nikt nie będzie skłonny myśleć kategoriami zachowania zasobów naturalnych w przypadku ubóstwa.

2.4. Cechy środowiska naturalnego a region transgraniczny na przykładzie Karkonoszy

Zasoby środowiska naturalnego są cennym walorem nie tylko w rozumieniu wartości świadczeń ekosystemu utożsamianych z rodzajem dobra ekonomicznego. Zasoby te mogą być podstawą delimitacji regionów przekraczających zarówno wewnętrzne granice administracyjne, jak i granice państwowe. W pierwszym przypadku za przykład może posłużyć chociażby opisany wcześniej region Zielonych Płuc Polski. W drugim przypadku powstaną regiony transgraniczne. Warto zaakcentować, że regiony transgraniczne należą do grupy regionów, które nie są wyznaczane w celu zwiększania skuteczności władzy. Cechy regionów transgranicznych sprawiają, że można uznać, iż są one sposobem na uniezależnienie się od władzy formalnej – pozwalają zamieszkującym je społecznościom na wybór własnej drogi rozwoju. Wyształcenie się transgranicznego regionu wymaga pozytywnego nastawienia społeczności zamieszkującej po obu stronach granicy, niskiej formalizacji tejsze granicy i przyjaznych kontaktów na szczeblu zarówno rządowym, jak i samorządowym.

W Unii Europejskiej (UE) występuje bardzo zróżnicowany podział terytorialny – jest to pochodną tradycji rozwojowej poszczególnych krajów oraz przyjętych zasad kultury administracyjnej. Sam fakt przynależności graniczących krajów do Wspólnoty nie jest wystarczający do zaistnienia regionu transgranicznego, potrzebny jest impuls skłaniający przygraniczne społeczności do współdziałania. Jednorodność cech w zakresie środowiska naturalnego będąca podstawą przestrzennej spójności umożliwia wyznaczenie regionów w ujęciu geograficznym. Dopiero podobna formuła życia społeczności zamieszkującej dany obszar, wspólne interesy ekonomiczne pozwalają na przejście do poziomu więzi wyznaczających regiony w ujęciu ekonomicznym i socjologicznym – co jest tym bardziej interesujące, jeśli dotyczy terenów przygranicznych. Unia dostrzega potencjał tkwiący we współpracy transgranicznej, na przestrzeni lat stworzono szereg dokumentów określających podstawowe zasady omawianej współpracy. Zalicza się do nich przede wszystkim Europejską Konwencję Ramową o Współpracy Transgranicznej między Wspólnotami i Władzami Terytorialnymi, Europejską Kartę Samorządu Terytorialnego, Europejską Kartę Regionów Granicznych i Transgranicznych oraz Europejską Kartę Samorządu Terytorialnego²⁷⁷.

Do współpracy transgranicznej niezbędny jest wspomniany impuls, w przypadku Karkonoszy funkcję tę pełnią zasoby środowiska naturalnego. Zasięg procesów prowadzących do wytworzenia się karkonoskiego regionu transgranicznego – a tym samym jego granice, związane są bezpośrednio z terenami obu karkonoskich parków narodowych. Karkonoski

²⁷⁷ Tomaszewski K., 2007. Regiony w procesie integracji europejskiej. Wyd. Oficyna Wolters Kluwer business, Kraków, s. 12–14, 105.

Park Narodowy (KPN) oraz Krkonošský národní park (KRNAP) to zarządzające wydzielonym obszarem jednostki terytorialne zobowiązane do realizacji określonych prawem zadań statutowych i dysponujące budżetem te działania umożliwiającym. Naturalne podobieństwo przyrodnicze oraz zbieżność w zakresie zasad funkcjonowania obszarowych form ochrony przyrody wynikająca z akcesji zarówno Polski, jak i Czech do UE sprawiają, że procesy zachodzące na terenie obu parków są bardzo podobne. Historycznie obszar Karkonoszy stanowi funkcjonalną całość. Świadczą o tym m.in. wykształcenie się charakterystycznej architektury karkonoskiej czy przebieg szlaków tworzących spójne ciągi komunikacyjne łączące tereny położone po obu stronach granicy i powodujące, że występuje jednolity, transgraniczny produkt turystyczny. Oznacza to, że wpływ wydzielonego regionu transgranicznego wykracza poza tereny obu Karkonoskich Parków Narodowych i obejmuje również terytorialnie powiązane z nimi gminy realizujące funkcje turystyczne.

W związku z dążeniem do uchwycenia wpływu wartości środowiska naturalnego na wykształcanie się regionu transgranicznego badania zawężono do działań bezpośrednio związanych z istnieniem Karkonoskich Parków Narodowych. Celem funkcjonowania obu Parków jest ochrona przyrody – jest to wartość nadrzędna, której muszą być podporządkowane wszystkie inne funkcje realizowane na obszarze chronionym. Przyjęcie wspomnianego priorytetu może utrudniać właściwe uchwycenie sekwencji procesów zachodzących na badanym obszarze, stąd na rysunku 2 są one zaprezentowane.

PODSTAWA DZIAŁANIA KPN I KRNAP: THE BASIS OF DOING KPN I KRNAP: ZASOBY NATURALNE ENVIRONMENTAL RESOURCES				
FUNKCJE: FUNCTIONS:	 Ochrona przyrody Nature conservation	 Turystyka Tourism	 Edukacja ekologiczna Environmental education	 Kultura Culture
ODBIORCY: RECIPIENTS:	Turyści Mieszkańcy Inwestorzy Tourists Inhabitants Investors			
GŁÓWNE EFEKTY W REGIONIE MAIN EFFECTS IN REGION:	Bezpieczeństwo środowiskowe (dla ludzi i przyrody) Rozwój zrównoważony Produkt turystyczny Environmental security (for people and nature) Sustainable development Touristic product			
REZULTAT KOŃCOWY: FINAL RESULT: WSPÓLNA PRZESTRZEŃ – WSPÓLNOTA INTERESÓW COMMON AREA – COMMUNITY OF INTERESTS				

Źródło: opracowanie własne
 Source: own study

Rys. 2. Działalność KPN i KRNAP – realizowane funkcje, ich odbiorcy i efekty w regionie
 Fig. 2. KPN and KRNAP activity – functions performed, their recipients and their effects within the region

Dzięki powyższemu wyeksponowaniu wartości zasobów naturalnych na badanym terenie można ukazać w jaki sposób, poprzez wykorzystanie jakich mechanizmów tworzony jest region transgraniczny opierający się na przyjęciu priorytetu wartości przyrodniczych.

Nadrzędność funkcji ochrony przyrody sama w sobie zmusza do całościowego traktowania obszaru obu parków. Nie da się efektywnie chronić przyrody w układzie do i od granicy. Ponadto podobieństwo w zakresie ukształtowania terenu, flory, fauny, klimatu itd. sprawia, że po obu stronach granicy istotnym aspektem rozwoju jest aktywność turystyczna – zarówno turystyka wędrowna, piesza, jak i narciarstwo zjazdowe. Skala funkcji turystycznej wskazuje na występowanie w Karkonoszach turystyki masowej – liczbę osób odwiedzających KRNAP szacuje się na 10 mln rocznie, a liczbę turystów po polskiej stronie na 2,0 mln rocznie²⁷⁸. Konieczność zapobiegania antropopresji związanej z taką popularnością obszaru jest kolejnym impulsem skłaniających parki do współpracy.

Polsko-czeska przestrzeń regionalna opiera się na wartościach ekosystemów – z jednej strony prowadzących do konieczności ochrony unikatowych terenów Karkonoszy, a z drugiej stanowiących podstawę rozwoju funkcji turystycznej realizowanej przez społeczności zamieszkujące po dwóch stronach granicy. Nie sposób nie zauważyć funkcji jaką pełnią logo obu parków. „Markę produktu turystycznego obszaru należy rozumieć jako nazwę, termin, znak, symbol, wzór lub kombinację tych elementów, stworzoną w celu rozpoznania dóbr udostępnianych turystom i usług świadczonych przez podmioty zaangażowane w zaspokajanie potrzeb turystycznych w miejscu recepcji turystycznej i odróżniania ich od dóbr i usług występujących w konkurencyjnych miejscach recepcji turystycznej”²⁷⁹. Logo parków wyczerpują zaprezentowaną powyżej definicję. Ponieważ przeważająca część bazy turystycznej zlokalizowana jest w otoczeniu obu parków całościowe postrzeganie przestrzeni związanej z obszarem chronionym rozciąga się na obszar gmin, na terenie których parki utworzono – po stronie polskiej jest to zespół sześciu gmin (Szklarska Poręba, Piechowice, Jelenia Góra, Podgórzyn, Karpacz i Kowary), natomiast po stronie czeskiej okres Trutnov, okres Semily oraz okres Jablonec nad Nysą²⁸⁰.

Istotnym efektem współpracy pomiędzy KPN i KRNAP, umacniającym całościowe postrzeganie terenów znajdujących się po polskiej i czeskiej stronie gór, jest realizacja transgranicznych projektów unijnych w ramach Programu Operacyjnego Europejskiej Współpracy Transgranicznej (PO EWT) Republika Czeska–Rzeczpospolita Polska 2007–2013. Charakter realizowanych projektów dowodzi, że na badanym obszarze występują podobna formuła życia społeczności oraz wspólne interesy ekonomiczne. Oznacza to, że pierwotne wyznaczenie regionu transgranicznego opierające się na wartościach przyrodniczych znajduje potwierdzenie w ujęciu ekonomicznym i socjologicznym.

Do wspólnych inicjatyw KPN i KRNAP zalicza się m.in. projekty: „Wzmocnienie współpracy transgranicznej w edukacji ekologicznej w KRNAP i KPN”, „Bezpieczne Karkonosze”, „Rozwój infrastruktury turystycznej KRNAP i KPN”, „Karkonosze w INSPIRE – wspólny

²⁷⁸ <http://www.cikpn.kpnmb.pl/o-projekcie.html> [data pobrania 2013-04-12]

²⁷⁹ Bosiacki S., Hołderna-Mielcarek H., 2010. Marka produktu turystycznego czynnikiem konkurencyjności regionu [w:] Wilczyńska K. (red.), Gospodarka turystyczna w XXI wieku. Wyd. Naukowe Wyższej Szkoły Handlu i Usług w Poznaniu, s. 118.

²⁸⁰ Kulczyk-Dynowska A., Przybyła K., 2012. Karkonoskie parki narodowe (Karkonoski Park Narodowy i Krkonošský národní park) a rozwój transgranicznej przestrzeni regionalnej [w:] Sobczak E., Raszkowski A. (red.), Prace Naukowe UE nr 244 Problemy rozwoju regionalnego, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, s. 321–329.

GIS w ochronie przyrody”, „Wspólna edukacja pracowników Dyrekcji KRNAP i KPN” oraz „Jedne lasy, jedne góry”²⁸¹.

Projekt „Wzmocnienie współpracy transgranicznej w edukacji ekologicznej w KRNAP i KPN” miał na celu upowszechnienie edukacji ekologicznej wśród polskiej i czeskiej młodzieży. W związku z tym prowadzono działania bezpośrednio angażujące nie tylko młodych ludzi z obu krajów, ale i nauczycieli oraz pracowników KPN i KRNAP. Przyroda Karkonoszy pełniła tu rolę łącznika społeczności lokalnych. Twórcy projektu założyli, że upowszechnianie zasad zrównoważonego rozwoju wśród dorastających członków lokalnej społeczności będzie miało wpływ na formułowane w przyszłości kierunki rozwoju gmin karkonoskich i pozwoli na łagodzenie konfliktów przestrzennych charakterystycznych dla obszaru Karkonoszy.

Projekt „Bezpieczne Karkonosze” obejmował działania nakierowane na integrację służb terenowych obu Parków Narodowych. Masowa turystyka zwiększa prawdopodobieństwo wystąpienia wypadku w trudno dostępnym dla służb ratowniczych terenie. Stąd podniesienie kwalifikacji w zakresie pomocy przedmedycznej oraz wypracowanie procedur reagowania w sytuacjach nagłego zagrożenia przez pracowników KPN i KRNAP w wymierny sposób wpływają na podniesienie poziomu bezpieczeństwa turystów. Działania realizowane okazały się tak potrzebne, że podjęto decyzję o ich kontynuowaniu w projekcie „Bezpieczne Karkonosze II”.

Głównym celem projektu „Rozwój infrastruktury turystycznej KRNAP i KPN” było stworzenie spójnej infrastruktury turystycznej gwarantującej dostęp do informacji o atrakcjach położonych po obu stronach granicy oraz umożliwiającej organizowanie wspólnych warsztatów dla turystów z Polski i Czech. Na terytorium KPN powstało Centrum Informacyjne Karkonoskiego Parku Narodowego przy ul. Leśnej 9 w Karpaczu. Wybór lokalizacji nie był przypadkowy – wytypowana nieruchomość jest jednym z niewielu zachowanych budynków o typowej dla Karkonoszy regionalnej architekturze. W celu dostosowania obiektu do potrzeb edukacji ekologicznej wykonano generalny remont z zachowaniem oryginalnych detali architektonicznych. Centrum oferuje ekspozycje prezentujące tradycyjną aktywność gospodarczą dawnych mieszkańców Karkonoszy – cechu zielarzy wykorzystującego zioła karkonoskie oraz poszukiwaczy złota i minerałów. Ponadto w Centrum znajduje się ekspozycja geologiczna i geomorfologiczna dotycząca Karkonoszy. Poza pokreśleniem jedności terenu Karkonoszy poprzez ww. działania związane z projektem stworzono wspólną polsko-czeską stronę internetową łączącą społeczności po obu stronach granicy. Charakter działania Centrum pozwala także na organizację wspomnianych już wspólnych polsko-czeskich warsztatów. Po czeskiej stronie projekt obejmował zadania prowadzące przede wszystkim do rewitalizacji ogrodu klasztorowego w Vrchlabi. Prócz tego wykonano ekspozycję geologiczną oraz zrealizowano założenie sadu z regionalnymi odmianami dawnych drzew owocowych. Dzięki prowadzonym działaniom stworzono infrastrukturę podkreślającą istnienie transgranicznego produktu turystycznego.

Projekt „Karkonosze w INSPIRE – wspólny GIS w ochronie przyrody” realizowany jest w ramach priorytetu „Wzmacnianie dostępności komunikacyjnej, ochrona środowiska, profilaktyka zagrożeń.” Projekt ma na celu utworzenie wspólnego systemu zarządzania i dostępu do informacji przestrzennej w Rezerwacie Biosfery Karkonosze/Krkonoše (MaB). Dzięki jego realizacji możliwe będzie całościowe planowanie i zarządzanie środowiskiem Karkonoszy.

²⁸¹ Charakterystyka prowadzonych przez KPN i KRNAP projektów unijnych została wykonana na podstawie materiałów źródłowych Karkonoskiego Parku Narodowego.

Ułatwi to wspólne działania parków na rzecz poprawy stanu siedlisk, ochrony różnorodności biologicznej itd. i wymiennie wpłynie na poprawę jakości środowiska naturalnego na pograniczu polsko-czeskim. Ponadto upowszechnienie dostępu do informacji przestrzennej, a także poszerzenie wiedzy o środowisku będzie miało znaczenie dla współpracy obu parków z jednostkami naukowymi. Projekt podkreśla jedność przyrodniczą omawianego regionu i konieczność współpracy obu parków przy podejmowaniu decyzji dotyczących ekosystemów. Pośrednio ma też znaczenie w rozwoju turystyki kwalifikowanej.

Projekt „Wspólna edukacja pracowników Dyrekcji KRNAP i KPN” realizowany jest w stosunkowo długim okresie – obejmuje lata 2010–2014. Główny jego cel projektu stanowi wzmocnienie współpracy pomiędzy pracownikami KPN i KRNAP. W projekcie zaplanowano naukę języka dla pracowników parków – odpowiednio czeskiego i polskiego. Nauka prowadzona jest nie tylko podczas zajęć z lektorem, ale i poprzez wymianę pracowników pomiędzy parkami realizowaną w trakcie delegacji zagranicznych. Prócz nauki języków projekt przewiduje szkolenia z zakresu prawodawstwa i procedur administracyjnych obowiązujących po obu stronach granicy. Z punktu widzenia postrzegania obszaru transgranicznego istotny jest również poboczny cel projektu – opracowanie i wydanie tematycznego słowniczka polsko-czeskiego oraz jego nieodpłatne przekazanie do urzędów miast i gmin terytorialnie z Karkonoskimi Parkami Narodowymi powiązanych, lokalnych punktów informacji turystycznej oraz karkonoskich schronisk górskich.

Zainspirowany Międzynarodowym Rokiem Lasu projekt „Jedne lasy, jedne góry” ma na celu rozpowszechnianie informacji dotyczących ekosystemów leśnych, funkcji lasów, gospodarczego znaczenia zbiorowisk leśnych oraz zarządzania karkonoskimi lasami. Zakładanym efektem projektu było podkreślenie znaczenia lasu dla zrównoważonego rozwoju regionu. Istotnym jest, że realizując projekt, prowadzono działania skierowane bezpośrednio do lokalnej społeczności – zorganizowano imprezy masowe w Szklarskiej Porębie i Harrachovie, w których udział wzięli nie tylko mieszkańcy polsko-czeskiego pogranicza, ale i przedstawiciele lokalnych samorządów. W związku z projektem powstały wydawnictwa o tematyce leśnej, przeprowadzono warsztaty dla nauczycieli oraz młodzieży szkolnej.

Opisane projekty mogą być traktowane jako potwierdzenie słuszności potrzeby całościowego postrzegania Karkonoszy. Potrzeba ta wyrażana jest przez turystów doceniających ekosystemy omawianych gór, jak i profesjonalistów zajmujących się ochroną karkonoskiej przyrody. Realizowane przez Karkonoskie Parki Narodowe projekty angażują nie tylko pracowników obu parków, ale i członków społeczności lokalnych, lokalne władze oraz miliony turystów – mają więc ogromny zasięg oddziaływania. Powyższe dowodzi, że opierając się na wartościach przyrodniczych, można przeforsować ideę regionu niezależnego od granic administracyjnych. Region transgraniczny jest odbiciem zachowań ludzi i postrzegania przez nich przestrzeni. Nie ma tu mowy o sztucznie wyznaczonej granicy – istotne jest, w jaki sposób dana przestrzeń funkcjonuje i jak jest odbierana przez użytkowników.

CZĘŚĆ III

OBSZARY CHRONIONE W STRUKTURZE FUNKCJONALNO-PRZESTRZENNEJ REGIONÓW

3.1. Charakterystyka obszarów chronionych i ich funkcji

Polskie prawodawstwo przewiduje następujące formy ochrony przyrody: parki narodowe, rezerwy przyrody, parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu, obszary Natura 2000, pomniki przyrody, stanowiska dokumentacyjne, użytki ekologiczne, zespoły przyrodniczo-krajobrazowe oraz ochronę gatunkową roślin, zwierząt i grzybów²⁸². Wymienione formy ochrony przyrody można podzielić na trzy grupy: formy ochrony obszarowej, formy ochrony obiektowej i formy ochrony gatunkowej.

W pierwszej grupie wyodrębnia się formy tradycyjne (parki narodowe i rezerwy przyrody), formy nowsze (parki krajobrazowe i obszary chronionego krajobrazu) oraz formy najnowsze (obszary Natura 2000). Wśród form zaliczanych do grupy drugiej wyróżnia się pomniki przyrody, stanowiska dokumentacyjne, użytki ekologiczne, a także zespoły przyrodniczo-krajobrazowe. Formy ochrony gatunkowej – wymienione jako trzecie – obejmują ochronę gatunkową roślin, zwierząt i grzybów²⁸³.

Tradycyjnie pojmowane obszarowe formy ochrony przyrody to: znane już w 1934 r. parki narodowe, rezerwy przyrody; pochodzące z lat siedemdziesiątych ubiegłego stulecia parki krajobrazowe i obszary chronionego krajobrazu²⁸⁴ oraz wprowadzone ustawą o ochronie przyrody z 2004 r. obszary Natura 2000. Poza ochroną gatunkową i pomnikami przyrody każda z funkcjonujących w Polsce form ochrony przyrody ma charakter przestrzenny. W związku z tym, do grupy obszarowych form ochrony przyrody przyporządkować można dodatkowo – wchodzące w skład form ochrony obiektowej – użytki ekologiczne, zespoły przyrodniczo-krajobrazowe, a także stanowiska dokumentacyjne²⁸⁵.

Na terenie poszczególnych obszarów chronionych ustawodawca przewidział zróżnicowane ograniczenia aktywności człowieka, determinując jednocześnie siłę wpływu danych

²⁸² Art. 6, pkt. 1 Ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. 2004 Nr 92, poz. 880 z późn. zm.).

²⁸³ Radecki W., 2005. Problematyka prawna obszarów Natura 2000 [w:] Zielińska A. (red.), Natura 2000 w Euroregionie Nysa. Wyd. Alex, Jelenia Góra, s. 8.

²⁸⁴ Parki krajobrazowe i obszary chronionego krajobrazu zaczęły funkcjonować wprawdzie w latach 70. ubiegłego stulecia, ale właściwą regulację prawną zyskały dopiero na mocy ustawy o ochronie przyrody z 16 października 1991 r.

²⁸⁵ Radecki W., 2005. Problematyka..., *op. cit.*, s. 8.

typów obszarów chronionych na życie społeczno-gospodarcze. Najwyższą formą prawną ochrony przyrody są – wymienione na pierwszej pozycji art. 6, pkt. 1 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. 2004, Nr 92 poz. 880 z późn. zm.) – parki narodowe. Park obejmuje obszar chroniony o powierzchni nie mniejszej niż 1000 ha, wyróżniający się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, społecznymi, kulturowymi i edukacyjnymi. Rangę parku narodowego podkreśla to, że utworzenie lub powiększenie obszaru parku narodowego, podobnie jak i rezerwatu przyrody, jest celem publicznym w rozumieniu ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz.U. z 2004 r. Nr 261, poz. 2603, z późn. zm.) Powodem, dla którego tworzy się parki narodowe, jest chęć ochrony całości przyrody oraz cech krajobrazu na danym terenie. Powyższe zamierzenie realizowane jest poprzez dążenie do zachowania różnorodności biologicznej, ochronę zasobów, a także tworów i składników przyrody nieożywionej, jak i odtwarzanie zniekształconych siedlisk przyrodniczych i przywracanie właściwego stanu zasobów i składników przyrody. Teren zajmowany przez park narodowy jest wyjęty spod normalnych reguł gospodarowania – ustawodawca wskazuje, że może być on udostępniany w sposób niewpływający negatywnie na znajdującą się na obszarze parku przyrodę. Obawy o negatywny wpływ otoczenia na funkcjonowanie parku są na tyle silne, iż z mocy prawa teren parku narodowego jest obligatoryjnie otaczany, stanowiąc swojego rodzaju izolator, sferą ochronną zwaną otuliną. Warto zaznaczyć, iż w ostatnim czasie nastąpiły zmiany organizacyjne dotyczące funkcjonowania parków narodowych – począwszy od 1 stycznia 2012 r. parki narodowe są państwowymi osobami prawnymi prowadzącymi samodzielną gospodarkę finansową²⁸⁶.

Kolejną, przewidzianą przez prawo, formą ochrony przyrody jest rezerwat przyrody. Za rezerwat mogą zostać uznane obszary zachowane w stanie naturalnym lub mało zmienionym, ekosystemy, ostoje i siedliska przyrodnicze, a także siedliska roślin, siedliska zwierząt i siedliska grzybów oraz twory i składniki przyrody nieożywionej, wyróżniające się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, kulturowymi lub walorami krajobrazowymi²⁸⁷. Istnieje wiele rodzajów i typów rezerwatów – za podstawowe uznaje się rezerwaty „leśne, torfowiskowe, łąkowe, stepowe, słonoroślowe, faunistyczne, florystyczne, wodne, krajobrazowe i przyrody nieożywionej”²⁸⁸. Na terenie rezerwatu zabrania się podejmowania dokładnie tych samych działań co w parkach narodowych²⁸⁹. Od poprzednio omówionej formy ochrony przyrody rezerwat odróżnia się m.in.: fakultatywnym charakterem otuliny oraz brakiem ustanowienia minimalnej powierzchni.

Trzecią formą ochrony przyrody są parki krajobrazowe. Ustawodawca wskazuje, iż parki te utworzyć można – ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne, kulturowe czy walory krajobrazowe – mocą uchwały sejmiku województwa. Warte podkreślenia jest to, że grunty rolne i leśne oraz inne nieruchomości znajdujące się w granicach parku krajobrazowego mogą być gospodarczo wykorzystywane. Charakterystyczna dla parku krajobrazowego jest skala wpływu, jaką mają na jego funkcjonowanie władze lokalne. Utworzenie, zmiana granic

²⁸⁶ Zmiany te regulują przepisy od art. 8a do art. 12 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (tekst jednolity).

²⁸⁷ Art. 13 pkt. 1 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. 2004 Nr 92, poz. 880 z późn. zm.).

²⁸⁸ Pawlaczyk P., Jermoczek A., 2000. Poradnik lokalnej ochrony przyrody. Wyd. Lubuskiego Klubu Przyrodników, Świebodzin, s. 116.

²⁸⁹ Art. 15 Ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. 2004 Nr 92, poz. 880 z późn. zm.) zawiera wspólną dla parków narodowych i rezerwatów przyrody listę zakazów.

lub zlikwidowanie parku krajobrazowego wymaga dokonania stosownych uzgodnień z właściwą miejscowo radą gminy. Ponadto ustawodawca pozostawia organowi tworzącemu park dowolność w zakresie wyznaczania zakazów czynności na terenie objętym ochroną. Ustawa o ochronie przyrody zawiera jedynie wykaz propozycji zakazów, jakie mogą być wprowadzone na terenie parku krajobrazowego²⁹⁰.

Sporządzany dla każdej z dotychczas omówionych form ochrony przyrody, stanowiący podstawę funkcjonowania, plan ochrony tworzy się w czterech etapach. Po pierwsze należy wykonać szczegółową inwentaryzację zasobów pozwalającą na przeprowadzenie oceny stanu przyrody. Następnie wskazuje się istniejące zagrożenia oraz określa źródła zagrożeń potencjalnych, możliwych do wystąpienia w przyszłości. Z uwagi na fakt, iż obszary chronione nie są terenami zamkniętymi, trzeci etap tworzenia planu ochrony stanowią ocena uwarunkowań społeczno-gospodarczych oraz opinia dotycząca stanu zagospodarowania przestrzennego. Tworzenie planu ochrony kończy się analizą skuteczności dotychczas stosowanych sposobów ochrony przyrody²⁹¹.

Plan podzielić można na dwie zasadnicze części: diagnostyczną, w której przedstawia się rozpoznanie rzeczywistości oraz operacyjną, w której wskazuje się na koncepcje ochrony przyrody, konkretne zadania ochronne i sposoby eliminacji zagrożeń. Projekt planu ochrony sporządzany jest w sposób umożliwiający społeczeństwu udział w pracach. Przykładowo plan ochrony dla parku narodowego wymaga zaopiniowania przez właściwe miejscowo rady gmin. Plany ochrony dla wszystkich trzech powyżej omówionych form ochrony przyrody sporządzane są na okres 20 lat. Przyjęcie takiej perspektywy czasowej zwraca uwagę na fakt, że dla przyrody czas liczy się w innych kategoriach niż dla życia gospodarczego²⁹².

Następną formą ochrony przyrody są obszary chronionego krajobrazu. W myśl zawartej w ustawie o ochronie przyrody definicji obejmują one wyróżniające się krajobrazowo tereny o różnych typach ekosystemów, wartościowe ze względu na możliwość zaspokajania potrzeb związanych z turystyką i wypoczynkiem lub pełnioną funkcję korytarzy ekologicznych²⁹³. Obszar chroniony może być wyznaczony w drodze uchwały sejmiku województwa. Ustawodawca proponuje – podobnie jak w przypadku parku krajobrazowego – katalog zakazów jakie można ustanowić terenie obszaru chronionego. Funkcjonowanie omawianego obszaru ma znaczenie przede wszystkim z punktu widzenia planowania przestrzennego – procesy gospodarcze nie podlegają tu restrykcyjnym ograniczeniom (wyklucza się jedynie tzw. przemysł uciążliwy). Twórcom omawianej formy ochrony przyrody przyświecała idea ochrony znaczących powierzchni charakterystycznego w danym regionie, mającego duże znaczenie dla turystyki, krajobrazu²⁹⁴.

Kolejna forma ochrony przyrody – sieć obszarów Natura 2000 jest przykładem ponadpaństwowego charakteru ochrony przyrody i dowodem na konieczność międzynarodowej współpracy w tym zakresie. Natura 2000 to zorganizowana, w części finansowana ze środków

²⁹⁰ Art. 16 i 17 z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. 2004 Nr 92, poz. 880 z późn. zm.).

²⁹¹ Art. 20 Ustawy dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. 2004 Nr 92, poz. 880 z późn. zm.).

²⁹² Art. 18–24 Ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. 2004 Nr 92, poz. 880 z późn. zm.).

²⁹³ Art. 23 Ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. 2004 Nr 92, poz., 880 z późn. zm.).

²⁹⁴ Radecki W., 1993. Ustawa o ochronie przyrody a samorząd terytorialny. Wyd. Samorządowe Fundacji Rozwoju Demokracji Lokalnej, Warszawa, s. 13.

ków Wspólnoty Europejskiej, inicjatywa wielu państw polegająca na wyznaczeniu obszarów specjalnej ochrony ptaków oraz specjalnej ochrony siedlisk. W skład sieci może wchodzić część lub całość parków narodowych, rezerwatów przyrody, parków krajobrazowych, obszarów chronionego krajobrazu, stanowisk dokumentacyjnych, użytków ekologicznych, zespołów przyrodniczo-krajobrazowych, a nawet pomniki przyrody. Projekt listy obszarów wchodzących w skład omawianej sieci przygotowywany jest zgodnie z prawem Unii Europejskiej przez ministra właściwego do spraw środowiska. W prace nad wyznaczeniem obszarów Natura 2000, zmiany ich granic lub ewentualnej likwidacji zaangażowane są ponadto: ministerstwo właściwe do spraw rozwoju wsi, ministerstwo właściwe do spraw rolnictwa oraz ministerstwo właściwe do spraw gospodarki wodnej. Sieć Natura 2000 funkcjonuje – podobnie jak parki narodowe, parki krajobrazowe i rezerваты przyrody – opierając się na 20-letnim planie ochronnym. Plan ten określa granice obszaru Natura 2000, a ponadto zawiera charakterystykę istniejących i potencjalnych zagrożeń wraz z propozycją ich eliminacji, opis warunków zachowania lub przywrócenia właściwego stanu ochrony siedlisk i gatunków, wykaz zadań ochronnych oraz charakterystykę zakresu monitoringu przyrodniczego²⁹⁵.

Stanowiska dokumentacyjne, użytki ekologiczne oraz zespoły przyrodniczo-krajobrazowe to formy ochrony przyrody powstające w drodze uchwały rady gminy²⁹⁶. Ustawodawca proponuje wspólny dla wszystkich trzech ww. form ochrony katalog zakazów, spośród których organ ustanawiający wymienione formy ochrony przyrody wybiera najbardziej stosowne dla danego obszaru pozycje²⁹⁷.

Stanowiska dokumentacyjne obejmują ważne pod względem naukowym lub dydaktycznym miejsca występowania formacji geologicznych, kopalnych szczątków roślin i zwierząt, nagromadzeń skamieniałości lub tworów mineralnych, jaskinie, a nawet wyrobiska powierzchniowe i podziemne. Są jedyną formą ochrony przyrody, którą nie zawsze można wyodrębnić na powierzchni ziemi²⁹⁸.

Użytki ekologiczne ustanawia się na pozostałościach ekosystemów mających znaczenie do zachowania różnorodności biologicznej – mogą to być np. naturalne zbiorniki wodne, oczka wodne, bagna, torfowiska, starorzecza czy siedliska przyrodnicze²⁹⁹.

Potrzeba ochrony krajobrazu doprowadziła do ustanowienia kolejnej formy ochrony przyrody – zespołów przyrodniczo-krajobrazowych. Zespoły te obejmują fragmenty krajobrazu naturalnego i kulturowego zasługujące na ochronę ze względu na walory widokowe lub estetyczne³⁰⁰.

Powyższe formy ochrony przyrody wyczerpują przewidziany przez ustawodawcę katalog obszarowych form ochrony. Przykład Sieci Natura 2000 sygnalizuje międzynarodowy wymiar

²⁹⁵ Art. 25–39 Ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. 2004 Nr 92, poz. 880 z późn. zm.).

²⁹⁶ Art. 44 Ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. 2004 Nr 92, poz. 880 z późn. zm.).

²⁹⁷ Art. 45 Ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. 2004 Nr 92, poz. 880 z późn. zm.).

²⁹⁸ Art. 41 Ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. 2004 Nr 92, poz. 880 z późn. zm.).

²⁹⁹ Art. 42 Ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. 2004 Nr 92, poz. 880 z późn. zm.).

³⁰⁰ Art. 43 Ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. 2004 Nr 92, poz. 880 z późn. zm.).

ochrony przyrody. Unia Europejska opracowała wiele programów koordynujących działania w omawianym zakresie – najbardziej znanymi są: obejmujący różne formy ochrony przyrody, składający się z obszarów węzłowych, korytarzy ekologicznych oraz obszarów wymagających unaturalnienia projekt zintegrowanej sieci obszarów chronionych European Ecological Network – EECNET oraz inicjatywa tzw. Zielonych Płuc Europy.

Coraz pełniejsze zagospodarowanie przestrzenne nasila antropopresję, powodując osłabienie systemów ekologicznych. Oddziaływanie antropogeniczne to „każdy świadomy lub nieświadomy, celowy lub przypadkowy bodziec pochodzący ze społeczeństwa ludzkiego wywołujący reakcję ze strony środowiska przyrodniczego. Wyróżniamy oddziaływania mające swoje pierwowzory albo analogi w warunkach naturalnych, różniące się jedynie intensywnością, czasem trwania bądź zasięgiem przestrzennym (np. pożary, wypas zwierząt hodowlanych, wydeptywanie itp.) oraz oddziaływania całkowicie nowe, wcześniej nieznanne w przyrodzie (np. wprowadzanie do obiegu nowych organicznych związków chemicznych, sztuczne oświetlenie zmieniające cykl dobowy i in.)”³⁰¹. Niezależnie od rodzaju antropopresji prawna ochrona terytoriów składających się na system ekologiczny kraju skutecznie ją ogranicza.

Celem i sensem funkcjonowania, a zarazem podstawową funkcją obszarów chronionych jest ochrona przyrody. Termin „ochrona przyrody” został zdefiniowany przepisami prawa – m.in. w wielokrotnie już wspomianej ustawie o ochronie przyrody. W myśl ustawodawcy ochrona przyrody polega na zachowaniu zrównoważonym użytkowaniu oraz odnawianiu zasobów, tworów i składników przyrody³⁰².

Ustawowe wytlumaczenie nie jest jedynym – literatura przedmiotu obfituje w wyjaśnienia terminu „ochrona przyrody”. Dla L. Lubczyńskiego oznacza on ochronę wartości ekologicznych, naukowych, wychowawczych, estetycznych, historycznych i kulturowych w funkcjonujących układach ekologicznych przy założeniu, że na przyrodę składają się ekosystemy, zespoły, gatunki, pojedyncze osobniki reprezentujące litosferę, hydrosferę i pedosferę wraz z całym krajobrazem naturalnym i kulturowym³⁰³.

Klasycznie, konserwatorskie podejście do ochrony przyrody reprezentuje S. Dolata, uznając, że „poprzez pojęcie ochrona przyrody rozumie się zachowanie, restytuowanie i właściwe użytkowanie zasobów przyrody, tworów przyrody żywej i nieożywionej – tak poszczególnych okazów i ich skupień jak i zbiorowiska na określonych obszarach – oraz gatunków roślin i zwierząt, których ochrona leży w interesie publicznym ze względów naukowych, estetycznych, historyczno-pamiętkowych, zdrowotnych, społecznych oraz ze względu na swoiste cechy krajobrazu.”³⁰⁴

P. Pawlaczyk wspólnie z A. Jermoczkiem twierdzą, że ochrona przyrody to dbałość o harmonijne funkcjonowanie krajobrazu, zapewnienie miejsca do życia wszystkim gatunkom, zapewnienie miejsca do spontanicznych procesów przyrodniczych, ochronę swoistości lokalnej oraz zabezpieczenie resztek pierwotności. Przy czym zaznaczają, że niemożliwym jest zrealizowanie wszystkich ww. celów na jednym terytorium³⁰⁵.

³⁰¹ Richling A., Solon J., 1996. Ekologia..., *op. cit.*, s. 129.

³⁰² Art. 2 Ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. 2004 Nr 92, poz. 880 z późn. zm.).

³⁰³ Lubczyński L., 2000. Ochrona przyrody w Polsce i na świecie [w:] Polskie parki narodowe na weekend, Wyd. Pascal, Bielsko-Biała, s. 13.

³⁰⁴ Dolata S., 1984. Ochrona i kształtowanie środowiska. Wyd. Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu, s. 10.

³⁰⁵ Pawlaczyk P., Jermoczek A., 2000. Poradnik lokalnej..., *op. cit.*, s. 9–11.

Współcześnie podkreśla się, że niezwykle istotne jest, by nie utożsamiać ochrony przyrody z ochroną środowiska. Nie zawsze jednak uznawano rozdzielność omawianych pojęć. Dla zwolenników pierwotnej, konserwatorskiej koncepcji ochrony przyrody „ochrona środowiska utożsamiana była właściwie z ochroną przyrody i oznaczała przede wszystkim zachowanie, restytuowanie, i racjonalne użytkowanie ze względów estetycznych, historyczno-pamiętkowych oraz zdrowotnych: zasobów przyrody w sensie ogólnym, tworów przyrody żywej i nieożywionej”³⁰⁶.

Konieczność rozdziału ochrony przyrody i ochrony środowiska wynika nie tylko z niuansów definicyjnych omawianych pojęć, ale i z odmiennych priorytetów, jakie wyznaczane są dla obu rodzajów działań. Ochrona środowiska w odróżnieniu od ochrony przyrody obejmuje działania prowadzące do racjonalnego kształtowania, a więc zmieniania środowiska w celu umożliwienia człowiekowi podniesienia poziomu życia poprzez uzyskanie zamierzonych efektów społecznych lub gospodarczych. Wspomniane działania muszą być prowadzone z zachowaniem równowagi przyrodniczej i zapewniać racjonalne gospodarowanie zasobami przyrodniczymi oceniane w długookresowej perspektywie czasowej. Celem ochrony środowiska są również przeciwdziałanie i zapobieganie degradacji środowiska oraz rekultywacja zniszczonych elementów przyrodniczych³⁰⁷.

Z powyższego wynika, że ochrona środowiska jest koniecznym, lecz niewystarczającym warunkiem do ochrony przyrody. Ochrona środowiska bardziej skłania się ku eliminowaniu siedmiu podstawowych zagrożeń życia na Ziemi, jakimi są: „zanieczyszczenie powietrza, zanieczyszczenie i deficyt wody, promieniowanie elektromagnetyczne, promieniowanie jonizujące, ograniczona odporność życia biologicznego, wyczerpywanie surowców, bariera przestrzeni oraz hałas i wibracje”³⁰⁸. Natomiast ochrona przyrody za priorytetowe uznaje zachowanie różnorodności biologicznej zagrożonej przede wszystkim przez „niszczenie zbiorowisk pierwotnych i tworzenie krajobrazów kulturowych, zanik tradycyjnych form krajobrazu kulturowego, spadek zmienności genetycznej zarówno w obrębie gatunków dzikich, jak i hodowlanych”³⁰⁹.

Czasami zdarza się nawet, że cele ochrony przyrody mogą być sprzeczne z celami ochrony środowiska. Przykładem jest chociażby energetyka wodna. Z punktu widzenia ochrony środowiska jest to działalność jak najbardziej korzystna, bo umożliwiająca uzyskanie tzw. czystej energii. Natomiast w odniesieniu do ochrony przyrody skutki jakie wywiera funkcjonowanie elektrowni wodnych, nie są oceniane jako pozytywne, ponieważ w związku z budową niezbędnych urządzeń zmianie ulega charakter środowiska rzeczno-³¹⁰.

Zupełnie inne podejście do ochrony środowiska i ochrony przyrody odnaleźć można w literaturze niemieckiej. Rozróżnia się w niej biologiczno-ekologiczną oraz techniczno-higieniczną ochronę środowiska. „Do pierwszej zalicza się ochronę przyrody (Naturschutz), pielęgnację krajobrazu (Landschaftspflege), wypoczynek związany z krajobrazem (Landschaftsbezogenes Erholungswesen) i kształtowanie zieleni na obszarach osiedleńczych (Grunordnung). Na techniczno-higieniczną ochronę środowiska składają się: utrzymanie czystości wody i powietrza (Reinhaltung von Wasser und Luft), ochrona przed ha-

³⁰⁶ Pawlak Z., 2002. Ochrona środowiska dla ekonomistów. Wyd. INTER-INFORM, Poznań, s. 66.

³⁰⁷ Dolata S., 1984. Ochrona i kształtowanie..., *op. cit.*, s. 9.

³⁰⁸ Kozłowski S., 1997. W drodze..., *op. cit.*, s. 22.

³⁰⁹ Richling A., Solon J., 1996. Ekologia..., *op. cit.*, s. 90.

³¹⁰ Pawlaczyk P., Jermoczek A., 2000. Poradnik lokalnej..., *op. cit.*, s. 12.

łasem (Larmschutz), ochrona przed chemikaliami szkodliwymi dla środowiska (Schutz vor schädlichen Umweltchemikalien), ochrona gleby (Bodenschutz), gospodarka śmieciami i odpadami stałymi (Behaltung fester Abfalle) oraz ochrona przed promieniowaniem (Strahlenschutz)³¹¹.

Zaprezentowane wyjaśnienia sygnalizują złożoność systemu, jakim jest środowisko naturalne, sugerując jednocześnie, że próby podejmowania jego ochrony – a co za tym idzie i ochrony przyrody – nie są proste. Stopień skomplikowania systemu, jakim jest środowisko, pomaga zobrazować wyodrębnienie jego części składowych. Zadanie to można wykonać, stosując różne kryteria podziału. Biorąc pod uwagę kryterium geosfer, podzielimy środowisko na atmosferę, biosferę, hydrosferę oraz litosferę. Jeśli zaś przyjmimy kryterium geokomponentów, wyróżnimy skały, gleby, powietrze, wodę, roślinność i zwierzęta. Obojętnie jak wyodrębnione zostaną części omawianego systemu, wyróżnić można zachodzące pomiędzy nimi powiązania pionowe (pomiędzy komponentami środowiska) oraz poziome (pomiędzy przestrzennymi jednostkami przyrodniczymi) powodujące, że zmiana choć jednego elementu wywołuje przekształcenie pozostałych. Stanowiące spójną całość środowisko jest systemem wrażliwym na zmianę – w zależności od jej siły – uruchamiając mechanizm samoregulacji powróci, do stanu sprzed zmiany lub wypracuje nowy układ, w którym będzie dla niej miejsce³¹². W związku z tym, że twórcą nienaturalnych zmian jest człowiek, można stwierdzić, że cały skomplikowany układ obszarów chronionych i innych działań zmierzających do utrzymania pierwotnego stanu natury powstaje właściwie po to, byśmy mogli chronić przyrodę sami przed sobą.

Oprócz podstawowej funkcji jaką jest ochrona przyrody, obszary chronione pełnią następujące funkcje: naukową, turystyczną, dydaktyczno-edukacyjną oraz kulturalno-historyczną.

Funkcja naukowa sprowadza się przede wszystkim do zapewnienia terenów do przeprowadzania badań naukowych. Przeprowadzanie badań, ekspertyz jest na trwałe wpisane w istotę funkcjonowania obszarów chronionych.

Funkcja turystyczna obszarów chronionych jest, z uwagi na możliwość zaspokojenia na ich terenie większości potrzeb turysty, bardzo rozbudowana. Człowiek staje się turystą za sprawą następujących potrzeb: odpoczynku i relaksu; aktywności i przygody; zdrowotnych; edukacyjnych; historyczno-archeologicznych; politycznych; naukowo-technicznych; obcowania ze sztuką; religijnych oraz handlowych³¹³.

Obszary chronione są diametralnie odmienne od silnie zurbanizowanego otoczenia, w jakim większość z nas żyje. Na obszarach chronionych zlokalizowanych jest wiele muzeów, zabytkowych budynków i budowli, w tym budynków kultu religijnego, promowana jest lokalna kultura oraz wytwarzanie rękodzieła. Pozwala to zaspokoić potrzeby historyczno-archeologiczne, naukowo-techniczne, religijne, a nawet handlowe.

W procesie zaspokajania potrzeb turystycznych granica obszaru chronionego – z punktu widzenia turysty – nie ma większego znaczenia. Nikt ściśle nie rozważa, czy pozostaje jeszcze na terenie np. parku narodowego, czy może przekroczył granicę otuliny, czy też jest już poza obszarem chronionym. W związku z tym, na poziom realizacji funkcji turystycznej danego obszaru chronionego wpływają walory turystyczne zlokalizowane w jego sąsiedztwie. Analo-

³¹¹ Jędraszko A., 1999. Polityka środowiskowa w Niemczech. Wyd. MUNICIPIUM, Warszawa, s. 29.

³¹² Richling A., Solon J., 1996. Ekologia..., *op. cit.*, s. 27.

³¹³ Holloway J.C., Robinson C., 1997. Marketing w turystyce. Polskie Wyd. Ekonomiczne, Warszawa, s. 107.

giczna zależność występuje również w odwrotnym kierunku, co oznacza, że funkcjonowanie obszaru chronionego podnosi atrakcyjność okalających go terenów. Istnienie obszaru chronionego inspiruje np. do organizowania imprez o szeroko pojętej tematyce przyrodniczej. Właściwie można wręcz mówić o efekcie synergii zachodzącym pomiędzy obszarami chronionymi i ich otoczeniem w kwestii oceny atrakcyjności formułowanej na potrzeby rozwoju funkcji turystycznej. Brak kontroli granic przestrzeni przez turystów utrudnia wyznaczenie zasięgu przenikania się wspomnianych wpływów. Przy próbie ustalenia tego zasięgu należy oprzeć się na informacjach zawartych w, ukierunkowujących zachowania turysty, przewodnikach turystycznych. Przewodniki dokonują bowiem specyficznego podziału przestrzeni, w którym jedynym kryterium jest możliwość zaspokojenia określonych potrzeb turystycznych.

Warto podkreślić, że szczególnym rodzajem turystyki realizowanej na obszarach chronionych jest turystyka szkolna. Uczniowie mają szansę zyskać wiedzę o przyrodzie – poznać ją w sposób namacalny. Taka turystyka jest nieodzownym elementem zaspokajającej potrzeby edukacyjne edukacji ekologicznej³¹⁴.

Rozwój turystyki może być elementem wspierającym ochronę przyrody poprzez przeznaczenie, dzięki odpowiedniej polityce fiskalnej, części wygenerowanych dochodów na finansowanie działań ochronnych. Stanowi jednak i pewne niebezpieczeństwo – przesadne zainteresowanie danym obszarem doprowadza do tak silnej antropopresji, że grozi mu dosłowne zadeptanie. „Często masowy ruch turystyczno-rekreacyjny powoduje niszczenie obszarów cennych przyrodniczo. Każdy bowiem teren ma określoną pojemność rekreacyjną, tj. dopuszczalną liczbę osób, których szkodliwe działanie (na przykład wydeptywanie, zrywanie roślin, zaśmiecanie) nie powoduje degradacji zasobów. (...) Szczególna penetracja turystyczna zaznacza się na obszarach nadwodnych, górskich, leśnych”³¹⁵.

Dydaktyczno-edukacyjne znaczenie obszarów chronionych przejawia się głównie poprzez ich udział w popularyzowaniu edukacji ekologicznej. „Edukacja ekologiczna oznacza przedmiot nauczania i działalność wychowawczą przygotowującą do rozwiązywania praktycznych problemów środowiskowych. Charakteryzuje się interdyscyplinarnym podejściem, kształtuje poczucie odpowiedzialności oraz umiejętności włączenia się każdego człowieka i zbiorowości we wspólne działanie”³¹⁶. Jej zadaniem jest zaangażowanie społeczeństwa do działań na rzecz poszanowania wartości środowiska, a to wymaga przecież zupełnie nowej mentalności. Dzięki edukacji istnieje realna szansa na oddolną zmianę postaw ludzi oraz działań podejmowanych na szczeblu lokalnym, a przez to wypracowania nowego wzorca cywilizacyjnego i zmiany świata w wymiarze globalnym³¹⁷. K. Dubel podkreśla, że dążenie do wdrożenia idei zrównoważonego zarządzania przestrzenią wymaga odpowiedniego poziomu wiedzy – a zatem wcześniejszego kształcenia – nie tylko osób zajmujących się zawodowo planowaniem przestrzennym i urbanistyką. Wrażliwość na problemy środowiskowe musi występować w zasadzie u każdego człowieka. Powód jest bardzo prosty – poprzez realizację prawa wyborczego każdy uprawniony do głosowania ma wpływ na skład osobowy władz i propono-

³¹⁴ Pawłowska K., Swaryczewska M., 2002. Ochrona dziedzictwa..., *op. cit.*, s. 69.

³¹⁵ Domka L., 1996. Kryzys środowiska a edukacja dla ekorozwoju. Wyd. Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań, s. 38.

³¹⁶ Kozłowski S., 1997. W drodze..., *op. cit.*, s. 266.

³¹⁷ Domka L., 1996. Kryzys środowiska..., *op. cit.*, s. 70–71.

wany przez nie program. Dla środowiska naturalnego ma to wymierne skutki np. w postaci wydawanych decyzji lokalizacyjnych i wyboru kierunku rozwoju regionu³¹⁸.

O tym jak ważna jest edukacja ekologiczna, świadczą skutki jej braku. L.R. Brown wskazuje, że zmiana wskaźników ekonomicznych jest powszechnie zauważana i brana pod uwagę w momencie formowania sądów o sytuacji społeczno-gospodarczej, natomiast wskaźniki ekologiczne są przy tej okazji najczęściej pomijane³¹⁹.

Brak edukacji ekologicznej jest również polskim problemem. Gospodarka naszego kraju została po II wojnie światowej zdominowana przez koncepcję technokratyczną, dla której ilościowy wzrost produkcji był istotą gospodarowania. Obranie takiego priorytetu było równoznaczne z uznaniem rozwoju przemysłu za cel nadrzędny, przysłaniający zarówno kwestię ochrony środowiska, jak i parametrów środowiskowych otoczenia w jakim żyło społeczeństwo³²⁰. Mimo że konstytucja PRL z 1952 r. zawierała zapewnienie o ochronie i kształtowaniu środowiska naturalnego, a w 1975 r. przyjęto Program ochrony środowiska przyrodniczego, w Polsce do 1990 r. decydenci tamtych czasów nie liczyli się z naturalnymi uwarunkowaniami przyrodniczymi, nie mówiąc już o skutkach ekologicznych i społecznych³²¹. Polskie, nieuświadomione ekologicznie społeczeństwo po prostu przyzwyczyliło się do takiej niefrasobliwości.

Niewykształcone ekologicznie społeczeństwo nie potrafi odczytywać sygnałów płynących ze środowiska, ani znaleźć przyczyn istniejącego stanu rzeczy – np. skojarzyć, że powodujące wzrost temperatury na ziemi, zapylenie atmosfery to efekt nie tylko emisji ze źródeł punktowych, tj. fabryki, wulkany, ale również erozji gleb na obszarach wyschniętych bagien, wyciętych lasów czy monokultur rolniczych. Niewykształcone ekologicznie społeczeństwo nie zna „ciągu przyczynowego: światopogląd–myślenie–technologia–zatrucie środowiska”³²². Nie widzi więc zatem żadnej potrzeby zmiany sposobu gospodarowania zasobami i nie jest przychylny idei ekorozwoju. Edukacja ekologiczna winna oswoić społeczeństwa z koniecznością przekształcenia gospodarki w gospodarkę ekologiczną. Zadanie to jest niezwykle trudne, ponieważ „transformacja gospodarki kształtowanej przeważnie przez siły rynkowe w gospodarkę opartą na prawach ekologii nie ma precedensu. (...) Chociaż koncepcja zrównoważonego rozwoju nieniszczącego środowiska jest znana od ćwierćwiecza, żaden kraj nie ma strategii budowy gospodarki ekologicznej – przywrócenia równowagi w obiegu związków węgla, ustabilizowania liczby ludności i poziomu wód gruntowych, ochrony lasów i gleby oraz różnorodności życia roślinnego i zwierzęcego”³²³. Trudność tę pogłębia nieustanne wysyłanie przez gospodarkę rynkową sygnałów skłaniających do nieograniczonego wykorzystywania środowiska. Sygnały te są jednak mylące – to co dla niektórych przedsiębiorstw czy nawet całych gałęzi przemysłu jest opłacalne w krótkim okresie, jest jednocześnie katastrofalne dla społeczeństwa.

Funkcja dydaktyczno-edukacyjna obszarów chronionych jest szczególnie widoczna w parkach narodowych i krajobrazowych. Odrębność organizacyjna jaką mają parki, umożliwia realizowanie omawianej funkcji na szerszą niż w pozostałych formach ochrony przyrody

³¹⁸ Dubel K., 2006. Edukacja dla potrzeb zrównoważonego gospodarowania przestrzenią [w:] Borys T. (red.), Edukacja dla zrównoważonego rozwoju. Wyd. Ekonomia i Środowisko, Jelenia Góra-Białystok, s. 31.

³¹⁹ Brown L.R., 2003. Gospodarka ekologiczna. Wyd. Książka i Wiedza, Warszawa, s. 23.

³²⁰ Pawlak Z., 2002. Ochrona środowiska..., *op. cit.*, s. 67.

³²¹ Domka L., 1996. Kryzys środowiska..., *op. cit.*, s. 109–110.

³²² Kozłowski S., 1997. W drodze..., *op. cit.*, s. 39.

³²³ Brown L.R., 2003. Gospodarka..., *op. cit.*, s. 95.

skale. Dzieje się tak dlatego, że parki mają możliwość wyodrębnienia w swej strukturze organizacyjnej działów zajmujących się jedynie edukacją ekologiczną³²⁴.

Funkcja kulturalno-historyczna obszarów chronionych polega przede wszystkim na współdziałaniu w pielęgnowaniu tradycji, dawnej kultury ludowej oraz promowaniu nowo powstających wytworów twórczości lokalno-regionalnej. Funkcja ta przeplata się z wcześniej omówioną funkcją dydaktyczno-edukacyjną oraz funkcją turystyczną. Prowadzona na terenie obszaru chronionego działalność edukacyjna może być doskonałym przyczynkiem do działań etnomuzeologicznych, utworzenia skansenu czy izby pamiątek, a ponadto do animacji społeczno-kulturalnej³²⁵. Dzięki terytorialnemu charakterowi obszaru chronionego łatwiej identyfikowalne są ramy w jakich mieści się kultura danej społeczności regionalnej – łatwiej więc wyodrębnić obszar, na jakim odrębność kulturowa winna być pielęgnowana. Pierwotny charakter obszaru chronionego wspiera idee swojskości, a więc związku emocjonalnego pomiędzy społecznością zamieszkującą dany region a samym regionem. Zachęca do tworzenia krajobrazu wręcz prowokującego uczucia patriotyczne do małej ojczyzny poprzez podkreślanie w architekturze dawnej roli uwarunkowań przyrodniczych³²⁶. Wszystko to wspiera zachowanie kolorytu lokalnego i dążenie do uniknięcia wszechobecnych tendencji unifikujących. W efekcie czego możliwe jest jednoznaczne odróżnienie danego regionu od innych i zapobiegnięcie jego nijakości³²⁷.

Związki kultury i obszarów chronionych to jedna z możliwości realizacji nowej polityki kulturalnej, a przez to kolejny sposób na podnoszenie poziomu cywilizacyjnego społeczeństwa. Obszar chroniony to pole aktywności wyspecjalizowanych naukowców – magnes przyciągający elitę intelektualną³²⁸.

Realizacja podstawowej funkcji obszarów chronionych – funkcji ochronnej – ma ogromny wpływ na życie gospodarcze. Dowodzi temu chociażby fakt, iż jednym z czynników rozwoju o charakterze ogólnym są zasoby i walory środowiska przyrodniczego. W zależności od cech poszczególnych komponentów środowiska oddziaływanie na rozwój będzie miało charakter stymulujący lub hamujący. W celu podkreślenia skutków objęcia obszaru ochroną warto zwrócić uwagę na sposób, w jaki wpływa to na ocenę poszczególnych wartości danego terenu. A. Szewczuk wskazuje, że należy rozpatrzyć kwestię zasobów terenu, surowców mineralnych, rzeźby terenu, zasobów wód powierzchniowych i podziemnych, warunków klimatycznych, gleb, świata roślinnego oraz walorów przyrodniczych³²⁹.

Dostępność przestrzenna zostanie przez realizację funkcji ochronnej bezsprzecznie ograniczona – akty prawne regulujące kwestie funkcjonowania obszarów chronionych są podstawą do ustalenia warunków brzegowych, a więc zawężenia możliwości, wykorzystania obszaru. Kierunek zmian wartości terenu będzie zależny od dochodowości poszczególnych, znajdujących się tamże nieruchomości – w przypadku gdy na określonym obszarze funkcjonują inwestorzy prowadzący działalność gospodarczą o wysokim poziomie rentowności, wartość terenu będzie rosła. Odwrotnie stanie się, gdy objęcie obszaru ochroną prawną będzie wiązać

³²⁴ Przykładem działalności edukacyjnej prowadzonej przez park narodowy jest – funkcjonujące w ramach działalności Karkonoskiego Parku Narodowego – Karkonoskie Centrum Edukacji Ekologicznej w Szklarskiej Porębie oraz Centrum Informacyjne w Karpaczu.

³²⁵ Kociszewski A., 1994. Rola regionalizmu..., *op. cit.*, s. 129.

³²⁶ Np. w regionach górskich odpowiedni kąt nachylenia dachu ze względu na opady śniegu.

³²⁷ Pawłowska K., Swaryczewska M., 2002. Ochrona dziedzictwa..., *op. cit.*, s. 95–107.

³²⁸ Chelmińska M., 1994. Regiony w..., *op. cit.*, s. 34–38.

³²⁹ Szewczuk A., 2005. Rozwój lokalny..., *op. cit.*, s. 67–69.

się z ucieczką kapitału – wówczas brak chętnych do inwestowania doprowadzi do spadku wartości. Drugą siłą – mającą analogiczny kierunek wpływu – jest przydatność terenu do realizacji funkcji mieszkaniowej lub zaspokajania indywidualnych potrzeb z zakresu rekreacji i turystyki. Zjawisko to jest szczególnie widoczne w przypadku obszarów chronionych położonych w sąsiedztwie dużych miast i metropolii. Presja urbanistyczna jakiej poddane są tereny m.in. Wielkopolskiego Parku Narodowego sąsiadującego z Poznaniem czy Kampinoskiego Parku Narodowego graniczącego z Warszawą, dowodzi, że nawet najwyższe rangą obszary chronione – parki narodowe – są atrakcyjne dla użytkowników.

Eksploracja surowców mineralnych na obszarach chronionych jest ograniczona, ale atrakcją turystyczną – tj. czynnikami aktywizującym obszar i wpływającymi pozytywnie na jego wartość – może być samo ich występowanie, możliwość obserwowania, a także uczestnictwa w badaniach terenowych prowadzonych w ramach edukacji ekologicznej lub zwiedzanie nieczynnych wyrobisk.

Urozmaicona rzeźba terenu generalnie traktowana jest jako bariera w rozwoju, ponieważ utrudnia realizację inwestycji i podnosi jej koszty. W przypadku regionów o dominującej funkcji turystycznej, a więc większości obszarów chronionych, zróżnicowanie powierzchni jest pożądane. Monotonia krajobrazu nie stanowi atrakcji, a w przypadku rozległych terenów może być wręcz niebezpieczna i dodatkowo utrudniać orientację turystów.

Ponieważ woda jest niezbędnym elementem zarówno procesów gospodarczych, jak i codziennego życia człowieka zasób wód powierzchniowych i podziemnych na terenach chronionych stanowi ważny element gospodarki wodnej każdego regionu. Gromadzenie zasobów wodnych na terenach chronionych, np. w postaci torfowisk, naturalnych bagien i rozlewisk podnosi atrakcyjność turystyczną obszaru i odróżnia go od przekształconych, osuszonych obszarów. Utrzymywanie na obszarach chronionych zwiększonych możliwości absorpcji wody jest częścią działań przeciwpowodziowych i ma wpływ na bezpieczeństwo nie tylko ekosystemów obszaru chronionego, ale i wszystkich terenów położonych poniżej.

Kwestia warunków klimatycznych znacząco determinuje dostępność przestrzeni, a zatem ma wpływ nie tylko na styl życia jego mieszkańców, ale i na oferowany produkt turystyczny. Klimat, a więc ogół zjawisk pogodowych, wymusza m.in. odpowiedni ubiór, sprzęt i znajomość technik umożliwiających poruszanie się po terenie, a także określa sezon penetracji turystycznej. Dla mieszkańców omawiana cecha obszaru jest nie bez znaczenia dla zdrowia i dobrego samopoczucia, w skrajnych warunkach może powodować ograniczenia w komunikacji i transporcie, co również wpływa na jakość życia. Powiązania pomiędzy klimatem a ochroną obszarową są zauważalne dopiero w perspektywie długookresowej.

Jakość gleby warunkuje rozwój rolnictwa – w tym pożądanego na obszarach chronionych rolnictwa zrównoważonego. W przypadku omawianego komponentu istotna jest nierównomierność sił go kształtujących – erozja gleby postępuje w wyniku działania zarówno sił natury (słońce, wiatr, deszcz itp.), jak i działań człowieka, natomiast wysoka kultura gleby uzyskiwana jest jedynie poprzez długookresową pracę ludzką. Objęcie obszaru ochroną w pewnym sensie wymusza równoważenie rolnictwa, skłania do pracy nad kulturą gleby i jednocześnie popularyzuje ekoprodukty rolne.

Bioróżnorodność świata roślinnego i zachowywanie pierwotnych ekosystemów stanowią jeden z priorytetów obszarowych form ochrony przyrody. Podobnie traktuje się ochronę krajobrazu, utrzymanie ładu przestrzennego oraz ochronę wartości kulturowych. W sumie objęcie obszaru ochroną prawną wpływa pozytywnie na całokształt walorów przyrodniczych obszaru.

Obszary chronione wpływają na życie gospodarcze i zarządzanie jednostkami podziału administracyjnego, w tym na zarządzanie gminą. Warto zauważyć, że gmina może sama ustanowić niektóre z obszarowych form ochrony przyrody – użytki ekologiczne oraz zespoły przyrodniczo-krajobrazowe. Oznacza to, że ustawodawca dopuszczając taką możliwość, nie założył *a priori*, że samorządy będą zawsze przeciw ustanawianiu obszarowych form ochrony przyrody. Tym bardziej, że przewidziano opiniowanie przez gminy projektów rozporządzeń o utworzeniu parku narodowego, rezerwatu przyrody, parku krajobrazowego oraz obszarów zaliczanych do Natura 2000³³⁰.

3.2. Konflikt przestrzenny – pryzmat obszarów chronionych

Konflikt nie jest pojęciem jednoznacznym – może określać zarówno nigdy nieprzeradzające się w rzeczywisty konflikt sytuacje konfliktogenne lub też prawdziwą wrogość o różnym natężeniu³³¹. Podkreślenia wymaga fakt, że konflikt pojawia się dopiero wtedy, gdy jest dostrzeżony przez zainteresowane strony. Oznacza to, że konflikt nie jest kategorią obiektywną, a subiektywnym odczuciem wynikłym ze sposobu pojmowania sytuacji. Cecha ta sprawia, że istnieją zarówno konflikty niemające racjonalnego uzasadnienia w rzeczywistości, jak i sytuacje spełniające przesłanki wystąpienia konfliktu, ale nigdy się w niego nie przeradzające³³².

Korzenie pojęcia konflikt wywodzą się z łacińskiego *conflictus* oznaczającego zderzenie, niezgodność, sprzeczność interesów, sprzeczność poglądów, spór, zatarg³³³. A. Wajda twierdzi, że „konflikt odzwierciedla sytuację społeczną, w której występuje sprzeczność interesów, poglądów bądź postaw między poszczególnymi jednostkami lub grupami społecznymi pozostającymi w jakiejś formie współdziałania w określonym miejscu i czasie”³³⁴. Wspólne dla wszystkich konfliktów jest to, że powodują niepewność. Mimo że niepewność jest codziennością współczesnego życia gospodarczego, a podmioty biorące udział w grze rynkowej dawno już opanowały sztukę przetrwania i rozwoju w burzliwym otoczeniu, to jednak każde zjawisko, w tym konflikt przestrzenny, wpływające na jej wzrost postrzegane jest negatywnie.

Sytuacje konfliktowe w aspekcie wykorzystania przestrzeni pojawiają się dlatego, że „lokalizacja funkcji celowa z punktu widzenia jednych wartości środowiska inne naraża na dewaloryzację lub zniszczenie. Ta wieloraka przydatność środowiska przyrodniczego do lokalizacji różnych funkcji powoduje więc obiektywnie uwarunkowane występowanie licznych układów potencjalnie konfliktowych między rozwojem społeczno-gospodarczym a środowiskiem”³³⁵. Konflikty przestrzenne mogą mieć charakter pierwotny lub wtórny. „Pierwotne związane są z elementami przestrzeni, które stanowią źródło konfliktu, np. ekspansja urbanistyczna, ochrona krajobrazu itp., wtórne spowodowane są zjawiskami takimi, jak dotacje na rozwój transportu publicznego czy system szkolnictwa, a konflikty przestrzenne są niejako kosztem

³³⁰ Burzyńska D., 2012. Rola inwestycji ekologicznych w zrównoważonym rozwoju gmin w Polsce. Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, s. 204–205.

³³¹ Banachowicz B., 2004. Konflikty społeczne w grze o przestrzeń [w:] Stawasz D. (red.), Ekonomiczno-organizacyjne uwarunkowania rozwoju regionu – teoria i praktyka. Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, s. 172.

³³² Robbins S.P., 1998. Zachowania w organizacji. Polskie Wyd. Ekonomiczne, Warszawa, s. 291.

³³³ Potocki A., 2005. Konflikty w organizacji [w:] Potocki A. (red.), Zachowania organizacyjne. Wyd. Difin, Warszawa, s. 102.

³³⁴ Wajda A., 2003. Organizacja i zarządzanie. Polskie Wyd. Ekonomiczne, Warszawa, s. 243.

³³⁵ Kołodziejki J., 1991. Ekologiczne zasady..., *op. cit.*, s. 248.

dotadowym³³⁶. Ponadto K. Kasprzak zauważa, iż „część konfliktów jest efektem długotrwałego, intensywnego użytkowania środowiska, część wynika z coraz bardziej wyrazistych w ostatnich latach niekorzystnych trendów rozwoju, a część ma charakter potencjalny, wynikający z określonych projektów zagospodarowania terenu”³³⁷.

O tym, że wszystkie konflikty, w tym także konflikty przestrzenne, mają złożoną naturę świadczy analiza źródeł konfliktu. Cz. Sikorski zwrócił uwagę, iż „źródła konfliktów można ująć w cztery podstawowe grupy: kulturowe, strukturalne, funkcjonalne, osobowościowe. Konflikty między grupami ideologicznymi mają najczęściej podłoże kulturowe, między grupami pragmatycznymi – strukturalne i funkcjonalne, zaś między grupami towarzyskimi – osobowościowe. Mimo tego ogólnego stwierdzenia należy zdawać sobie sprawę, że w przypadku konkretnego konfliktu między grupami każdego rodzaju każda z wymienionych przyczyn może wchodzić w rachubę”³³⁸. Wspomniane cechy konfliktów rzutują na możliwości postępowania w sytuacji konfliktowej – konieczność rozwiązywania konfliktów i zarządzania nimi wydaje się być czymś oczywistym, nie jest jednak rzeczą oczywistą, w jaki sposób to czynić. W literaturze przedmiotu panuje zgodność jedynie co do tego, że należy minimalizować negatywne oddziaływanie konfliktu przy jednoczesnym wykorzystaniu wszystkich pozytywnych stron zaistnienia sytuacji konfliktowej. Przy rozwiązywaniu konfliktów można przyjąć jedną z trzech ogólnych strategii: strategię współpracy, strategię negocjacji lub strategię walki. Powyższy wybór wiąże się ze skutkami, jakie pozostaną po konflikcie – „ogólnie rzecz biorąc, konflikt może się zakończyć zwycięstwem jednej ze stron albo porażką lub zwycięstwem obu stron”³³⁹.

Charakterystycznym rodzajem konfliktów przestrzennych są konflikty rodzące się na kanwie ustalania nowych lub funkcjonowania już istniejących obszarów chronionych. Zakres zasięgu tych konfliktów jest bardzo szeroki – od konfliktów w które zaangażowana jest jedynie społeczność lokalna, do konfliktów będących przedmiotem zainteresowania społeczności międzynarodowej, np. konflikt o obwodnicę zlokalizowaną w Dolinie Rospudy. Generalnie badania wykazują, że w konfliktach uczestniczy zazwyczaj jedynie ta część społeczności lokalnej, która jest bezpośrednio związana z przedmiotem sporu, pozostali pełnią rolę obserwatorów. Jeśli więc w spór o budowę supermarketu czynnie zaangażowani są miejscowi kupcy, to analogicznie stwierdzić można, że w konfliktach dotyczących ustanawiania obszarów chronionych aktywne będą osoby mające udziały w podmiotach gospodarczych, których działalność zostanie (jest) ograniczona poprzez objęcie danych obszarów ochroną oraz osoby dla których obszar ten mógłby (stanowi) stanowić element podnoszący poziom konkurencyjności prowadzonego przez nich przedsięwzięcia³⁴⁰.

W procesie prowadzącym do ustanawiania przestrzennych form ochrony przyrody udział biorą władze publiczne (decydenci), eksperci (leśnicy, przyrodnicy, biolodzy, architekci, planiści itp.) oraz społeczeństwo (mieszkańcy i użytkownicy). Z pozoru można łatwo wyod-

³³⁶ Banachowicz B., 2004. Konflikty społeczne..., *op. cit.*, s. 174.

³³⁷ Kasprzak K., 2010. Konflikty przestrzenne w planowaniu funkcji turystycznej [w:] Wilczyńska K. (red.), *Gospodarka turystyczna w XXI wieku*. Wyd. Naukowe Wyższej Szkoły Handlu i Usług w Poznaniu, s. 13.

³³⁸ Sikorski Cz., 2005. *Język konfliktu*. Wyd. C.H. Beck, Warszawa, s. 38.

³³⁹ *Ibidem*, s. 41.

³⁴⁰ Śliwa P., 2001. Czynniki wpływające na przebieg konfliktów w samorządach terytorialnych [w:] Buczkowski P., Mataczak P. (red.), *Konflikt nieunikniony*. Wyd. Wyższej Szkoły Bankowej, Poznań, s. 39–40.

rębnic wymienione trzy grupy. W rzeczywistości pomiędzy członkami ww. grup zachodzą różnorakie powiązania i zależności, a dodatkowo podział na ww. grupy nie jest rozłączny, np. przedstawiciel władz czy ekspertów może być jednocześnie mieszkańcem lub/i użytkownikiem.

Warto zauważyć, że rolą ekspertów jest profesjonalna ocena pomysłów i oczekiwań mieszkańców oraz władz. To eksperci mają za zadanie ocenić możliwość realizacji ww. i ich wpływ na środowisko³⁴¹. Od zdolności komunikacji ekspertów zależy więc wiele – ważne, aby potrafili oni formułować swoje opinie w sposób zrozumiały dla osób nieposiadających profesjonalnej wiedzy w zakresie ochrony przyrody i środowiska. W zależności od przepływu informacji, chęci współpracy, poziomu dialogu ze społeczeństwem, jaki przy wykonywaniu swojej roli podejmą decydenci i eksperci, a także umiejętności negocjacyjnych pozwalających na pogodzenie celów formułowanych przez trzy powyżej opisane grupy interesariuszy, wystąpią porozumienie lub konflikt pomiędzy uczestnikami procesu ochrony przyrody. Informowanie społeczeństwa przed realizacją projektu, wyjaśnianie, podawanie uzasadnień w trakcie podejmowania decyzji, zaproszenie do współdziałania i szeroko pojęty dialog ułatwiają akceptację działań. Narzucenie projektu wywołuje natomiast antagonistyczne postawy i sprawia, że nawet obiektywnie dobre rozwiązanie może budzić działania zmierzające do jego odrzucenia³⁴². Dzieje się tak dlatego, iż emocje związane z konfliktami zwykle przeszkadzają w racjonalnym działaniu³⁴³.

Funkcjonowanie już istniejących obszarów chronionych oraz planowanie i ustanawianie nowych nie będzie budzić kontrowersji przy zachowaniu jednego warunku – braku obniżenia stopy życiowej lokalnej społeczności w związku z istnieniem obszaru³⁴⁴. Nie jest rzeczą niemożliwą wykazanie wymiernych korzyści związanych z objęciem terenu ochroną prawną – jest nią chociażby oparta na obszarze chronionym strategia marketingu terytorialnego.

Konflikty przestrzenne związane ze sposobem wykorzystania środowiska naturalnego nie dotyczą tylko i wyłącznie obszarów chronionych. Realizowanie koncepcji zrównoważonego rozwoju odnosi się przecież do całego środowiska. Również do całego środowiska odnosi się zasada sprawiedliwości międzypokoleniowej, w myśl której każde kolejne pokolenie jest uprawnione do odziedziczenia Ziemi w stanie przynajmniej takim samym, jaki zastali ją bezpośredni poprzednicy.³⁴⁵ Oznacza to, że nawet w odniesieniu do obszarów nieobjętych ochroną sterujący procesami gospodarczymi muszą respektować ograniczenia wynikające z pojemności inwestycyjnej środowiska naturalnego.

Ponadto warto zauważyć, iż brak obszarów chronionych nie oznacza automatycznego braku konfliktów przestrzennych. Konflikty przestrzenne dotyczą nawet bardzo zurbanizowanych terenów, np. w Łodzi na skutek błędów planistycznych w zakresie planowania przestrzennego funkcjonują konflikty związane z lokalizacją oczyszczalni ścieków, kompostowni,

³⁴¹ Legutko-Kobus P., 2007. Partycypacja społeczna w konstruowaniu dokumentów zrównoważonego rozwoju na przykładzie Lubelszczyzny [w:] Graczyk A. (red.), Teoria i praktyka zrównoważonego rozwoju. Wyd. Eko-Press, Białystok–Wrocław, s. 130.

³⁴² Pawłowska K., Swaryczewska M., 2002. Ochrona dziedzictwa..., *op. cit.*, s. 109–115.

³⁴³ Penc J., 2001. Kreowanie zachowań w organizacji. Wyd. Placet, Warszawa, s. 128–129.

³⁴⁴ Iwacewicz-Orłowska A., 2005. Obszary chronione – szansa czy bariera rozwoju regionalnego [w:] Kopczuk A., Proniewski M. (red.), Atrakcyjność inwestycyjna regionu. Wyd. Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania w Białymstoku, s. 388.

³⁴⁵ Janikowski R., 2004. Zarządzanie..., *op. cit.*, s. 59.

składowiska odpadów, lotniska, stacji benzynowych oraz hipermarketów³⁴⁶. Potwierdzeniem ww. założenia jest również specyfikacja konfliktów przestrzennych autorstwa K. Kasprzaka wyróżniającego cztery grupy konfliktów. Pierwszą grupę stanowią konflikty pomiędzy elementami zagospodarowania terenu a przestrzenią. Za konfliktowe elementy zagospodarowania uznano m.in.: zabudowę wiejską na rolniczych terenach otwartych, urbanizację obszarów o dużym znaczeniu dla rolnictwa, urbanizację i semiurbanizację terenów otwartych, zabudowę lotniskową, obiekty związane z elektroenergetyką i telekomunikacją, a także wprowadzające monotonię krajobrazu rolnictwo wielkoobszarowe. Do grupy drugiej zaliczono konflikty pomiędzy eksploatacją zasobów naturalnych a wymogami krajobrazu. W tej grupie konfliktowymi elementami zagospodarowania są m.in.: eksploatacja surowców mineralnych i wód podziemnych, intensywne rolnictwo oraz gospodarka leśna. Kolejna grupa zawiera konflikty pomiędzy zagospodarowaniem przestrzennym a środowiskiem przyrodniczym obejmujące m.in. systemy melioracyjne, sieć komunikacyjną oraz węzły antropopresji. Na ostatnią, czwartą grupę składają się konflikty pomiędzy wymogami bezpieczeństwa a ochroną przyrody i krajobrazu. Konfliktowe elementy zagospodarowania są częścią instalacji związanych z ochroną przeciwpowodziową i obronnością³⁴⁷.

Optymistyczne zakończenie rozważań obecnego podrozdziału umożliwia podkreślenie posiadania przez konflikty przestrzenne dobrej strony. Pozytywnym aspektem zarówno konfliktów przestrzennych, jak i podejmowanych w związku z nimi protestów jest wywołanie czasowej mobilizacji społecznej i określonego procesu komunikacyjnego. Dzięki temu rozbudowana zostaje struktura społeczna – zasób, który może być wykorzystany przy zupełnie innych, jak najbardziej konstruktywnych przedsięwzięciach³⁴⁸. Wdrożenie koncepcji ochrony przyrody czy realizacji zasad zrównoważonego rozwoju wymaga akceptacji ze strony społeczności. Na tej kanwie może utworzyć się specyficzny kapitał społeczny.

3.3. Obszary chronione jako stymulanta rozwoju regionalnego

Naturalną skłonnością każdej społeczności – również społeczności regionalnej – jest dążenie do poprawy swoich warunków bytu. Poprawa bytu następuje dzięki procesom rozwojowym. W związku z tym, że istotą rozwoju regionalnego jest „trwały wzrost poziomu życia mieszkańców i potencjału gospodarczego w skali określonej jednostki terytorialnej (...) definiowany głównie poprzez pryzmat zmian w następujących (...) komponentach: potencjale gospodarczym, strukturze gospodarczej, środowisku przyrodniczym, zagospodarowaniu infrastrukturalnym, ładzie przestrzennym, poziomie życia mieszkańców i zagospodarowaniu przestrzennym”³⁴⁹, automatyczną konsekwencją rozwoju jest wykorzystywanie zasobów środowiskowych. Objęcie ochroną danego obszaru oznacza wyjęcie go spośród normalnych zasad gospodarowania – w świetle powyższego rodzi to podejrzenie, że obszary chronione są czynnikiem bezwzględnie hamującym rozwój. Podejrzenie to jest błędne, ponieważ właściwie wykorzystywane obszary chronione nie ograniczają rozwoju, a nawet mogą go stymulować. D. Burzyńska zwraca uwagę, że „obszary cenne przyrodniczo mogą stanowić obecnie ważny

³⁴⁶ Banachowicz B., 2004. Konflikty społeczne..., *op. cit.*, s. 177.

³⁴⁷ Kasprzak K., 2010. Konflikty przestrzenne..., *op. cit.*, s. 14–17.

³⁴⁸ Matczak P., 2001. Lokalne protesty na tle ochrony środowiska [w:] Buczkowski P., Matczak P. (red.), *Konflikt nieunikniony*. Wyd. Wyższej Szkoły Bankowej, Poznań, s. 65–67.

³⁴⁹ Kudłacz T., 1999. Programowanie rozwoju..., *op. cit.*, s. 15.

czynnik rozwoju gminy. Tereny takie zachowały się na ogół w gminach o niekorzystnych warunkach np. dla rolnictwa ze względu na: ubogie gleby, ukształtowanie terenu czy klimat. Na obszarze takich gmin mogą rozwijać się np. turystyka, edukacja proekologiczna czy produkcja żywności ekologicznej. Obszary cenne przyrodniczo są w świetle obowiązującej polityki Unii Europejskiej traktowane priorytetowo, z czym wiążą się przywileje finansowe i lepsza pozycja podczas ubiegania się o fundusze unijne³⁵⁰.

Zaliczenie obszaru chronionego do grupy czynników wspierających lub hamujących rozwój jest w dużej mierze zależne od nastawienia społeczności lokalnej do faktu ustanowienia obszarowej formy ochrony przyrody oraz umiejętności włączenia obszarów chronionych w strategię rozwoju społeczno-gospodarczego regionu. Jeśli społeczność lokalna (przy współpracy władz samorządowych) potrafi wykorzystać funkcjonowanie w regionie obszaru chronionego poprzez chociażby świadomy marketing terytorialny, nawiązywanie współpracy z innymi regionami posiadającymi obszary chronione, pozyskiwanie środków z rozlicznych funduszy wspierających ochronę przyrody, obszar ten będzie postrzegany jako źródło dodatkowych korzyści. Odwrotnie stanie się, jeśli obszar chroniony jest nieakceptowany – wówczas będzie postrzegany jako niechciany twór blokujący inwestycje gospodarcze. Niezmiernie łatwo jest wskazać ograniczenia, jakie niesie ze sobą ustanowienie obszaru chronionego – zestaw zakazów i nakazów wynika z obowiązującego prawa. Poszukiwanie przeciwwagi – zalet i potencjału obszarowych form ochrony przyrody jest znacznie trudniejsze. Nie ma możliwości przytoczenia konkretnego aktu prawnego zawierającego artykuł punktujący, wiążące się z obszarem chronionym, korzyści. Można jednak przedstawić działania podejmowane przez zarządzających obszarem chronionym. Przykładowo, po ustanowieniu obejmującego trudno dostępne tereny Biebrzańskiego Parku Narodowego w wymierny sposób poprawie uległo zagospodarowanie turystyczne. Wytyczono sieć szlaków turystycznych umożliwiających turystykę pieszą i rowerową, stworzono ścieżki przyrodnicze oraz osiem ścieżek edukacyjnych, zorganizowano cztery pola namiotowe, wybudowano wieże i platformy widokowe oraz kładki turystyczne. Mierzalną konsekwencją ww. działań jest wydłużenie się sezonu turystycznego, zwiększenie liczby kwater turystycznych, w tym agroturystycznych, wzrost liczby osób wykonujących pracę przewodnika turystycznego, utworzenie miejsc pracy związanych z ruchem turystycznym, m.in. wytwórców lokalnych pamiątek³⁵¹.

Wyłączenie obszaru z powszechnych zasad gospodarowania prowadzi do polepszenia jakości środowiska naturalnego na jego terenie. Zjawisko to ma pozytywne znaczenie dla rozwoju regionalnego ze względu na fakt, iż będący istotą rozwoju trwałe wzrost poziomu życia mieszkańców wymaga – oprócz rozwoju szeroko pojętej strefy gospodarczej – poprawy parametrów charakteryzujących środowisko naturalne. Obszar chroniony zapewniając wolne od zanieczyszczeń miejsce wypoczynku i rekreacji, przyczynia się do polepszenia otoczenia, w jakim żyje społeczność lokalna. Wymierny efekt poprawy stanu środowiska to m.in.: spadek kosztów zapewnienia określonego poziomu zdrowia. Dobra kondycja środowiska naturalnego powoduje, że można obniżyć wydatki związane z unikaniem lub łagodzeniem wielu

³⁵⁰ Burzyńska D., 2012. Rola inwestycji..., *op., cit.*, s. 205.

³⁵¹ Batyk I., 2012. Zagospodarowanie turystyczne obszarów chronionych na przykładzie Biebrzańskiego Parku Narodowego [w:] Infrastruktura i ekologia terenów wiejskich. Nr 2/III, Wyd. Komisja Technicznej Infrastruktury Wsi PAN w Krakowie, Stowarzyszenie Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich, s. 210–212.

symptomów chorobowych czy zapobieganiem wystąpienia przedwczesnej śmierci wywołanej czynnikami środowiskowymi³⁵².

Innym pozytywnym aspektem poprawy środowiska rozpatrywanym w kontekście rozwoju regionalnego jest to, że stan środowiska – mimo znacznego stopnia uniezależnienia życia gospodarczego od matki natury – nadal wywiera wpływ na kierunek rozwoju regionu. Obszary chronione „dostarczają” unikatowych zasobów przyrody, a przez to są atrakcyjnym przedmiotem badań naukowych oraz stanowią siłę napędową przemysłu turystycznego. Uogólniając, umożliwiają rozwój oparty na działalności wymagającej wysokiej jakości środowiska naturalnego. J. Regulski odnotował ponadto, iż „stwierdzono, że dla niektórych dziedzin nowoczesnego przemysłu, informatyki i ośrodków badawczych atrakcyjne otoczenie naturalne stanowi istotny magnes przyciągający wysoko kwalifikowany personel naukowy i techniczny”³⁵³.

Wynikające z zasad funkcjonowania obszarów chronionych poszanowanie wartości jaką jest środowisko, może stać się załącznikiem przewagi konkurencyjnej. Wiek XXI zdominują regiony posiadające zdolność kreacji koniunktury bez destrukcji zasobów przyrody. Obszary chronione są miejscem, w którym istnieją doskonałe warunki do wprowadzenia nowej koncepcji rozwoju. Za sprawą realizowanej przez obszary chronione funkcji dydaktyczno-edukacyjnej lokalne społeczeństwo ma możliwość podniesienia świadomości ekologicznej, a następnie zmiany wzorców konsumpcyjnych. Edukacja ekologiczna doprowadza do wykształcenia prawidłowych postaw wobec środowiska naturalnego i jednocześnie popularyzuje ideę poszanowania wartości środowiska naturalnego, czyniąc ją łatwą do zrozumienia dla przeciętnego obywatela³⁵⁴.

Celem uporządkowania warto podzielić instrumenty wspomagające realizację programów ekorozwoju na trzy grupy. Do grupy pierwszej zaliczają się instrumenty z zakresu organizacji, zarządzania i marketingu – obejmujące m.in.: uaktywnienie systemu zarządzania jakością oraz budowanie marketingu regionalnego. Zadania z zakresu edukacji ekologicznej i dostarczania informacji o środowisku stanowiące instrumenty o charakterze oddziaływania społecznego stanowią grupę drugą. Grupą trzecią są instrumenty ekonomiczno-rynkowe – obejmujące wszelkiego typu bodźce finansowe, tj. opłaty, subwencje, dotacje, podatki, rynek uprawnień emisji zanieczyszczeń czy ubezpieczenia ekologiczne³⁵⁵. Tak dokonany podział pozwala na łatwiejsze dostrzeżenie, iż dwie pierwsze grupy wspomagane są przez funkcje obszarów chronionych.

Wsparcie koncepcji ekorozwoju to jednocześnie wsparcie koncepcji ekologizacji rolnictwa, której to podstawą jest promowanie prowadzenia gospodarstw rolnych w sposób niewywołujący ujemnych skutków w ekosystemach wykorzystywanych terenów. O tym, że jest to możliwe, świadczy fakt istnienia parków narodowych, w skład których włączono duże kompleksy gruntów rolnych wraz z zabudową gospodarczą – sytuacja taka ma miejsce np. Biebrzańskim Parku Narodowym. Rolnictwo ekologiczne unika stosowania chemicznych preparatów – powoduje to, że na wartość wytworzonego przez nie produktu składa się w dużej mierze natural-

³⁵² Harrington W., Toman M., 1996. Metody wyceny ekonomicznej korzyści z ludzkiego zdrowia wynikających z poprawy stanu środowiska [w:] Anderson G., Śleszyński J. (red.), *Ekonomiczna wycena środowiska przyrodniczego*. Wyd. Ekonomia i Środowisko, Białystok, s. 41.

³⁵³ Malisz B., 1985. *Gospodarka i polityka przestrzenna* [w:] Regulski J. (red.), *Planowanie przestrzenne*. Polskie Wyd. Ekonomiczne, Warszawa, s. 105.

³⁵⁴ Kozłowski S., 1997. *W drodze...*, *op. cit.*, s. 132.

³⁵⁵ Wąsikiewicz-Rusnak U., 2003. *Ekorozwój w strategii...*, *op. cit.*, s. 48–51.

ność³⁵⁶. Naturalność produktów rolnych w połączeniu z odpowiednim znakiem jakościowym może stać się istotnym elementem rozwoju obszarów wiejskich – wskazują na to np. francuskie doświadczenia z AOC (Appellation d'Origine Controle). Zasady przyznawania tego certyfikatu skonstruowano w ten sposób, że jest on gwarantem „nie tylko o najwyższej jakości danego produktu, ale wiąże go również z miejscem i warunkami, w jakich powstaje produkt, co nadaje mu indywidualny i niepowtarzalny charakter. (...) Produkt posiadający znak AOC to także wizytówka regionu. Sposób myślenia jest prosty: Konsument np. sera koziego Le Poulligny Saint Pierree AOC wcześniej czy później zamieni się w turystę i odwiedzi departament Indre, region Brenne, w którym powstaje jego ulubiony produkt (który może powstawać tylko tam, według miejscowych starych receptur i tylko z mleka od kóz pasących się na tamtych pastwiskach)”³⁵⁷. Podkreślić należy, że koncepcja trwałego i zrównoważonego rolnictwa jest zbieżna z cechami charakterystycznymi rolnictwa tradycyjnego. Praca w rolnictwie jest w tej koncepcji powiązana z samourzeczywistnieniem się pracownika–człowieka w procesie pracy, obejmuje elementy związane z motywacją i zadowoleniem z wykonywanych działań. Organizacja procesu produkcyjnego musi spełniać po pierwsze zasadę oszczędnego i etycznego gospodarowania zasobami naturalnymi, po drugie zakładać limity wielkości produkcji wynikające z pojemności ekosystemów i po trzecie łączyć produkcję roślinną i zwierzęcą. Koncepcja trwałego i zrównoważonego rozwoju rolnictwa dąży do ograniczania środków produkcji zwiększających wydajność przy jednoczesnym utrzymywaniu gleby w dobrej kulturze. Gleba jest postrzegana jako podstawa funkcjonowania rolnictwa i gwarancja długookresowego rozwoju tego rodzaju działalności. Autorzy omawianej koncepcji zwrócili również uwagę na kwestię cen produktów rolnych – w założeniu winny one uwzględnić „prawdę” ekonomiczną i ekologiczną³⁵⁸.

Stymulacyjne oddziaływanie obszaru chronionego na rozwój regionalny uwidacznia się również w toku realizacji jego funkcji turystycznej. Lansowana od dłuższego czasu moda na poznawanie tego, co nas otacza, w połączeniu z coraz dogodniejszymi warunkami komunikacyjnymi doprowadziła do znacznego nasilenia ruchu turystycznego. Związane z nim inwestycje infrastrukturalne powiększają rzeczowy majątek określonej jednostki osadniczej, oddziałują na przestrzenną stronę procesów urbanizacyjnych i wpływają na przyrost miejsc pracy – w efekcie turystyka staje się znaczącym czynnikiem rozwoju danego obszaru³⁵⁹.

Dla funkcji turystycznej istotne znaczenie ma już samo określenie „obszar chroniony” niosące ukryte przesłanie reklamowe – logika podpowiada, że coś co podlega ochronie, musi być niezwykle, a to oznacza, że warte zobaczenia. Innym ważnym, z punktu widzenia wspomnianej funkcji, aspektem realizowanej w ramach obszarów chronionych ochrony przyrody jest to, iż ochrona ta często wykracza poza ustawowe znaczenie – przenosi się z przyrody na tzw. ogólny lokalny klimat. Dzieje się tak za sprawą jednej z funkcji obszarów chronionych –

³⁵⁶ Kociszewska I., 2000. Ekologizacja polskiego rolnictwa [w:] Fiedor B. (red.), Problemy trwałego rozwoju. Wyd. I-BiS, Sobótka–Wrocław, s. 44–47.

³⁵⁷ Sokólska J., 2001. Produkt markowy jako czynnik rozwoju lokalnego – doświadczenia z realizacji projektu. Tereny, ludzie, produkty [w:] Bołtomiuk A. (red.), Gospodarowanie na obszarach chronionych. Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku, s. 83.

³⁵⁸ Juszkiewicz W., 2007. Znaczenie rolnictwa ekologicznego w kontekście idei zrównoważonego rozwoju [w:] Graczyk A. (red.), Teoria i praktyka zrównoważonego rozwoju. Wyd. EkoPress, Białystok–Wrocław, s. 94–95.

³⁵⁹ Ostrowska B., 1997. Funkcje turystyczne wielkich miast [w:] Szymła Z. (red.), Problemy gospodarki regionalnej. Wyd. Akademii Ekonomicznej w Krakowie, s. 125.

funkcji kulturalno-historycznej. Funkcja ta wpływa na klimat lokalny głównie poprzez działania wspierające swojskość. Swojskość to „coś miłego, ciepłego, bezpiecznego, kojącego, czasem wręcz wytęsknionego: swojski krajobraz, swojska architektura, swojska muzyka, swojski smak”³⁶⁰. W przeszłości swojskość kojarzona była z czymś zaściankowym, nienowoczesnym, dziś na tej podstawie buduje się wartościową odmienność. Wartość odmienności polega na tym, iż może ona stać się podstawą zbudowania marki, a następnie źródłem przewagi konkurencyjnej regionu³⁶¹. W polskich realiach ww. nie jest dla wszystkich oczywiste – zdarza się, że „polskie kolory lokalne bledną i „nijaczeją”, bo zbyt wielu Polaków kojarzy regionalizmy i ogółem polskość z biedą, zacofaniem i niskim poziomem życia. Typową konsekwencją tego polskiego kompleksu jest dążenie do podniesienia poziomu przez naśladowanie obcych wzorów uważanych za lepsze i nowocześniejsze”³⁶².

Do rozwoju turystyki istotna jest również zmiana image regionu, jaką wywołuje fakt istnienia w nim obszaru chronionego. Obszar chroniony kojarzy się z wysoką jakością środowiska, a więc miejscem, w którym turysta można zaspokajać m.in. potrzeby wypoczynku i regenerować swoje siły. Jest to szczególnie ważne na obszarach przez wiele lat zajmujących czołowe miejsca na liście obszarów ekologicznego zagrożenia, np. terenach byłego województwa jeleniogórskiego. Wszystko to sprawia, że na obszarach chronionych i w ich bezpośrednim sąsiedztwie istnieją szczególnie dobre warunki do rozwoju agroturystyki oraz turystyki zindywidualizowanej, uwzględniającej zróżnicowane potrzeby i zachowania uczestników. Agroturystyka to jeden z silniejszych bodźców aktywizujących obszary wiejskie – w szczególności obszary zajmowane przez tradycyjne, rodzinne gospodarstwa rolne nastawione na samozaopatrzeniową produkcję. Wpływy agroturystyki uwidaczniają się w kilku obszarach – bezpieczeństwa finansowego, atrakcyjności inwestycyjnej, wzroście poziomu wiedzy i kompetencji, a także w obszarze życia społeczno-kulturowego. Wzrost poziomu bezpieczeństwa finansowego mieszkańców wsi jest efektem zarówno powstania dodatkowego źródła pozarolniczych dochodów, jak i tworzenia miejsc pracy związanych z obsługą ruchu turystycznego. Agroturystyka aktywizuje bezpośredni kanał dystrybucji produktów rolnych – dzięki temu oferta gospodarstwa może być na bieżąco dopasowywana do potrzeb klienta, a jednocześnie unika się ponoszenia kosztów pośredników.

Ruch turystyczny uświadamia miejscowej społeczności wartość zamieszkiwanego przez nią terenu – wywołuje działania mające na celu zachowanie wartości przyrody, np. inwestycje w sieć kanalizacyjną, ale i jest motorem zmian zachowań poszczególnych osób, co wyraża się np. poziomem zadbania posesji. Ogół tych zmian w połączeniu ze świadomością podwyższenia dochodowości gospodarstw doprowadza do wzrostu cen gruntów. Interakcje w jakie zachodzą pomiędzy turystami i mieszkańcami wsi doprowadzają do ubogacenia kultury i wiedzy obu grup. Postrzeganie przez turystę danego obszaru jako całości wymaga od mieszkańców współpracy w tworzeniu wizerunku zamieszkiwanego obszaru – jest to często początek świadomego budowania wspólnoty i kapitału społecznego³⁶³. Ważne jest, aby nie zawężać wpływu agroturystyki tylko na gospodarstwa przyjmujące turystów. Ruch turystyczny

³⁶⁰ Pawłowska K., Swaryczewska M., 2002. Ochrona dziedzictwa..., *op. cit.*, s. 95.

³⁶¹ Kasprzak K., 2005. Turystyka na obszarach chronionych. Problemy ekologii nr 3, s. 143.

³⁶² Pawłowska K., Swaryczewska M., 2002. Ochrona dziedzictwa..., *op. cit.*, s. 106.

³⁶³ Roszkowska B., 2001. Alternatywne formy gospodarowania na obszarach chronionych subregionu Puszczy Białowieskiej [w:] Bołtromiuk A. (red.), *Gospodarowanie na obszarach chronionych*. Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku, s. 243–244.

generuje zapotrzebowanie na szereg usług towarzyszących, wymaga spójnej oferty danego obszaru i w efekcie dotyczy wszystkich członków lokalnej społeczności.

Opierająca się na atrakcyjnym środowisku naturalnym i krajobrazowym agroturystyka z założenia wyklucza masowy, intensywny ruch turystyczny. Cecha ta powoduje, że jest ona najbardziej przydatną formą ruchu turystycznego na obszarach, w których ochrona przyrody traktowana jest priorytetowo.

Prawidłowy rozwój agroturystyki, tj. rozwój przynoszący ekonomiczne korzyści mieszkańcom, przy jednoczesnym dostarczeniu turystom korzyści regeneracyjnych występuje, jeśli spełnione zostaną trzy warunki: atrakcyjna oferta gospodarstwa, atrakcyjna okolica gospodarstwa oraz odpowiednia infrastruktura ekonomiczna i społeczna³⁶⁴. Oczywiście jest, że gospodarstwo agroturystyczne musi posiadać wyróżniającą się ofertę. Jest to cecha indywidualna i związana w dużej mierze z kreatywnością właścicieli ograniczona jedynie ich możliwościami finansowymi oraz zapisami prawa miejscowego. Atrakcyjna okolica gospodarstwa oznacza położenie w otoczeniu walorów i atrakcji turystycznych połączonych z czystym środowiskiem. Spełnienie tego warunku jest zależne jest od cech przestrzeni, w jakiej zlokalizowane jest gospodarstwo i stanowi pochodną efektów zarządzania daną przestrzenią w długim okresie. Nie oznacza to, że właściciele nie mają na ww. cechy żadnego wpływu. Poprzez udział w wyborach samorządowych lub działalność w organizacjach pozarządowych, stowarzyszeniach bądź fundacjach powołanych na rzecz wspierania rozwoju danego obszaru każdy może starać się podejmować działania modyfikujące miejsce, w którym mieszka. Trzeci warunek, tj. posiadanie przez gospodarstwo odpowiedniej infrastruktury ekonomicznej i społecznej jest wynikiem działania zarówno właścicieli, jak i społeczności lokalnej. Podsumowując, prawidłowy rozwój agroturystyki wymaga współpracy całej społeczności na rzecz zamieszkiwanego obszaru.

Turystyka zindywidualizowana, stanowiąca przeciwagę dla zunifikowanej, masowej formy wypoczynku, jest przejawem podążania za światowym trendem nakazującym poszukiwanie mniej renomowanych, ale i mniej przeludnionych miejsc rekreacji³⁶⁵. Obszary chronione pozwalają na specyficzne czytanie przestrzeni – naukę dostrzegania innych informacji niż te którymi bombardują obszary zurbanizowane. Dla mieszkańców miast las stanowi otoczenie nieznane, zmuszające do zwracania uwagi na szczegóły otaczającej przyrody, a przez to interesujące³⁶⁶.

Obszary chronione to również doskonale miejsce promocji turystyki kwalifikowanej. Omawiany rodzaj turystyki wiąże się ze szczególnymi cechami turysty – turysty dążącego do osiągnięcia najwyższej specjalizacji w wybranej przez siebie dziedzinie i posiadającego wszechstronną wiedzę o środowisku i terenie, po którym wędruje. Należy odróżniać turystę kwalifikowanego od osoby uprawiającej sport wyczynowy. Turysta kwalifikowany jest pasjonatem, nie wiąże swego hobby z zarobkowaniem i z nikim nie rywalizuje. Potrafi natomiast posługiwać się koniecznym do poruszania się w danym terenie sprzętem. Dobra kondycja

³⁶⁴ Jalinik M., 2002. Agroturystyka..., *op. cit.*, s. 14–15.

³⁶⁵ Woźniak A., 1994. Turystyka w Polsce – jeden czy wiele modeli? [w:] Deja W. (red.), Turystyka jako czynnik edukacji i rozwoju społeczno-gospodarczego. Wyd. Krajowego Instytutu Badań Samorządowych, Poznań, s. 21–23.

³⁶⁶ Jałowicki B., 2012. Czytanie przestrzeni. Wyd. Konsorcjum Akademickie WSE w Krakowie, WSiLiZ w Rzeszowie, WSZiA w Zamościu, Kraków–Rzeszów, Zamość, s. 19.

fizyczna nie jest wymogiem pozwalającym na uprawianie turystyki kwalifikowanej, ale jej celem³⁶⁷.

O tym, że warto dbać o prawidłowy rozwój funkcji turystycznych, świadczy fakt, iż turystyka jest w stanie uaktywnić region i stać się motorem wzrostu gospodarczego. Prawidłowy rozwój funkcji turystycznych pozwala również na uniknięcie, a przynajmniej ograniczenie, najpoważniejszych dysfunkcji turystyki, którymi są: „kształtowanie postawy konsumpcyjnej; dewastacja przyrody, zaśmiecanie; dezintegracja z własnym środowiskiem; przemęczenie, wyczerpanie w źle zorganizowanej działalności turystycznej”³⁶⁸. Z wyżej wymienionymi dysfunkcjami wiąże się również to, iż „turystyka i rekreacja jest postrzegana jako systematycznie rosnące zagrożenie bioróżnorodności w Polsce. Przyczynia się do tego niekontrolowany rozwój bazy turystycznej i rekreacyjnej, w tym zwłaszcza na obszarach cennych przyrodniczo. Kolejnym czynnikiem jest wzrost penetracji turystycznej obszarów nieprzygotowanych do przyjęcia ruchu turystycznego”³⁶⁹. Zachowania turystów mogą zakłócać nie tylko funkcjonowanie lokalnego ekosystemu, ale i życie codzienne lokalnej społeczności. W czasie urlopu niektórzy turyści uważają, że są zwolnieni z przestrzegania pewnych norm społecznych i odpowiednich zachowań. Stąd nie wszyscy mieszkańcy regionu turystycznego będą zainteresowani maksymalizacją ruchu turystycznego. Koszty życia z turystami – brak ciszy nocnej, zwiększona liczba nieprawidłowo zaparkowanych aut itp. – mogą być powodem dążenia do ograniczania intensywności ruchu turystycznego³⁷⁰.

W odniesieniu do obszarów przyrodniczo cennych szczególnie znaczenie posiadają te formy turystyki, które stymulują zrównoważony rozwój – przede wszystkim agroturystyka, turystyka kwalifikowana oraz turystyka zindywidualizowana. Dzięki nim możliwe jest „maksymalne dostosowanie intensywności użytkowania turystycznego do granic chłonności naturalnej ekosystemów, niezagrażającej ich naturalnym funkcjom oraz efektywne wykorzystanie pojemności urządzeń turystycznych, zwłaszcza pojemności recepcyjnej bazy noclegowej i żywieniowej. Przekroczenie granic chłonności i pojemności turystycznej przyczynia się często do znacznych szkód ekologicznych, a czasem nawet dyskwalifikuje jakieś obszary, czyniąc je nieatrakcyjnymi turystycznie”³⁷¹.

Występowanie obszaru chronionego aktywizuje lokalną społeczność. Dzieje się tak z powodu ożywienia z jednej strony grupujących sympatyków obszaru chronionego ruchów ekologicznych, a z drugiej poprzez powstawanie formacji przeciwników obszarowej ochrony przyrody skupiających najczęściej lokalnych przedsiębiorców i rolników pragnących wykorzystać tereny objęte ochroną w sposób niezgodny z założeniami planu ochrony. Wpływ na społeczność lokalną ma również związana z obszarami chronionymi, skierowana do miejscowej ludności, edukacja ekologiczna.

Polska jest krajem o długoletniej tradycji ruchów ekologicznych – „bezpośrednio po II wojnie światowej rozpoczęły lub reaktywowały swą działalność: Liga Ochrony Przyrody,

³⁶⁷ Merski J., 2002. Turystyka kwalifikowana. Wyd. Druk-Tur, Warszawa, s. 7–11.

³⁶⁸ Kaprowski W., 2004. Geografia turystyczna. Wyd. DrukTur, Warszawa, s. 23.

³⁶⁹ Stuczyński M., 2010. Wykorzystanie potencjału obszarów cennych przyrodniczo w turystyce i rekreacji [w:] Wilczyńska K. (red.), Gospodarka turystyczna w XXI wieku. Wyd. Naukowe Wyższej Szkoły Handlu i Usług w Poznaniu, s. 119.

³⁷⁰ Niezgoda A., 2010. Zmiany społeczno-kulturowe a rozwój turystyki zrównoważonej [w:] Wilczyńska K. (red.), Gospodarka turystyczna w XXI wieku. Wyd. Naukowe Wyższej Szkoły Handlu i Usług w Poznaniu, s. 119.

³⁷¹ Jalinik M., 2002. Agroturystyka na..., *op. cit.*, s. 16.

Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze, Polskie Towarzystwo Botaniczne, Związek Harcerstwa Polskiego, Polski Związek Wędkarski, Polski Związek Łowiecki, powstały komitety ochrony rzek³⁷² itp. Organizacje te poprzez skupienie części mieszkańców są elementem budowania poczucia wspólnoty regionalnej.

W istnieniu grup przeciwników obszaru chronionego można doszukiwać się również pozytywnych skutków dla rozwoju regionu. Wydaje się to być paradoksem. Wystarczy jednak zauważyć dwie rzeczy: po pierwsze najważniejszym aspektem funkcjonowania każdej grupy jest wytworzenie poczucia wspólnoty jej członków, a po drugie, że właśnie wspólnota jest fundamentem pozwalającym zbudować tożsamość regionalną.

Edukacja ekologiczna jest ważną częścią regionotwórczej edukacji regionalnej. Dzięki niej włącza się jednostkę w proces współtworzenia środowiska lokalnego, przeciwdziałając upowszechnianiu konsumpcyjnych wzorów zachowań, a jednocześnie – poprzez wprowadzanie jednostek i małych grup społecznych w tradycję i aktualne życie społeczno-kulturalne regionu – buduje poczucie tożsamości regionalnej³⁷³.

Obszary chronione to dodatkowa płaszczyzna do nawiązania, często nieformalnych, kontaktów międzynarodowych. Kontakty te są stymulantą rozwoju nie tylko regionu, ale i gospodarki narodowej jako całości. Powiększanie terytorium obszarów objętych ochroną wpływa na wizerunek Polski na świecie i skłania wierzących do ekokonwersji naszych długów, poprawiając tym samym ogólną sytuację finansową kraju. Świat zmierza w kierunku globalnej wioski – kontakty powstające na kanwie obszarów chronionych i nowa skala polityki ekologicznej przygotowuje nas jako społeczeństwo do tego zjawiska³⁷⁴.

Przewaga konkurencyjna powstająca dzięki obszarom chronionym ma jeszcze jeden wymiar – jest nim spadek ogółu kosztów funkcjonowania regionu wynikający z braku kosztów rekultywacji środowiska. Dzieje się tak dlatego, że obowiązujące na terenach chronionych zastrzeżone normy prawne powodujące ograniczenie antropopresji minimalizują niebezpieczeństwo niewłaściwego wykorzystywania przyrody, chroniąc jednocześnie region przed zniszczeniem i późniejszą koniecznością odtwarzania ekosystemów. Właściwe wykorzystanie zasobów przyrody jest warunkiem efektywności gospodarowania. Nieustanne próby pogodzenia stanowisk prezentowanych przez ekologów i ekonomistów doprowadziły do opracowania m.in. metody oceny opłacalności wykorzystywania zasobu lub zaprzestania tej czynności. W odniesieniu do wyczerpalności zasobu jest to np. reguła Hotellinga odpowiadająca na pytanie, w jakim tempie zasób wykorzystywać, zaś w odniesieniu do zasobów odnawialnych np. reguła maksymalnego trwałego przychodu³⁷⁵.

Ustanowienie obszaru chronionego wywiera wpływ na gospodarkę przestrzenną i może przyczynić się do zapobiegania powstaniu, spowodowanych nadmiernym rozrostem miast, tzw. niekorzyści aglomeracji. Niekorzyści aglomeracji pojawiają się wówczas, gdy miasto przekroczy optymalne rozmiary – staje się wtedy sparaliżowanym poprzez własną wielkość, niezdolnym do zaoferowania mieszkańcom godnych warunków życia, molochem³⁷⁶. Miasta

³⁷² Górka K., Poskrobko B., Radecki W., 2001. *Ochrona...*, *op. cit.*, s. 57.

³⁷³ Petrykowski P., 2003. *Edukacja...*, *op. cit.*, s. 36.

³⁷⁴ Janikowski R., 2004. *Zarządzanie...*, *op. cit.*, s. 120.

³⁷⁵ Więcej zob.: Żylicz T., 2004. *Ekonomia środowiskowa i zasobów naturalnych*. Polskie Wyd. Ekonomiczne, Warszawa, s. 82–99.

³⁷⁶ Banachowicz B., Drzazga D., 2005. *Zarządzanie trwałym i zrównoważonym rozwojem obszarów metropolitarnych w Polsce* [w:] Czaja S. (red.), *Zrównoważony rozwój doświadczenia polskie i europejskie*. Wyd. I-BiS, Nowa Ruda, s. 11.

molochy to kolebka chorób cywilizacyjnych i powstawania zjawiska samotnego tłumu – to na ich obszarach występuje liczny, odrzucony przez zamożniejszych, margines społeczny³⁷⁷. W przypadku sąsiedowania miasta i obszaru chronionego granice obszaru mogą stanowić skuteczną barierę zapobiegającą ww. sytuacji. Przykładem może być sąsiedztwo Warszawy i Kampinoskiego Parku Narodowego – położony na północny-zachód od stolicy Park ogranicza jej rozwój, będąc jednocześnie „producentem” czystego powietrza, miejscem gromadzenia zasobów wody oraz obszarem wypoczynku dla mieszkańców.

Generalnie przyjmuje się, że rozpatrywanie zagadnienia gospodarowania na obszarach chronionych winno być prowadzone przy założeniu wykluczenia możliwości wystąpienia strat ekologicznych spowodowanych działalnością człowieka. W związku z czym za możliwe do realizacji na obszarach chronionych uznaje się przede wszystkim: rolnictwo ekologiczne, w tym produkcję ekologicznej żywności, roślin leczniczych, miodu i surowców pszczelarskich; turystykę kwalifikowaną – ekoturystykę i agroturystykę; lecznictwo – w tym lecznictwo sanatoryjne, oraz ograniczoną gospodarkę leśną. Rodzaj działalności jaki może być prowadzony na terenie obszaru chronionego, jest w dużej mierze determinowany przez formę ochrony, jaką został objęty dany teren. Przydatność poszczególnych form obszarowej ochrony przyrody do prowadzenia wybranych rodzajów działalności gospodarczej prezentuje tabela 9.

Tabela 9. Zakresy dopuszczalnej działalności człowieka na obszarach chronionych

Table 9. The ranges of permissible human activities on protected areas

Rodzaj działalności Type of activity	Rezerwat przyrody The nature reserve	Parki narodowe National parks	Parki krajobrazowe Landscape parks	Obszary chronionego krajobrazu Areas of protected landscape
Turystyka kwalifikowana Qualified tourism	-	+	+	+
Turystyka masowa Mass tourism	-	-	(+ / -)	+
Turystyczna baza noclegowa Tourism accommodation database	-	-	+	+
Gospodarka leśna Forest management	-	-	(+ / -)	(+ / -)
Użytkowanie rolnicze Agricultural use	(enklawy rolnicze) (agricultural compartment)	(enklawy rolnicze) (agricultural compartment)	(+ / -)	(+ / -)

- zasadnicze ograniczenia

() ograniczenia

+ dopuszczana większa skala działalności

- major constraints

() limitations

+ greater scale of activities allowed

Źródło: Dubel K., 1998. Uwarunkowania przyrodnicze w planowaniu przestrzennym. Wyd. Ekonomia i Środowisko, Białystok, s. 93

Source: Dubel K., 1998. Uwarunkowania przyrodnicze w planowaniu przestrzennym. Printing House Ekonomia i Środowisko, Białystok, page 93

³⁷⁷ Malisz B., 1984. Podstawy gospodarki..., *op. cit.*, s. 71.

A. Bołtromiuk wymienia następujące zalecenia dla poszczególnych form aktywności gospodarczej zlokalizowanych na obszarach chronionych:

- „Przemysł: unikanie lokalizacji inwestycji kolidujących z funkcjami środowiska, preferowanie technologii bezpiecznych dla środowiska oraz instalacja urządzeń ochronnych.
- Rolnictwo: upowszechnianie modelu rolnictwa proekologicznego, mniej uciążliwego dla środowiska.
- Gospodarka leśna: preferowanie rozwoju funkcji półprodukcyjnych i pozaprodukcyjnych, racjonalizacja gospodarki, unikanie prowadzenia intensywnego ruchu komunikacyjnego przez wartościowe kompleksy leśne.
- Gospodarka komunalna: preferowanie scentralizowanych źródeł zaopatrzenia w energię opartych na tzw. czystych nośnikach (na ogół gaz ziemny), właściwa utylizacja ścieków i odpadów, minimalizacja zanieczyszczeń powietrza pochodzących z transportu”³⁷⁸.

Przy organizowaniu ruchu turystycznego warto pamiętać, że największym zagrożeniem dla przyrody jest jego nadmierna koncentracja³⁷⁹. Skupienie dużych mas ludzi na niewielkiej przestrzeni prowadzi do szeregu niepożądanych zjawisk, wśród których najbardziej widoczne są niekorzystne przekształcenia w strukturze funkcjonalnej i przestrzennej poddanych presji terenów oraz zmiany w krajobrazie będące wynikiem rozbudowy bazy turystycznej. Ponadto intensywny ruch turystyczny prowadzi do zanieczyszczeń powietrza (głównie związanych z transportem zanieczyszczeń pochodzenia motoryzacyjnego), generuje hałas stresujący zwierzęta i obniżający jakość życia człowieka, a także może skutkować rozprzestrzenieniem antropogenicznych gatunków roślin³⁸⁰.

Ruch turystyczny zawsze wiąże się z transportem. Oznacza to, że zrównoważona turystyka wymaga odpowiednio zorganizowanego transportu. „Podstawowe zasady transportu zrównoważonego są następujące: dostępność; równość; odpowiedzialność indywidualna i zbiorowa; zdrowie i bezpieczeństwo; edukacja i udział społeczeństwa; planowanie zintegrowane; używanie terenu i zasobów; zapobieganie zanieczyszczeniom; pomyślność gospodarcza”³⁸¹. Ten fakt stanowi kolejny dowód na to, iż idea równoważenia rozwoju wymaga działań kompleksowych.

Sposobem na uniknięcie części ww. dysfunkcji turystyki jest równomierne nasycenie infrastruktura turystyczną pogranicza obszarów chronionych. Dzięki temu antropopresja jest rozłożona na większy teren i jednocześnie przenoszona poza obszar chroniony. Zunifikowanie linii otoczenia obszaru chronionego zapobiega też sytuacji, w której całość ruchu turystycznego rozpoczyna się w jednym punkcie.

Z zaprezentowanych powyżej informacji wynika, że udostępnianie obszarów chronionych na potrzeby innych rodzajów zagospodarowania jest możliwe, lecz wymaga przyjęcia określonych zasad. Należy podkreślić, że podstawą włączenia obszarów chronionych do strefy gospodarczej winny być normy prawne promujące na ich terenie określone rodzaje działalności.

³⁷⁸ Bołtromiuk A., 2003. Ekonomiczne aspekty funkcjonowania obszarów chronionych. Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku, s. 90.

³⁷⁹ Bartkowski T., 1991. Kształtowanie i ochrona środowiska człowieka. Wyd. PWN, Warszawa, s. 469.

³⁸⁰ Bołtromiuk A., 2011. Realizacja funkcji turystycznej na obszarach sieci Natura 2000 [w:] Bołtromiuk A. (red.), Uwarunkowania zrównoważonego rozwoju gmin objętych siecią Natura 2000. Wyd. Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa 2011, s. 270.

³⁸¹ Lorek E., 2008. Problemy wdrażania zrównoważonego rozwoju transportu w warunkach gospodarki polskiej [w:] Ślodziak J., Rajchel D. (red.), Przekształcenia strukturalne miast i zrównoważony rozwój gospodarki miejskiej. Wyd. Uniwersytetu Opolskiego, s. 140–141.

Wymaga to odpowiednich uregulowań w zakresie: gospodarowania zasobami przyrodniczymi (gruntami, kopalinami, wodą, światem roślinnym i zwierzęcym); ochrony środowiska przez zanieczyszczeniami takimi jak hałas, odpady, zanieczyszczenia powietrza itp.; gospodarki przestrzennej; budownictwa; ruchu drogowego; energetyki itp.³⁸².

3.4. Marketing terytorialny a obszary chronione

Konkurencja obejmująca całość procesów zachodzących w gospodarce rynkowej sprawiła, że nie tylko dobra konsumpcyjne wymagają profesjonalnego podejścia do odbiorcy i stałego monitorowania rynku zbytu. Działania marketingowe stały się istotne również dla m.in.: polityki, zdrowia, życia społecznego, rynku pracy a nawet dla przestrzeni. W efekcie wyróżnia się: marketing polityczny, marketing organizacji non-profit, marketing społeczny, marketing personalny oraz marketing terytorialny. Powyższe nie stanowi katalogu zamkniętego – A. Szromnik zwraca uwagę, iż wciąż pojawiają się nowe obszary zainteresowania marketingu i nowe ujęcia specjalistyczne dopasowujące ogólną filozofię marketingu do potrzeb konkretnych obszarów ludzkiej aktywności³⁸³. Turbulentne otoczenie wymusiło ewolucję w zakresie rozważań zaliczanych do marketingu terytorialnego. Początkowo marketing terytorialny koncentrował się jedynie na kreowaniu wizerunku i atrakcyjności miast, a także świadczonych przez nie usług. Obecnie marketing terytorialny obejmuje zagadnienia rozwoju dowolnej jednostki osadniczej i znacznie przekracza sferę tradycyjnych usług komunalnych³⁸⁴.

Podmioty realizujące założenia marketingu terytorialnego rywalizują o dwie grupy klientów–użytkowników przestrzeni: klientów krótkookresowych i klientów długookresowych. Do grupy pierwszej zaliczyć można klientów incydentalnych bądź okresowo powracających, np. turystów, czy sezonowych inwestorów. W drugiej grupie wyróżnić można stałych mieszkańców i długookresowych inwestorów. W obu grupach funkcjonują klienci indywidualni, tj. osoby fizyczne oraz klienci instytucjonalni, czyli podmioty gospodarcze. Wspomniana rywalizacja prowadzona jest na podstawie kryterium atrakcyjności klienta–użytkownika, którą jest jego zdolność do zdynamizowania rozwoju społeczno-gospodarczego określonej przestrzeni³⁸⁵. Jednostki osadnicze rywalizują o klientów nie bez przyczyny. Przestrzeń z której nikt w żaden bezpośredni sposób nie korzysta, nie jest wprawdzie bezwartościowa – zawsze stanowi część globalnego ekosystemu i jest użyteczna w związku z zachodzącymi w nim procesami. Z punktu widzenia rozwoju gospodarczego jednostki terytorialnej, w skład której wchodzi ww. przestrzeń, wartość ta jest wówczas trudna do określenia.

A. Szromnik wskazuje, że „celem głównym marketingu terytorialnego jest wpływanie na opinie, postawy i sposoby zachowania się zewnętrznych i wewnętrznych grup zainteresowanych klientów poprzez kształtowanie środków i instrumentów stymulowania relacji wy-

³⁸² Sommer J., 1991. Prawne uwarunkowania wdrożenia zasad ekologicznych gospodarowania środowiskiem przyrodniczym [w:] Mazur S. (red.), *Ekologiczne podstawy gospodarowania środowiskiem przyrodniczym*. Wyd. SGGW-AR, Warszawa, s. 296–297.

³⁸³ Szromnik A., 2007. *Marketing terytorialny*. Wyd. Oficyna Wolters Kluwer, Kraków, s. 13–15.

³⁸⁴ Florek M., 2007. *Podstawy marketingu terytorialnego*. Wyd. Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, s. 11–14.

³⁸⁵ Rudolf W., 2005. Rola marketingu terytorialnego w budowaniu przewagi konkurencyjnej regionu [w:] Wilmańska-Sosnowska S. (red.), *Rola nauk o zarządzaniu w kreowaniu społeczeństwa opartego na wiedzy*. Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, s. 167.

miennych³⁸⁶. Marketing terytorialny ułatwia przeniesienie części algorytmów zarządzania wypracowanych z myślą o przedsiębiorstwie na grunt zarządzania określonym terytorium. Tak jak w przypadku przedsiębiorstwa kluczem do sukcesu jest maksymalizacja zadowolenia klienta z dostarczanych przez podmiot dóbr i usług. Równie ważna jest świadomość wolności klienta w zakresie wyboru dostawcy owych dóbr i usług – czyli przestrzeni i towarzyszących jej elementów. Przymusowa rejonizacja nie istnieje, a największe zdolności w zakresie przemieszczania się mają klienci najbardziej pożądanymi: wśród klientów indywidualnych osoby wykształcone, posiadające kompetencje, zaś wśród klientów instytucjonalnych – podmioty funkcjonujące w obszarze gospodarki opartej na wiedzy, często nieograniczone barierami wyjścia. Charakterystyczne jest jednak to, że w przypadku terytorium, odmiennie niż w przypadku przedsiębiorstwa, trudno jest ściśle podzielić role. Z pozoru rolę menadżera pełni samorząd lokalny, natomiast rolę właściciela społeczność lokalna. Członkowie samorządu lokalnego są jednak najczęściej mieszkańcami danego terytorium, a więc i właścicielami. Idea marketingu terytorialnego wpisuje się zatem w zadania samorządów – zadania wynikające z nowoczesnego podejścia do zarządzania jednostkami terytorialnymi i sprawowania tzw. partnerskiej władzy lokalnej³⁸⁷.

Według zawartych w literaturze przedmiotu założeń praktyki marketingu zarządzający terytorium, a więc najczęściej przedstawiciele samorządu terytorialnego, winni prowadzić swoisty dialog z klientem, zbierać opinie o aktualnej ofercie danego obszaru, informacje o oczekiwanych przez jego użytkowników zmianach, a także informacje o istniejącej ofercie konkurencji jaką stanowią tu inne terytoria. Na podstawie powyższej bazy danych zarządzający terytorium winni modyfikować ofertę i uwypuklać najistotniejsze aspekty za pomocą działań promocyjnych³⁸⁸.

Marketing terytorialny bywa często mylnie utożsamiany z promocją regionu. Dzieje się tak, ponieważ promocja stanowi najbardziej widoczny, a tym samym identyfikowalny element marketingu terytorialnego – wśród multimedialnych i wizualnych formy promocji wyróżnia się: informację radiową, płyty CD i filmy reklamowe, reklamę okolicznościową (związana z ważnymi datami wydarzeniami np. rocznica utworzenia parku narodowego, założenia miasta itp.), efekt odbicia, prasę, reklamę za pomocą druku (ulotki, foldery) oraz Internet³⁸⁹. Są to działania zauważane zarówno przez lokalną społeczność, jak i otoczenie zewnętrzne – ich celem jest zaspokojenie potrzeby informacji. Mimo to nie można stawiać znaku równości pomiędzy promocją regionu a marketingiem terytorialnym – „promocję w marketingu terytorialnym traktować należy jako całokształt działań związanych z komunikowaniem się jednostki terytorialnej z otoczeniem, obejmujący informowanie o regionie, przekonywanie o jego atrakcyjności i skłanianie do nabycia lub konsumpcji subproduktów terytorialnych”³⁹⁰. Jej założenia winny być określone odpowiednio w strategii rozwoju: gminy, powiatu, województwa, całego kraju czy też regionu w sensie terytorium wyznaczonego za pomocą innych

³⁸⁶ Szromnik A., 2007. Marketing..., *op. cit.*, s. 22.

³⁸⁷ Florek M., 2007. Podstawy marketingu..., *op. cit.*, s. 11.

³⁸⁸ Por. Ślusarczyk S., 2011. Aktywność marketingowa małych i średnich przedsiębiorstw. Wyd. Poltext, Warszawa, s. 44.

³⁸⁹ Popławski T., Modzelewska K., 2005. Promocja jako istotny element strategii rozwoju powiatu i planu rozwoju lokalnego na przykładzie powiatu łomżyńskiego [w:] Kopcuk A., Proniewski M. (red.), Atrakcyjność inwestycyjna regionu. Wyd. Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania w Białymstoku, s. 500.

³⁹⁰ Florek M., 2007. Podstawy marketingu..., *op. cit.*, s. 150.

cech niż granice administracyjne, np. strategii rozwoju omawianego we wcześniejszych podrozdziałach regionu Zielonych Płuc Polski lub transgranicznego regionu Karkonoszy.

Promocja regionu może być dwukierunkowa – wewnętrzna, tj. skierowana do regionalnego społeczeństwa oraz już funkcjonujących w regionie podmiotów gospodarczych i instytucji szeroko pojętego otoczenia biznesu oraz zewnętrzna, tj. skierowana do osób i podmiotów niebędących aktualnie uczestnikami życia regionu³⁹¹. W praktyce znaczenie promocji nakierowanej na pozyskanie czynników rozwoju z zewnątrz jest doceniane, natomiast promocja nakierowana na potencjał lokalny wydaje się być nieco pomijana. M. Czornik zwraca uwagę, iż inwestor zewnętrzny poszukuje lokalizacji dającej szansę na maksymalny zysk „do wywiezienia”³⁹². Tym bardziej cenić należy podmioty związane z danym terytorium na stałe – one umożliwiają budowanie kapitału społecznego. Istotność trwałych związków z użytkownikami podkreślają nowoczesne koncepcje marketingowe zakładające dużą uwagę poświęcaną na tworzenie więzi z klientem i dogłębne poznanie potrzeb klienta³⁹³.

Ponieważ potrzeby klienta stale ewoluują, niezbędne jest innowacyjne podejście do dóbr i usług je zaspokajających. „Bardzo ważną rolę w procesie budowania klimatu innowacyjnego mają do odegrania media. Kształtują one wyobrażenie o procesach ekonomicznych, mogą przekazywać wiedzę, a także w istotny sposób wpływać na społeczny odbiór przedsiębiorców i przedsiębiorczości. Nie bez znaczenia jest także promowanie postaw sprzyjających rozwojowi”³⁹⁴. Strategie marketingowe rozwoju regionu mogą mieć charakter mobilizujący lub przyciągający – w obu przypadkach udział mediów jest niezbędny. Strategie o charakterze mobilizującym skierowane są do wewnątrz regionu i polegają na mobilizowaniu partnerstwa, innowacyjności, przedsiębiorczości, kształcenia itp. Strategie o charakterze przyciągającym mają na celu zwabienie do regionu siły nabywczej, kapitału inwestycyjnego, funduszy pomocowych, informacji itp.³⁹⁵. W każdym przypadku wartość eksponowana przez narzędzia jakie oferuje marketing wywodzi się z przewagi konkurencyjnej, opierając się na zasobach rzadkich i trudnych do naśladowania. Te dwie cechy mają unikalne zasoby naturalne danego regionu – nigdy nie można ich skopiować³⁹⁶.

Promocja obszaru chronionego jako dominującej atrakcji może nadawać regionowi swoisty image. „Coraz istotniejszym elementem wpływającym na atrakcyjność turystyczną obszaru staje się jakość środowiska, w którym wypoczywają turyści, określana przez jego stan. Turyści udają się bowiem, w celu regeneracji sił fizycznych i psychicznych, do miejsc charakteryzujących się przede wszystkim czystym środowiskiem przyrodniczym, ciszą, niskim stopniem urbanizacji oraz korzystnymi warunkami klimatycznymi. Jakość warunków, w których wypoczywają, ma decydujący wpływ na jakość ich wypoczynku”³⁹⁷. Konstrukcja

³⁹¹ Popławski T., Modzelewska K., 2005. Promocja jako..., *op. cit.*, s. 491–492.

³⁹² Czornik M., 2005. Promocja miasta. Wyd. Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice, s. 64.

³⁹³ Gregor B., 2006. Ewolucja oraz współczesne koncepcje marketingu [w:] Markowski T. (red.), Marketing terytorialny. Wyd. PAN, Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, Tom CXVI, Warszawa, s. 27.

³⁹⁴ Glinka B., Pasieczny J., 2005. Kulturowe uwarunkowania przedsiębiorczości i innowacyjności – ujęcie regionalne [w:] Wilmańska-Sosnowska S. (red.), Rola nauk o zarządzaniu w kreowaniu społeczeństwa opartego na wiedzy. Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, s. 230.

³⁹⁵ Rudolf W., 2005. Rola marketingu..., *op. cit.*, s. 175.

³⁹⁶ Iwaciewicz-Orłowska A., 2005. Obszary chronione..., *op. cit.*, s. 387.

³⁹⁷ Gardzińska A., 2009. Specyfika obszarowego produktu turystycznego [w:] Meyer B., Milewski D. (red.), Strategie rozwoju turystyki w regionie. Wyd. PWN, Warszawa, s. 49–50.

nazw obszarów chronionych sprzyja wykorzystaniu ich do promocji regionu. Nazwy te składają się zawsze z dwóch części – kategorii obszaru chronionego oraz określenia położenia geograficznego, np. Wielkopolski Park Narodowy, Park Krajobrazowy Doliny Bobru. Zawarta w nazwie kategoria obszaru chronionego jest użyteczna z punktu widzenia marki produktu turystycznego obszaru. „Produkt turystyczny przybiera różne postaci, może nim być m.in.: rzecz, usługa, wydarzenie, impreza, obiekt i szlak”³⁹⁸. W tym kontekście określenie rodzaju obszaru chronionego stanowi dla turysty informację zarówno o istniejących możliwościach, np. uczestnictwa w edukacji ekologicznej, jak i ograniczeniach np. zakazie uprawiania niektórych sportów.

Z punktu widzenia realizowania zadań marketingu terytorialnego największe znaczenie mają parki narodowe oraz parki krajobrazowe. Wynika to nie tylko z rangi tychże obszarów, ale i z ich formy działania gwarantującej odrębność organizacyjną. Oba rodzaje parków prowadzą komunikację z klientami (turystami) celem zainteresowania wartościami ekosystemów i przekazaniem wiedzy mieszczącej się w ramach edukacji ekologicznej. To upodabnia je, w pewnym sensie, do przedsięwzięć informujących o wytwarzanych przez siebie dobrach i usługach oraz do samorządów informujących o walorach podległej jednostki administracyjnej.

Nieodłącznym elementem nazwy parków narodowych oraz parków krajobrazowych jest logo. Oznacza to, że gotowe są dwa wymiary marki produktu turystycznego – nazwa i symbol. Ze względu na liczbę parków krajobrazowych i ich niższą rangę zostaną one pominięte w dalsze analizie. Parki narodowe jako najwyższa, znana powszechnie na całym świecie, forma prawna ochrony przyrody już z racji samej nazwy wydaje się być istotna dla marketingu terytorialnego. Konstrukcja nazwy omawianego obszaru chronionego prócz sformułowania „park narodowy” zawiera określenie miejsca ułatwiające lokalizację. Dodatkową platformą przekazu informacji jest logo informujące o atrakcjach danego obszaru – charakterystycznych elementach flory, fauny lub przyrody nieożywionej. W celu przybliżenia i zobrazowania możliwości przekazu, jaką posiadają logo poszczególnych parków narodowych, dokonano ich szczegółowej analizy. Ustalono, że w logo:

- Babiońskiego PN znajdują się okrzyn jeleni, Babia Góra (Diabłak) i Cyl;
- Białowieskiego PN – żubr;
- Biebrzańskiego PN – samiec bataliona, pałka (gatunek szuwarowy nawiązujący do bagien);
- Bieszczadzkiego PN – ryś;
- PN „Bory Tucholskie” – głuszc, sosny i jezioro;
- Drawieńskiego PN – wydra;
- Gorczańskiego PN – salamandra płamista;
- PN Gór Stołowych – formacja skalna „Wielbłąd” ze Szczelińca Wielkiego, drzewostan świerkowy;
- Kampinoskiego PN – łoś, sosna;
- Karkonoskiego PN – góra Chojnik, na szczycie ruiny zamku Chojnik, świerki (dotyczy to starszej wersji logo) oraz Śnieżka, dzwonek karkonoski i goryczka trojeściowa (dotyczy nowego logo – wspólnego dla KPN i KRNAP).;
- Magurskiego PN – orlik krzykliwy, przykładowy krajobraz Beskidu Niskiego z zalesionymi dolinami i wzgórzami;

³⁹⁸ Ibidem, s. 47

- Narwiańskiego PN – błotniak stawowy, w tle sucha trzcina i akwen wodny;
- Ojcowskiego PN – nietoperz;
- Pienińskiego PN – przełom Dunajca, Trzy Korony, przedwojenna data utworzenia „Parku Narodowego w Pieninach” (pierwotnie PPN utworzono na mocy rozporządzenia Ministra Rolnictwa z dnia 23 maja 1932 r.);
- Poleskiego PN – żuraw;
- Roztoczańskiego PN – konik polski (potomek tarpana), data utworzenia parku, symbole drzewostanu (jodły i buka), symbol słońca;
- Słowińskiego PN – mewa biała, wydmy;
- Świętokrzyskiego PN – jelen z podwójnym krzyżem tzw. karawaką (postać związana z legendą o księciu węgierskim Emeryku i klasztorze na Łysej Górze), dąb, jodła;
- Tatrzańskiego PN – kozica;
- PN „Ujście Warty” – gęś zbożowa, rzeka Warta;
- Wielkopolskiego PN – puszczyk, Jezioro – nazwa miejscowości, w której mieści się siedziba Dyrekcji WPN;
- Wigierskiego PN – bóbr europejski, jezioro Wigry, tło lasy iglaste;
- Wolińskiego PN – orzeł bielik, mikołajek nadmorski³⁹⁹.

O tym, że zarówno nazwa, jak i symbol są istotnymi elementami promocji obszaru świadczy definicja marki produktu turystycznego autorstwa S. Bosiackiego oraz H. Hołderna-Mielcarek. Wspomniani autorzy stwierdzili, iż: „Markę produktu turystycznego obszaru należy rozumieć jako nazwę, termin, znak, symbol, wzór lub kombinację tych elementów, stworzoną w celu rozpoznania dóbr udostępnianych turystom i usług świadczonych przez podmioty zaangażowane w zaspokajanie potrzeb turystycznych w miejscu recepcji turystycznej i odróżniania ich od dóbr i usług występujących w konkurencyjnych miejscach recepcji turystycznej”⁴⁰⁰. Skoncentrowanie marketingu terytorialnego na eksponowaniu istniejącego w regionie obszaru turystycznego jest rzeczą naturalną. Świadczy o tym analiza genezy metodologicznej pojęcia marketingu terytorialnego, z której wynika, iż marketing turystyczny jest – obok marketingu społecznego, marketingu organizacji non-profit oraz marketingu przedsiębiorstw – jednym ze źródeł powstania marketingu terytorialnego⁴⁰¹. Ponadto A. Szromnik wprost wskazuje, iż podmiotem marketingu terytorialnego mogą być specjalne jednostki przestrzenne, np. parki narodowe, parki krajobrazowe czy rezerwaty przyrody⁴⁰². W związku z tym, współpraca pomiędzy władzami samorządowymi a zarządzającymi obszarami chronionymi wydaje się być koniecznością – umożliwi nie tylko kompleksowe postrzeganie przestrzeni, ale i pełne eksponowanie jej walorów.

³⁹⁹ Kulczyk-Dynowska A., 2012. Marketing terytorialny na obszarach chronionych [w:] Filipiak B. (red.), *Przestrzeń w nowych realiach gospodarczych. Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu*, nr 42, s. 176–177.

⁴⁰⁰ Bosiacki S., Hołderna-Mielcarek H., 2010. *Marka produktu...*, *op. cit.*, s. 118.

⁴⁰¹ Florek M., 2007. *Podstawy marketingu...*, *op. cit.*, s. 16.

⁴⁰² Szromnik A., 2007. *Marketing...*, *op. cit.*, s. 25–26.

ZAKOŃCZENIE

Dążenie do zrozumienia roli obszarów chronionych w rozwoju regionu zmusza do ich ukazania w sposób wielowymiarowy – charakterystyka ustawowych uwarunkowań funkcjonowania i funkcji tychże obszarów jest jedynie wstępem. Kompleksowy obraz skutków objęcia obszaru ochroną prawną uzyskać można dopiero po badaniu generowanych przez nie konfliktów przestrzennych, analizie wpływu na budowę kapitału społecznego, proces edukacji ekologicznej oraz funkcję turystyczną.

Pełna świadomość mechanizmu rozwoju regionalnego wiąże się ze znajomością nie tylko ewolucji koncepcji rozwojowych, czynników rozwoju regionalnego, ale i czynników determinujących konkurencyjność regionu. Określenie znaczenia środowiska naturalnego dla procesów rozwoju wymaga uzupełnienia podejścia tradycyjnego – zgodnie z którym dostarczane przez nie zasoby naturalnie dzieli się na odnawialne i nieodnawialne, a samo środowisko utożsamia z podstawą rozwoju rolnictwa, gospodarki leśnej i przemysłu wydobywczego – o wymiar jakości życia człowieka oraz wpływ zasobów środowiska na funkcję turystyczną.

Rozwój regionu jest procesem złożonym, angażującym przestrzeń i zamieszkujące ją zbiorowości. Środowisko naturalne i obszary chronione mają wpływ na kierunek rozwoju regionu. Objęcie przestrzeni ochroną prawną nie wywołuje zastopowania procesów rozwojowych – obszarów chronionych nie należy utożsamiać z obszarami zacofanymi. Zasoby naturalne mogą stanowić inspirację dla koncepcji marketingu terytorialnego. Podkreślić należy, że edukacja ekologiczna zmienia stosunek człowieka do przyrody – ułatwia zrozumienie koncepcji zrównoważonego rozwoju.

Kategoria rozwoju regionalnego jest bardzo skomplikowana i wieloaspektowa. Czynniki które z pozoru mogą stanowić barierę rozwoju, przy odpowiednim zarządzaniu obszarem stają się jego atutem i szansą na przyszłość. Stąd rolą władz regionu jest również właściwe umiejscowienie obszarów przyrodniczo cennych w strategiach rozwojowych. Konsekwencje sukcesów bądź niepowodzeń w zarządzaniu obszarami chronionymi nie ograniczają się do terenu chronionego – wspierają lub utrudniają rozwój całego regionu. Obszar przyrodniczo cenny winien stanowić aktywną część układu funkcjonalnego, w którym rolę partnera pełnią nie tylko inne obszary chronione np. poprzez tworzenie korytarza ekologicznego, ale i sąsiadujące tereny nieobjęte ochroną prawną, a powiązane z przedmiotowym obszarem więziami społeczno-gospodarczymi.

Umiejętność wykorzystania zasobów przyrody bez prowadzenia gospodarki rabunkowej nie jest rzeczą oczywistą – wymaga odpowiedniej wiedzy, a zatem edukacji ekologicznej. Edukacja ta winna dotyczyć nie tylko decydentów, ale całego społeczeństwa. Idei zrównoważonego rozwoju nie można realizować bez akceptacji ze strony mieszkańców, użytkowników i władz regionu. Sukces we wdrażaniu tej koncepcji zależy od każdego człowieka – to decyzje podejmowane na etapie prowadzenia gospodarstwa domowego, wyboru sposobu spędzania czasu wolnego, stylu konsumpcji, traktowania najbliższego środowiska warunkują powo-

dzenie w dążeniu do równoważenia rozwoju. Warto podkreślić, że stosunek człowieka do przyrody zależy nie tylko od jego kultury, zwyczajów, przyjętych norm obyczajowych, poziomu edukacji w kwestiach ekologicznych, ale i od materialnego poziomu życia. Brak środków finansowych skutkujący niemożnością zaspokojenia potrzeb egzystencjonalnych skutkować będzie co najmniej obojętnością – jak nie wrogością – w stosunku do spraw ochrony przyrody i środowiska.

Środki finansowe wydatkowane przy realizacji działań mających na celu dążenie do ochrony przyrody i ochrony środowiska nie powinny być traktowane jako koszty, lecz jako inwestycje. Poglądy Keynosa według którego sadzenie drzew, z których samemu nie zbiera się owoców, było nieopłacalne, dziś już nie obowiązują. Zmieniła się też kategoria dobrobytu – obecnie ma on wymiar nie tylko materialny, policzalny w pieniądzu. Coraz większego znaczenia nabiera wymiar jakościowy.

Autonomia regionów wciąż rośnie – jedynym czynnikiem ją ograniczającym jest konieczność spełnienia założeń koncepcji zrównoważonego rozwoju. Na podstawie ustaleń poczynionych w toku pracy kategorycznie należy stwierdzić, że region w żadnym wypadku nie służy jedynie do dokonania podziału terytorialnego kraju. Najważniejsze składowe regionu – ludzie tworzący kapitał intelektualny i społeczny oraz środowisko naturalne – sprawiają, że region jest wciąż przekształcającym się żywym organizmem. Bierze on czynny udział w życiu gospodarczym i działa na rzecz zaspokojenia potrzeb zamieszkującej go społeczności.

Świadome, pełne i wielowymiarowe postrzeganie przestrzeni nie jest proste, ale właściwe podejście do przestrzeni stanowi ogromną szansę rozwoju. Analiza empiryczna dotycząca pogranicza polsko-czeskiego w rejonie Karkonoszy dowodzi, że opierając się na wartościach przyrodniczych, można przeforsować ideę regionu niezależnego od granic administracyjnych. Region transgraniczny jest odbiciem zachowań ludzi, ich potrzeb, a także percepcji obszaru i umiejętności wykorzystania jego atutów.

Wiele wskazuje na to, że stosunek do obszarowych form ochrony przyrody ewoluuje. Społeczności lokalne coraz częściej są w stanie wykorzystać fakt istnienia unikatowych ekosystemów. Szczególnie jeśli zarządzający jednostką terytorialną potrafią wskazać korzyści z nich płynące i odpowiednio sformułować strategię rozwoju. Przemiany w społeczeństwie, nowe rozwiązania prawne, dążenie do upowszechnienia edukacji ekologicznej sprawiają, że zrównoważony rozwój coraz częściej nie jest już pustym hasłem i ma szansę stać się rzeczywistością życia regionalnego.

PIŚMIENNICTWO

- Adamska H., 2007. Wdrażanie koncepcji zrównoważonego rozwoju w gminie Kostomłoty [w:] Graczyk A. (red.), Teoria i praktyka zrównoważonego rozwoju. Wyd. EkoPress, Białystok–Wrocław.
- Bajon P., 2003. Możliwości wykorzystania koncepcji kapitału naturalnego w badaniach nad ekologicznymi aspektami lecznictwa uzdrowiskowego [w:] Czaja S. (red.), Konflikty i współpraca w realizacji strategii ekorozwoju. Wyd. I-BiS, Wrocław.
- Banachowicz B., 2004. Konflikty społeczne w grze o przestrzeń [w:] Stawasz D. (red.), Ekonomiczno-organizacyjne uwarunkowania rozwoju regionu – teoria i praktyka. Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Banachowicz B., Drzazga D., 2005. Zarządzanie trwałym i zrównoważonym rozwojem obszarów metropolitalnych w Polsce [w:] Czaja S. (red.), Zrównoważony rozwój doświadczenia polskie i europejskie. Wyd. I-BiS, Nowa Ruda.
- Bartkowski T., 1991. Kształtowanie i ochrona środowiska człowieka. Wyd. PWN, Warszawa.
- Batyk I., 2012. Zagospodarowanie turystyczne obszarów chronionych na przykładzie Biebrzańskiego Parku Narodowego. Infrastruktura i ekologia terenów wiejskich. Nr 2/III, KTIW AR, Kraków.
- Becla A., Czaja S., Zielińska A., 2012. Analiza kosztów–korzyści w wycenie środowiska przyrodniczego. Wyd. Difin, Warszawa.
- Begg D., Fischer S., Dornbusch R., 1999. Makroekonomia. Pol. Wydaw. Ekonomiczne, Warszawa.
- Bernaciak A., 2009. Ograniczanie antropogenicznych obciążeń środowiska jako czynnik trwałego i zrównoważonego rozwoju. Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego, Poznań.
- Bernaciak A., Gaczek W.M., 2001. Ekonomiczne aspekty ochrony środowiska. Wyd. Akademii Ekonomicznej w Poznaniu.
- Biniecki J., Szczupak B., 2001. Konkurencyjność w strategiach rozwoju lokalnego [w:] Szymła Z. (red.), Konkurencyjność miast i regionów. Wyd. Akademii Ekonomicznej w Krakowie.
- Bocian A.F., 2004. Globalizacja – rozwój regionalny. Dążenie do określenia relacji [w:] Bocian A.F. (red.), Rozwój regionalny a procesy globalizacji. Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku.
- Bogdanowicz A., 2000. Konkurencyjność regionów w państwach przechodzących do gospodarki rynkowej [w:] Kosiedowski W. (red.), Konkurencyjność gospodarcza regionu w warunkach nowego ustroju terytorialno-administracyjnego. Wyd. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Bołtromiuk A., 2003. Ekonomiczne aspekty funkcjonowania obszarów chronionych, Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku.
- Bołtromiuk A., 2011. Realizacja funkcji turystycznej na obszarach sieci Natura 2000 [w:] Bołtromiuk A. (red.), Uwarunkowania zrównoważonego rozwoju gmin objętych siecią Natura 2000. Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa 2011.

- Borowiec J., 2000. Wspieranie konkurencyjności regionów przez politykę badawczo-rozwojową i innowacyjną Wspólnoty i państw członkowskich Unii Europejskiej [w:] Klamut M. (red.), *Polityka budowy regionu konkurencyjnego*. Wyd. Akademii Ekonomicznej, Wrocław.
- Borys G., 1988. *Ekonomiczno-finansowe aspekty ochrony i kształtowania środowiska*. Wyd. Akademii Ekonomicznej, Wrocław.
- Borys T., 1999. *Procesy regionalizacji w Polsce* [w:] Toczyński W. (red.), *Euroregiony w nowym podziale terytorialnym Polski*. Urząd Statystyczny we Wrocławiu, Warszawa–Wrocław.
- Borys T., 2000. *Mierniki dobrobytu społecznego uwzględniające straty w środowisku przyrodniczym* [w:] Kobyłko G. (red.), *Proekologiczne zarządzanie przedsiębiorstwem*. Wyd. Akademii Ekonomicznej, Wrocław.
- Borys T., 2003. *Zarządzanie realizacją strategii zrównoważonego rozwoju na poziomie lokalnym* [w:] Czaja S. (red.), *Konflikty i współpraca w realizacji strategii ekorozwoju*. Wyd. I-BiS, Wrocław.
- Borys T., 2006. *Edukacja dla zrównoważonego rozwoju jako wyzwanie globalne* [w:] Borys T. (red.), *Edukacja dla zrównoważonego rozwoju*. Wyd. *Ekonomia i Środowisko*, Jelenia Góra–Białystok.
- Bosiacki S., Hołderna-Mielcarek H., 2010. *Marka produktu turystycznego czynnikiem konkurencyjności regionu* [w:] Wilczyńska K. (red.), *Gospodarka turystyczna w XXI wieku*. Wyd. *Naukowe Wyższej Szkoły Handlu i Usług w Poznaniu*.
- Brezdeń P., 2001. *Wyodrębnianie regionu w Polsce w aspekcie reformy terytorialnej kraju* *Samorząd Terytorialny*, nr 1–2.
- Brol R., 2006. *Rozwój regionalny jako kategoria ekonomiczna* [w:] Strahl D. (red.), *Metody oceny rozwoju regionalnego*. Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu.
- Brol R., 2011. *Innowacyjność regionu w teorii i praktyce* [w:] Brol R., Raszkowski A. (red.), *Problemy rozwoju regionalnego*. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu* nr 180. Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego, Wrocław.
- Brown L.R., 2003. *Gospodarka ekologiczna*. Wyd. *Książka i Wiedza*, Warszawa.
- Buczkowski P., 2001. *Sprawowanie władzy w perspektywie konfliktów lokalnych* [w:] Buczkowski P., Mataczak P. (red.), *Konflikt nieunikniony*. Wyd. *Wyższej Szkoły Bankowej*, Poznań.
- Budner W., 2003. *Lokalizacja przedsiębiorstw*. Wyd. Akademii Ekonomicznej w Poznaniu.
- Burzyńska D., 2012. *Rola inwestycji ekologicznych w zrównoważonym rozwoju gmin w Polsce*. Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego.
- Chaczaturow T.S., 1985. *Gospodarowanie przyrodą*. *Polskie Wyd. Ekonomiczne*, Warszawa.
- Chełmińska M., 1994. *Regiony w perspektywie europejskiej* [w:] Damrosz J., Konopka M. (red.), *Regiony kulturowe a nowa regionalizacja kraju*. Wyd. KODRTK, Ciechanów.
- Chmielak A., 2003. *W kwestii konfliktu między celem a środkami realizacji rozwoju trwałego* [w:] Czaja S. (red.), *Konflikty i współpraca w realizacji strategii ekorozwoju*. Wyd. I-BiS, Wrocław.
- Churski P., 2011. *Obszary wzrostu i obszary stagnacji gospodarczej – kontekst teoretyczny* [w:] Churski P. (red.), *Zróznicowania regionalne w Polsce*. *Biuletyn zeszyt nr 248*, KPZK PAN, Warszawa.
- Ciechocińska M., 1994. *Podstawy socjologiczne i geograficzno-ekonomiczne zmian podziału terytorialnego* [w:] Damrosz J., Konopka M. (red.), *Regiony kulturowe a nowa regionalizacja kraju*. Wyd. KODRTK, Ciechanów.

- Cybulski L., 2000. Konkurencyjność regionów a segmentacja rynków pracy [w:] Klamut M. (red.), *Polityka budowy regionu konkurencyjnego*. Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu.
- Czaja S., 1992. *Ekonomia a rozwój innych dyscyplin nauki (ekonomia a biologia i fizyka)* [w:] Fiedor B. (red.), *Kierunki rozwoju współczesnej ekonomii*, Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu.
- Czaja S., 2002. *Historia gospodarki i gospodarowania*. Wyd. I-BiS, Wrocław.
- Czaja S., 2005. *Rozwój ekonomii środowiska w pracach profesor Anny Jankowskiej Kłap-kowskiej* [w:] Czyż M. (red.), *Wybrane aspekty równoważenia rozwoju*. Wyd. *Ekonomia i Środowisko*, Białystok.
- Czaja S., Fiedor B., 2010. *Ekonomia środowiska a ekonomia ekologiczna – dylemat edukacyjny* [w:] Poskrobko B. (red.), *Edukacja dla zrównoważonego rozwoju. Tom II Edukacja dla ładu ekonomicznego*. Wyd. *Ekonomia i Środowisko*, Białystok–Wrocław.
- Czaja S., Fiedor B., Jakubczyk Z., 1993. *Ekologiczne uwarunkowania wzrostu gospodarczego w ujęciu współczesnej teorii ekonomii*. Wyd. *Ekonomia i Środowisko*, Białystok–Kraków.
- Czornik M., 2005. *Promocja miasta*. Wyd. Akademii Ekonomicznej w Katowicach.
- Czykier-Wierzbka D., 1998. *Polityka regionalna Unii Europejskiej*, Wyd. Uniwersytet Gdański, Gdańsk.
- Dąbrowski A., 1998. *Polityka regionalna UE w latach dziewięćdziesiątych* [w:] Bagdziński L. (red.), *Gospodarka. Przestrzeń. Środowisko*. Wyd. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Dębski J., 2001. *Gospodarka przestrzenna jej geneza, stan, rozwój. Tom I*, Wyd. Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania w Białymstoku, Warszawa–Białystok.
- Dębski J., 2005. *Gospodarka przestrzenna jako nauka. Tom II*. Wyd. Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania w Białymstoku.
- Dobrzańska B.M., 2005. *Obszary przyrodniczo cenne* [w:] Poskrobko B. (red.), *Zarządzanie turystyką na obszarach przyrodniczo cennych*. Wyd. Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku.
- Dolata S., 1984. *Ochrona i kształtowanie środowiska*. Wyd. Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu.
- Domański R., 2000. *Zasady geografii społeczno-ekonomicznej*. Wyd. PWN, Warszawa–Poznań.
- Domański R., 2007. *Gospodarka przestrzenna. Podstawy teoretyczne*. Wyd. PWN, Warszawa.
- Domański R., 2012. *Ewolucyjna gospodarka przestrzenna*. Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu.
- Domka L., 1996. *Kryzys środowiska a edukacja dla ekorozwoju*. Wyd. Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań.
- Dubel K. 1998. *Uwarunkowania przyrodnicze w planowaniu przestrzennym*. Wyd. *Ekonomia i Środowisko*, Białystok.
- Dubel K., 2006. *Edukacja dla potrzeb zrównoważonego gospodarowania przestrzenią* [w:] Borys T. (red.), *Edukacja dla zrównoważonego rozwoju*. Wyd. *Ekonomia i Środowisko*, Jelenia Góra–Białystok.
- Fajferek A., 1966. *Region ekonomiczny i metody analizy regionalnej*. Polskie Wyd. Ekonomiczne, Warszawa.

- Fiedor B., 1990. Przyczynek do ekonomicznej teorii zanieczyszczenia i ochrony środowiska. Wyd. PAN, Wrocław.
- Florek M., 2007. Podstawy marketingu terytorialnego. Wyd. Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań.
- Gaczek W.M., 2002. Struktura i innowacyjność przemysłu Poznania i Wielkopolski jako czynnik konkurencyjności regionu [w:] Szółek K. (red.), Aglomeracja miejska i jej znaczenie dla konkurencyjności miast i regionów. Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu.
- Gaczek W.M., 2003. Zarządzanie w gospodarce przestrzennej. Branta Oficyna Wydawnicza, Bydgoszcz-Poznań.
- Gaczek W.M., Rykiel Z., 2000. Konkurencyjność regionów z ich zdolnością do adaptacji w zmieniających się warunkach [w:] Kosiedowski W. (red.), Konkurencyjność gospodarcza regionu w warunkach nowego ustroju terytorialno-administracyjnego. Wyd. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Gardzińska A., 2009. Specyfika obszarowego produktu turystycznego [w:] Meyer B., Milewski D. (red.), Strategie rozwoju turystyki w regionie. Wyd. PWN, Warszawa.
- Geise M., 2009. Wpływ wybranych problemów gospodarki globalnej na rozwój lokalny. Wyd. Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy.
- Ginsberg-Gebert A., 1991. Podstawy społeczno-ekonomiczne ochrony i kształtowania środowiska przyrodniczego [w:] Mazur S. (red.), Ekologiczne podstawy gospodarowania środowiskiem przyrodniczym. Wyd. SGGW-AR, Warszawa.
- Glinka B., Pasieczny J., 2005. Kulturowe uwarunkowania przedsiębiorczości i innowacyjności – ujęcie regionalne [w:] Wilmańska-Sosnowska S. (red.), Rola nauk o zarządzaniu w kreowaniu społeczeństwa opartego na wiedzy. Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego.
- Godłów-Legiędź J., 2004. Globalizacja jako czynnik rozwoju [w:] Bocian A.F. (red.), Rozwój regionalny a procesy globalizacji. Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku.
- Gołaszewska-Kaczan U., 2002. Społeczna odpowiedzialność przedsiębiorstwa a rozwój regionu [w:] Bocian A.F. (red.), Rozwój regionalny a wzrost gospodarczy. Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku.
- Gołębiowska A., Kupiec L., 1999. Pojęcie regionu [w:] Kupiec L. (red.), Gospodarka przestrzenna. Ekonomika regionu. Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku.
- Gorzela G., 1992. Omówienie książki Edwarda J. Blakely'a „Planowanie gospodarczego rozwoju lokalnego” [w:] Georgica J.P., Gorzela G. (red.), Studia Regionalne i Lokalne nr 7 (40), Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego.
- Górka K., Poskrobko B., Radecki W., 2001. Ochrona środowiska. Polskie Wyd. Ekonomiczne, Warszawa.
- Graczyk A., Graczyk A.M., 2011. Wprowadzanie mechanizmów rynkowych w ochronie środowiska. Polskie Wyd. Ekonomiczne, Warszawa.
- Gregor B., 2006. Ewolucja oraz współczesne koncepcje marketingu [w:] Markowski T. (red.), Marketing terytorialny. Polska Akademia Nauk, Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, Tom CXVI, Warszawa.
- Grosse T.G., 2002. Przegląd koncepcji teoretycznych rozwoju regionalnego. Studia Regionalne i Lokalne, nr 1.
- Harańczyk A., 2002. Determinanty rozwoju i konkurencyjności miast Polski [w:] Szółek K. (red.), Aglomeracja miejska i jej znaczenie dla konkurencyjności miast i regionów. Wyd. AE we Wrocławiu.

- Harrington W., Toman M., 1996. Metody wyceny ekonomicznej korzyści z ludzkiego zdrowia wynikających z poprawy stanu środowiska [w:] Anderson G., Śleszyński J. (red.), *Ekonomiczna wycena środowiska przyrodniczego*. Wyd. Ekonomia i Środowisko, Białystok.
- Hausner J., 2001. Modele polityki regionalnej w Polsce. *Studia Regionalne i Lokalne*, nr 1.
- Heffner K., 2002. Konkurencyjność małych regionów i znaczenie aglomeracji miejskich w ich rozwoju [w:] Szolek K. (red.), *Agglomeracja miejska i jej znaczenie dla konkurencyjności miast i regionów*. Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu.
- Heffner K., 2007. Rozwój społeczno-gospodarczy obszarów wiejskich. Definicje – Uwarunkowania – Zależności – Czynniki – Skutki. Badania zróżnicowania rozwoju obszarów wiejskich [w:] Rosner A. (red.), *Zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich z zróżnicowaniem dynamiki przemian*. Wyd. Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa.
- Heffner K., Klemens B. 2011., *Klastry – bariery i możliwości rozwoju w regionalnej przestrzeni* [w:] *Bariery i możliwości rozwoju regionów – wybrane aspekty metodologiczne i praktyczne* [w:] Bedrunka K., Dymek Ł. (red.), *Oficyna Wydawnicza Politechniki Opolska*.
- Hofstede G., 2000. *Kultury i organizacje*. Polskie Wyd. Ekonomiczne, Warszawa.
- Holloway J.C., Robinson C., 1997. *Marketing w turystyce*. Polskie Wyd. Ekonomiczne, Warszawa.
- Hryniewicz J., 2007. *Stosunki pracy w polskich organizacjach*. Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa.
- Iwaciewicz-Orłowska A., 2005. *Obszary chronione – szansa czy bariera rozwoju regionalnego* [w:] Kopczyk A., M. Proniewski (red.), *Atrakcyjność inwestycyjna regionu*. Wyd. Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania w Białymstoku, Białystok.
- Jakubczyk Z., 2002. *Zasada ekologicznie zrównoważonego rozwoju* [w:] Fiedor B. (red.), *Podstawy ekonomii środowiska i zasobów naturalnych*. Wyd. C.H. Beck, Warszawa.
- Jalinik M., 2002. *Agroturystyka na obszarach przyrodniczo cennych*. Wyd. Politechniki Białostockiej.
- Jałowiecki B., 2012. *Czytanie przestrzeni*. Wyd. Konsorcjum Akademickie WSE w Krakowie, WSIiZ w Rzeszowie, WSZiA w Zamościu, Kraków–Rzeszów, Zamość.
- Janikowski R., 2004. *Zarządzanie antropopresją*. Wyd. Difin, Warszawa.
- Janikowski R., 2006. *Zrównoważony rozwój lokalny. Studia nad zrównoważonym rozwojem*. Tom IV, PAN, Komitet „Człowiek i Środowisko”, Wyd. Agencja Artystyczna PARA, Warszawa–Katowice.
- Jędraszko A., 1999. *Polityka środowiskowa w Niemczech*. Wyd. MUNICIPIUM, Warszawa.
- Juskiewicz W., 2007. *Znaczenie rolnictwa ekologicznego w kontekście idei zrównoważonego rozwoju* [w:] Graczyk A. (red.), *Teoria i praktyka zrównoważonego rozwoju*. Wyd. Eko-Press, Białystok–Wrocław.
- Kaczmarek J., Stasiak A., Włodarczyk B., 2005. *Produkt turystyczny*. Polskie Wyd. Ekonomiczne, Warszawa.
- Kaprowski W., 2004. *Geografia turystyczna*. Wyd. DrukTur, Warszawa.
- Karpa A., Łąguna T.M., Witkowska-Dąbrowska M., Zapotoczna M. 2010. *Środowisko i zasoby naturalne* [w:] Łąguna T., Witkowska-Dąbrowska M. (red.), *Zarządzanie zasobami środowiska*. Wyd. Ekonomia i Środowisko, Białystok.
- Kasprzak K., 2005. *Turystyka na obszarach chronionych. Problemy ekologii* nr 3.

- Kasprzak K., 2010. Konflikty przestrzenne w planowaniu funkcji turystycznej [w:] Wilczyńska K. (red.), *Gospodarka turystyczna w XXI wieku*. Wyd. Naukowe Wyższej Szkoły Handlu i Usług w Poznaniu.
- Kassenberg A., Marek M.J., 1986. *Ekologiczne aspekty przestrzennego zagospodarowania kraju*. Wyd. PWN, Warszawa.
- Kiełczowski D., 2004. Globalizacja konsumpcji a rozwój regionalny [w:] Bocian A.F. (red.), *Rozwój regionalny a procesy globalizacji*. Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku.
- Kiryłuk H., 2005. Walory i atrakcje turystyczne obszarów przyrodniczo cennych [w:] Poskrobko B. (red.), *Zarządzanie turystyką na obszarach przyrodniczo cennych*. Wyd. Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku.
- Kiryłuk H., Borkowska-Niszczota M., 2005. *Turystyka zrównoważona* [w:] Poskrobko B. (red.), *Zarządzanie turystyką na obszarach przyrodniczo cennych*. Wyd. Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku.
- Klamut M., 1994. *Innowacje a rozwój lokalny* [w:] Winiarski B., Patrzalek L. (red.), *Promowanie rozwoju lokalnego i regionalnego*. Wyd. Fundacja Rozwoju Demokracji Lokalnej, Warszawa.
- Klamut M., 2002. Wpływ Unii Europejskiej na generowanie zmian strukturalnych w gospodarce polskich regionów [w:] Miszewska B., Furmankiewicz M. (red.), *Rozwój regionalny i lokalny a procesy globalizacji*. Wyd. MarMar, Wrocław.
- Klasik A., 2001. *Strategia konkurencyjna regionu* [w:] Klasik A., Kuźnik F. (red.), *Zarządzanie strategiczne rozwojem lokalnym i regionalnym*. Wyd. Akademii Ekonomicznej w Katowicach.
- Klasik A., 2002. *Strategie regionalne*. Wyd. Akademii Ekonomicznej w Katowicach.
- Klasik A., Kuźnik F., 2001. *Konkurencyjny rozwój regionów w Europie* [w:] Szymła Z. (red.), *Konkurencyjność miast i regionów*, Wyd. Akademii Ekonomicznej w Krakowie.
- Kociszewska I., 2000. *Ekologizacja polskiego rolnictwa* [w:] Fiedor B. (red.), *Problemy trwałego rozwoju*. Wyd. I-BiS, Sobótka–Wrocław.
- Kociszewski A., 1994. *Rola regionalizmu w podtrzymywaniu odrębności regionów kulturowych* [w:] Damrosz J., Konopka M. (red.), *Regiony kulturowe a nowa regionalizacja kraju*. Wyd. KODRITYK, Ciechanów.
- Kogut-Jaworska M., 2008. *Instrumenty interwencjonizmu lokalnego stymulowaniu rozwoju gospodarczego*. Wyd. CeDeWu, Warszawa.
- Kołodziejczyk D., 2001. *Sytuacja finansowa gmin jako czynnik rozwoju lokalnego*. *Samorząd Terytorialny*, nr 12.
- Kołodziejcki J., 1991. *Ekologiczne zasady gospodarowania przestrzenią* [w:] Mazur S. (red.), *Ekologiczne podstawy gospodarowania środowiskiem przyrodniczym*. Wyd. SGGW-AR, Warszawa.
- Komorowski J., 2005. *Kształtowanie poziomu atrakcyjności inwestycji w polityce rozwoju regionalnego* [w:] Kopczuk A., Proniewski M. (red.), *Atrakcyjność inwestycyjna regionu*. Wyd. Wyższej Szkoły Zarządzania i Finansów w Białymstoku.
- Korber M., 1996. *Die Kirchen als regionalpolitische Akteure* [w:] Peters U. (red.), *Regionen im Aufbruch*. Kettler Verlag GmbH, Bronheim.
- Korenik S., 2002. *Związki i relacje polityki regionalnej i polityki rozwoju lokalnego* [w:] Sobczak E. (red.), *Gospodarka lokalna w teorii i praktyce*. *Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu* nr 939. Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław.

- Korenik S., 2003. Dysproporcje w rozwoju regionów Polski – wybrane aspekty. Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu.
- Korenik S., 2011. Ewolucja teorii lokalizacji i teorii rozwoju regionalnego [w:] Korenik S., Zakrzewska-Półtorak A. (red.), *Teorie rozwoju regionalnego*. Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu.
- Kosiedowski W., 2001. Teoretyczne problemy rozwoju regionalnego [w:] Kosiedowski W. (red.), *Zarządzanie rozwojem regionalnym i lokalnym*. Wyd. Dom Organizatora, Toruń.
- Kot J., 2001. Rozwój regionalny i lokalny w warunkach globalizacji gospodarki [w:] Markowski T., Stawasz D., (red.), *Ekonomiczne i środowiskowe aspekty zarządzania rozwojem miast i regionów*. Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego.
- Kowalewski M., 2004. Przestrzeń jako zmienna w relacji człowiek-środowisko obszary socjologicznej analizy [w:] Majer A., Starosta P. (red.), *Wokół socjologii przestrzeni*. Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego.
- Kozak M., Pyszkowski A., 2000. Uwarunkowania rozwoju regionalnego Polski i podstawowe dylematy polskiej polityki regionalnej [w:] Klamut M., Cybulski L. (red.), *Polityka regionalna i jej rola w podnoszeniu konkurencyjności regionów*. Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu.
- Kozłowski S., 1994. Droga do ekorozwoju. Wyd. PWN, Warszawa.
- Kozłowski S., 1997. W drodze do ekorozwoju. Wyd. PWN, Warszawa.
- Kudłacz T., 1999. Programowanie rozwoju regionalnego. Wyd. PWN, Warszawa.
- Kulas-Klimaszewska I., Krukowski K., 2000. Rola samorządu terytorialnego w kształtowaniu przewagi konkurencyjnej regionu [w:] Kosiedowski W. (red.), *Konkurencyjność gospodarcza regionu w warunkach nowego ustroju terytorialno-administracyjnego*. Wyd. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Kulczyk-Dynowska A., 2012. Marketing terytorialny na obszarach chronionych [w:] Filipiak B. (red.), *Przestrzeń w nowych realiach gospodarczych*. Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu, nr 42.
- Kulczyk-Dynowska A., Przybyła K., 2012. Karkonoskie parki narodowe (Karkonoski Park Narodowy i Krkonošský národní park) a rozwój transgranicznej przestrzeni regionalnej [w:] Sobczak E., Raszkowski A. (red.), *Problemy rozwoju regionalnego*. Prace Naukowe UE nr 244. Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu.
- Kupidura A., 2011. Co to jest krajobraz? [w:] Kupidura A., Łuczewski M., Kupidura P., *Wartość krajobrazu*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Kupiec L., 2001. Przyrodnicze podstawy zagospodarowania przestrzennego [w:] Bołtromiuk A. (red.), *Gospodarowanie na obszarach chronionych*. Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku.
- Kupiec L., 2005. Atrakcyjność regionu a sposób rozprzestrzeniania się innowacji i rozwoju społeczno-gospodarczego [w:] Kopczuk A., Proniewski M. (red.), *Atrakcyjność inwestycyjna regionu*. Wyd. Wyższej Szkoły Zarządzania i Finansów w Białymstoku.
- Lakis V., 2005. Ocena możliwości powstania i rozwoju międzynarodowego regionu gospodarczego [w:] Kopczuk A., Proniewski M. (red.), *Atrakcyjność inwestycyjna regionu*. Wyd. Wyższej Szkoły Zarządzania i Finansów w Białymstoku.
- Legutko-Kobus P., 2007. Partycypacja społeczna w konstruowaniu dokumentów zrównoważonego rozwoju na przykładzie Lubelszczyzny [w:] Graczyk A. (red.) *Teoria i praktyka zrównoważonego rozwoju*. Wyd. Eko-Press, Białystok–Wrocław.

- Leśniewski M.A., 2010. Zrównoważony rozwój a konkurencyjność gmin. Wyd. Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego, Kielce.
- Lewczuk J. 2002. Komponenty rozwoju regionu transgranicznego (na przykładzie województwa podlaskiego) [w:] Bocian A.F. (red.), *Rozwój regionalny a wzrost gospodarczy*. Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku.
- Lorek E., 2008. Problemy wdrażania zrównoważonego rozwoju transportu w warunkach gospodarki polskiej [w:] Słodczyk J., Rajchel D. (red.), *Przekształcenia strukturalne miast i zrównoważony rozwój gospodarki miejskiej*, Wyd. Uniwersytetu Opolskiego.
- Lorek E., 2011. Znaczenie struktur klastrowych jako narzędzi wzmacniających konkurencyjność i innowacyjność gospodarki [w:] Graczyk A. (red.), *Kształtowanie zrównoważonego rozwoju w reakcji na kryzys globalny*. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu* nr 225. Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu.
- Lorek E., Gierczycka J., 2010. Edukacja na rzecz zrównoważonego rozwoju w śląskich szkołach wyższych [w:] Borys T. (red.), *Edukacja dla zrównoważonego rozwoju*. Tom I Edukacja dla ładu zintegrowanego. Wyd. *Ekonomia i Środowisko*, Białystok–Wrocław.
- Lorek E., Sobol A., 2011. Wdrażanie zrównoważonego rozwoju w gminach śląskich [w:] Graczyk A. (red.), *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu* nr 229, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu.
- Lubczyński L., 2000. Ochrona przyrody w Polsce i na świecie [w:] *Polskie parki narodowe na weekend*. Wyd. Pascal, Bielsko-Biała.
- Łucewicz J., 2002. Współczesne determinanty zarządzania kadrami [w:] Listwan T. (red.) *Zarządzanie kadrami*, C.H.Beck, Warszawa.
- Madej T., 2002. *Gospodarka a środowisko przyrodnicze*. Wyd. Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Majcher P., 2005. Związki turystyki z ochroną środowiska przyrodniczego. *Aura* nr 8.
- Malik K., 2004. Efektywność zrównoważonego i trwałego rozwoju w wymiarze lokalnym i regionalnym. Wyd. Instytut Śląski, Opole.
- Malik K., 2011. Ewaluacja polityki rozwoju regionu. Metody, konteksty i wymiary rozwoju zrównoważonego. Wyd. Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, *Studia* Tom CXXXV.
- Malisz B., 1984. *Podstawy gospodarki i polityki przestrzennej*. Wyd. Ossolineum, Wrocław.
- Malisz B., 1985. *Gospodarka i polityka przestrzenna* [w:] Reguński J. (red.), *Planowanie przestrzenne*. Polskie Wyd. Ekonomiczne, Warszawa.
- Mańkowski T., 2009. Konkurencyjność regionów [w:] Meyer B, Milewski D. (red.), *Strategie rozwoju turystyki w regionie*. Wyd. PWN, Warszawa.
- Mańkowski T., 2009. Region i rozwój regionalny [w:] Meyer B., Milewski D. (red.), *Strategie rozwoju turystyki w regionie*, Wyd. PWN, Warszawa.
- Mańkowski T., 2009. Turystyka jako determinanta rozwoju regionalnego [w:] Meyer B., Milewski D., (red.), *Strategie rozwoju turystyki w regionie*. Wyd. PWN, Warszawa.
- Markowska M., 2002. Czynniki rozwoju regionalnego [w:] Sobczak E. (red.), *Gospodarka lokalna w teorii i praktyce*. *Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu* nr 939. Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu.
- Markowski T., 2001. Konkurencyjność regionów [w:] Markowski T., Stawasz D., (red.), *Ekonomiczne i środowiskowe aspekty zarządzania rozwojem miast i regionów*. Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego.

- Marszałkowska M., 2000. Ekorozwój a konkurencyjność regionów [w:] Klamut M., Cybulski L. (red.), *Polityka regionalna i jej rola w podnoszeniu konkurencyjności regionów*. Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu.
- Matczak P., 2001. Lokalne protesty na tle ochrony środowiska [w:] Buczkowski P., Matczak P. (red.), *Konflikt nieunikniony*. Wyd. Wyższej Szkoły Bankowej, Poznań.
- Mazur E., 2007. Środowisko przyrodnicze jako podstawa bytu i działalności człowieka [w:] Małachowski K. (red.), *Gospodarka a środowisko i ekologia*. Wyd. CeDeWu, Warszawa.
- Mazurski K.R., 2000. *Ekonomiczne aspekty regionalistyki*. Oficyna Wydawnicza Sudety, Wrocław.
- Merski J., 2002. *Turystyka kwalifikowana*. Wyd. Druk-Tur, Warszawa.
- Mierzejewska L., 2010. *Rozwój zrównoważony miast*. Wyd. Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań.
- Mikuła B., 2002. *W kierunku organizacji inteligentnych*. Wyd. Antykwa, Kraków.
- Misiewicz E., 2004. Specjalne strefy ekonomiczne a rozwój regionalny (na przykładzie Suwalskiej SSE) [w:] Bocian A.F. (red.), *Rozwój regionalny a procesy globalizacji*. Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku.
- Miszczak K., 2002. Tworzenie sieci jako współczesny wyznacznik rozwoju społeczno-gospodarczego [w:] Miszewska B., Furmankiewicz M. (red.), *Rozwój regionalny i lokalny a procesy globalizacji*. Wyd. MarMar, Wrocław.
- Mlicki M., 1992. *Konflikty społeczne*. Wyd. PAN, Warszawa.
- Moczydłowska J., 2005. Kapitał ludzki jako czynnik atrakcyjności inwestycyjnej Podlasia [w:] Kopczuk A., Proniewski M. (red.), *Atrakcyjność inwestycyjna regionu*. Wyd. Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania w Białymstoku.
- Mync A., 1998. Instytucjonalne aspekty innowacyjności regionalnej [w:] Kukliński A., Pawłowska K. (red.), *Innowacja – Edukacja – Rozwój regionalny*. Wyd. RIM Press, Nowy Sącz.
- Niezgoda A., 2010. Zmiany społeczno-kulturowe a rozwój turystyki zrównoważonej [w:] Wilczyńska K. (red.), *Gospodarka turystyczna w XXI wieku*. Wyd. Naukowe Wyższej Szkoły Handlu i Usług w Poznaniu.
- Niezgoda D., 2003. Konkurencyjność jako element strategii rozwoju regionu [w:] *Polityka regionalna a kształtowanie strategii rozwoju Podkarpacia*. Materiały konferencyjne VII Międzynarodowej konferencji Naukowej w Jarosławiu.
- Noga M., 2000. Sustainable development i paradygmat współczesnej neoklasycznej ekonomii [w:] Fiedor B. (red.), *Problemy trwałego rozwoju*. Wyd. I-BiS, Wrocław.
- Nowińska-Łaźniewska E. 2002. Regionalne strategie innowacyjne wyzwaniem i szansą polskich regionów w kontekście procesów integracyjnych. *Studia Regionalne i Lokalne*, nr 2–3.
- Nowińska-Łaźniewska E., 2004. Relacje przestrzenne w Polsce w okresie transformacji w świetle teorii rozwoju regionalnego. Wyd. Akademii Ekonomicznej w Poznaniu.
- Obrębalski M., 2002. Rozwój regionalny – identyfikacja, pomiar i ocena [w:] Sobczak E. (red.), *Gospodarka lokalna w teorii i praktyce*. Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu nr 939. Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu.
- Obrębalski M., 2006. Mierniki rozwoju regionalnego [w:] Strahl D. (red.), *Metody oceny rozwoju regionalnego*. Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu.

- Oleński J., 2002. Infrastruktura informacyjna państwa jako podstawa rozwoju regionalnego i samorządności lokalnej [w:] Bocian A.F. (red.), *Rozwój regionalny a wzrost gospodarczy*. Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku.
- Oleński J., 2004. Wpływ globalizacji na rozwój społeczny i ekonomiczny regionów – problemy metodologiczne [w:] Bocian A.F. (red.), *Rozwój regionalny a procesy globalizacji*. Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku.
- Omelanduk A.J., 1994. Region, regionalne towarzystwa, regionalizacja kraju [w:] Damrosz J., Konopka M. (red.), *Regiony kulturowe a nowa regionalizacja kraju*. Wyd. KODRTK, Ciechanów.
- Ostrowska B., 1997. Funkcje turystyczne wielkich miast [w:] Szymła Z. (red.), *Problemy gospodarki regionalnej*. Wyd. Akademii Ekonomicznej w Krakowie.
- Parteka T., 2005. Regiony i system terytorialny [w:] Brodecki Z. (red.), *Regiony*. Wyd. LexisNexis, Warszawa.
- Parysek J., 2001. *Podstawy gospodarki lokalnej*. Wyd. Naukowe UAM, Poznań.
- Passella E., 2002. Kształcenie jako nowoczesny czynnik rozwoju lokalnego i regionalnego [w:] Szołek K. (red.), *Aglomeracja miejska i jej znaczenie dla konkurencyjności miast i regionów*. Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu.
- Pawłaczyk P., Jermoczek A., 2000. *Poradnik lokalnej ochrony przyrody*. Wyd. Lubuskiego Klubu Przyrodników, Świebodzin.
- Pawlak Z., 2002. *Ochrona środowiska dla ekonomistów*. Wyd. INTER-INFORM, Poznań.
- Pawlicz A., 2009. Zrównoważony rozwój jako podstawa rozwoju turystyki w regionie [w:] Meyer B., Milewski D. (red.), *Strategie rozwoju turystyki w regionie*. Wyd. PWN, Warszawa.
- Pawłowska K., Swaryczewska M., 2002. *Ochrona dziedzictwa kulturowego*. Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Penc J., 2001. *Kreowanie zachowań w organizacji*. Wyd. Placet, Warszawa.
- Perło D., Perło D., 2002. Analiza wpływu dochodów regionu na poziom jego rozwoju – model miękkiej [w:] Bocian A.F. (red.), *Rozwój regionalny a wzrost gospodarczy*. Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku.
- Petrykowski P., 2003. *Edukacja regionalna*. Wyd. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Piątkowski P., 2004. Infrastruktura transportowa a konkurencyjność regionu w globalnej gospodarce [w:] Bocian A.F. (red.), *Rozwój regionalny a procesy globalizacji*. Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku.
- Pietrzyk I., 2000. Konkurencyjność regionów w ujęciu Komisji Europejskiej [w:] Klamut M., Cybulski L. (red.), *Polityka regionalna i jej rola w podnoszeniu konkurencyjności regionów*. Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu.
- Pietrzyk I., 2006. *Polityka regionalna Unii Europejskiej*. Wyd. PWN, Warszawa.
- Piontek B., Piontek F., Piontek W., 1997. *Ekorozwój i narzędzia jego realizacji*. Wyd. Ekonomia i Środowisko, Białystok.
- Piwiński J., Szewczyk R., 2010. Monitorowanie i prognozowanie priorytetowych innowacyjnych technologii dla zrównoważonego rozwoju woj. Mazowieckiego (foresight Mazovia) [w:] Klasik A., Markowski T. (red.), *Foresight regionalny i technologiczny pierwsze doświadczenia polskich regionów*. Studia, Tom CXXVII, Wyd. Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, Warszawa.
- Podczarski S., 1997. *Strategiczne kierunki restrukturyzacji gospodarki regionalnej*. Wyd. Politechniki Częstochowskiej.

- Pogodzińska-Mizdrak E., 2005. Czynniki wzrostu konkurencyjności regionów w Polsce a polityka regionalna Unii Europejskiej [w:] Kopczuk A., Proniewski M. (red.), *Atrakcyjność inwestycyjna regionu*. Wyd. Wyższej Szkoły Zarządzania i Finansów w Białymstoku.
- Popławski Ł., 2009. Uwarunkowania ekorozwoju gmin wiejskich na obszarach chronionych województwa świętokrzyskiego. Wyd. PWN, Warszawa.
- Popławski T., Modzelewska K., 2005. Promocja jako istotny element strategii rozwoju powiatu i planu rozwoju lokalnego na przykładzie powiatu łomżyńskiego [w:] Kopczuk A., Proniewski M. (red.), *Atrakcyjność inwestycyjna regionu*. Wyd. Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania w Białymstoku.
- Poskrobko B., 1998. *Zarządzanie środowiskiem*. Polskie Wyd. Ekonomiczne, Warszawa.
- Poskrobko B., 2007. *Idea trwałego i zrównoważonego rozwoju* [w:] Poskrobko B. (red.), *Zarządzanie środowiskiem*. Polskie Wyd. Ekonomiczne, Warszawa.
- Poskrobko B., Poskrobko T., 2012. *Zarządzanie środowiskiem w Polsce*. Polskie Wyd. Ekonomiczne, Warszawa.
- Potocki A., 2005. *Konflikty w organizacji* [w:] Potocki A. (red.), *Zachowania organizacyjne*. Wyd. Difin, Warszawa.
- Potoczek A., 2003. *Polityka regionalna i gospodarka przestrzenna*. Wyd. Agencja TNOiK, Toruń.
- Przybyła Z., 1996. *Region transgraniczny a bieguny integracji* [w:] Cybulski L., Gogolewska J. (red.), *Postęp w integracji europejskiej a rozwój regionów*. Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu.
- Przygodzki Z., 2007. *Region w ujęciu ekonomicznym* [w:] Chądzyński J., Nowakowska A., Przygodzki Z. (red.), *Region i jego rozwój w warunkach globalizacji*. Wyd. CeDeWu, Warszawa.
- Przygodzki Z., 2011. *Region wiedzy – wiedza i kapitał ludzki a rozwój regionu* [w:] Nowakowska A., Przygodzki Z., Sokołowicz M. (red.), *Region w gospodarce opartej na wiedzy*. Wyd. Difin, Warszawa.
- Radecki W., 1993. *Ustawa o ochronie przyrody a samorząd terytorialny*. Wyd. Samorządowe Fundacji Rozwoju Demokracji Lokalnej, Warszawa.
- Radecki W., 2005. *Problematyka prawna obszarów Natura 2000* [w:] Zielińska A. (red.), *Natura 2000 w Euroregionie Nysa*. Wyd. Alex, Jelenia Góra.
- Regulski J., Kocon W., Ptaszyńska-Wołockowicz M., 1988. *Władze lokalne a rozwój gospodarczy*. Polskie Wyd. Ekonomiczne, Warszawa.
- Richling A., Solon J., 1996. *Ekologia krajobrazu*. Wyd. PWN, Warszawa.
- Robbins S.P., 1998. *Zachowania w organizacji*. Polskie Wyd. Ekonomiczne, Warszawa.
- Rogall H., 2010. *Ekonomia zrównoważonego rozwoju*. Wyd. ZYSK i S-ka, Poznań.
- Rozkowska B., 2001. *Alternatywne formy gospodarowania na obszarach chronionych subregionu Puszczy Białowieskiej* [w:] Bołtromiuk A. (red.), *Gospodarowanie na obszarach chronionych*. Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku.
- Rouba H., 2001. *Geneza i istota koncepcji rozwoju zrównoważonego* [w:] Markowski T., Stawasz D. (red.), *Ekonomiczne i środowiskowe aspekty zarządzania rozwojem miast i regionów*. Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego.
- Rouba H., 2004. *Podstawy polityki ekologicznej* [w:] Stawasz D. (red.), *Ekonomiczno-organizacyjne uwarunkowania rozwoju regionu – teoria i praktyka*. Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego.

- Rudolf W., 2005. Rola marketingu terytorialnego w budowaniu przewagi konkurencyjnej regionu [w:] Wilmańska-Sosnowska S. (red.), Rola nauk o zarządzaniu w kreowaniu społeczeństwa opartego na wiedzy. Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego.
- Rykiel Z., 1998. Skutki przestrzenne przystąpienia Polski do Unii Europejskiej [w:] Kulkiński A., Pawłowska K. (red.), Innowacja-Edukacja-Rozwój regionalny. Wyd. Wyższej Szkoły Biznesu, Nowy Sącz.
- Rykiel Z., 2000. Globalizacja, unionizacja i regionalizacja polskiej przestrzeni. *Studia Regionalne i Lokalne*, nr 4.
- Sauerborn K., 1996. Die regionalisierung der Wirtschaft als Beitrag zu einer nachhaltigen Entwicklung [in:] Peters U. (eds.), *Regionen im Aufbruch*. Ketteler Verlag GmbH, Bornheim.
- Senge P., 2002. Piąta dyscyplina. Wyd. Oficyna Ekonomiczna, Kraków.
- Sikorski Cz., 2005. Język konfliktu. Wyd. C.H. Beck, Warszawa.
- Sokółska J., 2001. Produkt markowy jako czynnik rozwoju lokalnego – doświadczenia z realizacji projektu Tereny, ludzie, produkty [w:] Bołtromiuk A. (red.), *Gospodarowanie na obszarach chronionych*. Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku.
- Sommer J., 1991. Prawne uwarunkowania wdrożenia zasad ekologicznych gospodarowania środowiskiem przyrodniczym [w:] Mazur S. (red.), *Ekologiczne podstawy gospodarowania środowiskiem przyrodniczym*. Wyd. SGGW-AR, Warszawa.
- Strahl D., 2002. Konkurencyjność regionów w przestrzennych strategiach rozwojowych [w:] Sobczak E. (red.), *Gospodarka lokalna w teorii i praktyce*. Prace Naukowe AE we Wrocławiu nr 939. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu.
- Strahl D., 2005. Miara konkurencyjności regionu zorientowana na przyszłość [w:] Rapacz A. (red.), *Problemy konkurencyjności regionów i przedsiębiorstw*. Wyd. Akademii Ekonomicznej, Wrocław.
- Strużycki M., 2011. Aspekty ekologiczne w zarządzaniu przedsiębiorstwami w regionie [w:] Strużycki M. (red.), *Przedsiębiorstwo, region, rozwój*. Wyd. Difin, Warszawa.
- Stuczyński M., 2010. Wykorzystanie potencjału obszarów cennych przyrodniczo w turystyce i rekreacji [w:] Wilczyńska K. (red.) *Gospodarka turystyczna w XXI wieku*. Wyd. Naukowe Wyższej Szkoły Handlu i Usług w Poznaniu.
- Szewczuk A., 2005. Rozwój lokalny i regionalny jako przedmiot badań naukowych [w:] Filipiak B., Kogut M., Szewczuk A., Zioło M., (red.) *Rozwój lokalny i regionalny*. Wyd. Fundacji na Rzecz Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Szlachta J., 1992. Interwencjonizm państwa w przebieg procesów rozwoju regionalnego w świetle doktryny neokeynesowskiej i neoliberalnej [w:] Winiarski B. (red.), *Polityka regionalna w warunkach gospodarki rynkowej*. Wyd. PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Szlachta J., 1993. Rozwój regionalny Polski w warunkach transformacji gospodarczej. Wyd. Fundacji im. F. Eberta, Warszawa.
- Szromnik A., 2007. Marketing terytorialny. Wyd. Oficyna Wolters Kluwer, Kraków.
- Szymła Z., 2000. Determinanty rozwoju regionalnego. Wyd. Ossolineum, Wrocław.
- Śleszyński J., 1996. Przegląd polskich oszacowań strat spowodowanych degradacją środowiska [w:] Anderson G., Śleszyński J. (red.), *Ekonomiczna wycena środowiska przyrodniczego*. Wyd. *Ekonomia i Środowisko*, Białystok.
- Śleszyński J., 1999. Mierniki dobrobytu ekonomicznego – „trwałe” rachunki narodowe [w:] Borys T. (red.), *Wskaźniki ekorozwoju*. Wyd. *Ekonomia i Środowisko*, Białystok.

- Śliwa P., 2001. Czynniki wpływające na przebieg konfliktów w samorządach terytorialnych [w:] Buczkowski P., Mataczak P. (red.), *Konflikt nieunikniony*. Wyd. Wyższej Szkoły Bankowej, Poznań.
- Śliwińska M., 2001. Rola, przyczyny i skutki dominacji interesów indywidualnych nad ogólnospołecznymi w konfliktach środowiskowych [w:] Buczkowski P., Mataczak P. (red.), *Konflikt nieunikniony*. Wyd. Wyższej Szkoły Bankowej, Poznań.
- Ślusarczyk S. 2011. *Aktywność marketingowa małych i średnich przedsiębiorstw*. Wyd. Poltext, Warszawa.
- Tarno J., Sieniuc M., Sulimierski J., Wyporska J., 2002. *Samorząd terytorialny w Polsce*. Wyd. LexisNexis, Warszawa.
- Toczyński W., Mikołajczyk A., 2001. *Polityka regionalna*. Wyd. Gdańskiej Wyższej Szkoły Humanistycznej, Gdańsk.
- Tomaszewski K., 2007. *Regiony w procesie integracji europejskiej*. Wyd. Oficyna Wolters Kluwer business, Kraków.
- Turyńska A., 2002. Projekty RIS/RITTS jako stymulatory rozwoju regionów [w:] Miszewska B., Furmankiewicz M. (red.), *Rozwój regionalny i lokalny a procesy globalizacji*. Wyd. MarMar, Wrocław.
- Wajda A., 2003. *Organizacja i zarządzanie*. Polskie Wyd. Ekonomiczne, Warszawa.
- Wąsikiewicz-Rusnak U., 2003. *Ekorozwój w strategii gospodarowania*. Wyd. Akademii Ekonomicznej w Krakowie.
- Wich U., 1992., *Rozwój regionalny i polityka regionalna w okresie zmian systemowo-ustrojowych w Polsce* [w:] Winiarski B. (red.), *Polityka regionalna w warunkach gospodarki rynkowej*. Wyd. PAN, Wrocław.
- Winiarski B., 1992. *Przesłanki, podmioty i instrumenty polityki regionalnej w gospodarce rynkowej* [w:] Winiarski B. (red.), *Polityka regionalna w warunkach gospodarki rynkowej*, Wyd. PAN, Wrocław.
- Wojtasiewicz L., 1977. *Rachunki przestrzenne i ich wykorzystanie w planowaniu i prognozowaniu rozwoju regionu*. Wyd. Akademii Ekonomicznej w Poznaniu.
- Woś B., 2002. *Regiony Europy w procesach globalizacji* [w:] Miszewska B., Furmankiewicz M. (red.), *Rozwój regionalny i lokalny a procesy globalizacji*. Wyd. MarMar, Wrocław.
- Woźniak A., 1994. *Turystyka w Polsce – jeden czy wiele modeli?* [w:] Deja W. (red.), *Turystyka jako czynnik edukacji i rozwoju społeczno-gospodarczego*. Wyd. Krajowego Instytutu Badań Samorządowych, Poznań.
- Wódcz J., 2001. *Prospektywna definicja regionu w odniesieniu do nowych polskich województw – szkic socjopolityczny* [w:] Szczepański S. (red.), *Jaki region? Jaka Polska? Jaka Europa?* Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Wrana K., 2001. *Zarządzanie strategiczne w budowaniu konkurencyjności wielkich miast* [w:] Szymła Z. (red.), *Konkurencyjność miast i regionów*. Wyd. Akademii Ekonomicznej w Krakowie.
- Wysocka E., 2000. *Przestrzenny wymiar konkurencyjności* [w:] Kosiedowski W. (red.), *Konkurencyjność gospodarcza regionu w warunkach nowego ustroju terytorialno-administracyjnego*. Wyd. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Zeman-Miszewska E., 2001. *Wspólnota lokalna wobec konkurencji międzyregionalnej – podstawy marketingu terytorialnego*. Samorząd Terytorialny nr 11.
- Ziemiewicz K., 1999. *Współczesne koncepcje i metody zarządzania*. Polskie Wyd. Ekonomiczne, Warszawa.

- Zioło M., 2005. Czynniki kształtujące wzrost konkurencyjności gmin, powiatów i regionów [w:] Filipiak B., Kogut M., Szewczuk A., Zioło M., (red.), *Rozwój lokalny i regionalny*. Wyd. Fundacji na Rzecz Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Zioło Z., 2001. *Konkurencyjność miast w układach przestrzennych* [w:] Szymła Z. (red.), *Konkurencyjność miast i regionów*. Wyd. Akademii Ekonomicznej w Krakowie.
- Żylicz T., 1989. *Ekonomia wobec problemów środowiska przyrodniczego*. Wyd. PWN, Warszawa.
- Żylicz T., 2004. *Ekonomia środowiskowa i zasobów naturalnych*. Polskie Wyd. Ekonomiczne, Warszawa.

AKTY PRAWNE

1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.)
2. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. z 2004 r. Nr 92, poz. 880 z późn. zm.)
3. Ustawa z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych (Dz.U. z 1995 r. Nr 16, poz. 78 z późn. zm.)
4. Ustawa z dnia 28 września 1991 r. o lasach (Dz.U. z 1991 r. Nr 101, poz. 444 z późn. zm.)

STRONY INTERNETOWE

- www.pomerania.org.pl/old/_0111_pomerania_euroregiony.htm [data pobrania 2011-12-06]
- www.fzpp.pl/index.php?id=12 [data pobrania 2013-04-26]
- www.cikpn.kpnmab.pl/o-projekcie.html [data pobrania 2013-04-12]
- www.mos.gov.pl/arttykul/2477_narodowa_strategia_educacji_ekologicznej/403_narodowa_strategia_educacji_ekologicznej.html [data pobrania 2013-04-26]

SPIS RYSUNKÓW

Rysunek 1. Mechanizm ekologizacji gospodarki

Rysunek 2. Działalność KPN i KRNAP – realizowane funkcje, ich odbiorcy i efekty w regionie

SPIS TABEL

Tabela 1. Stare i nowe koncepcje rozwoju regionalnego

Tabela 2. Czynniki rozwoju regionu i bodźce je wspierające

Tabela 3. Wymiary rozwoju regionalnego oraz ich wyróżniki

Tabela 4. Metoda genewska

Tabela 5. Mierniki oceny wyposażenia terytorium w infrastrukturę podstawową

Tabela 6. Atrybuty konkurencyjności regionów

Tabela 7. Proponowana typologia metod pośredniej wyceny środowiska

Tabela 8. Formularz opisu podstaw i skutków decyzji człowieka

Tabela 9. Zakresy dopuszczalnej działalności człowieka na obszarach chronionych

REGIONAL DEVELOPMENT IN PROTECTED AREAS

S u m m a r y

Regional development is a process which is the subject of constant research. The wealth of theory explaining the phenomenon, their evolution as well as changes in the perception of the key factors of development shows the complexity of these issues. The only constant and unchanging thing is that this process take place in space – while the manner of its perception is changing.

Part I is devoted to the issues of regional development. Selected definitions of the concept of region have been presented, the criteria of regions delimitations, as well as regions' functions. Then a review of the selected concepts of regional development was made – with particular regard to the effect of the phenomenon of globalization and the concept of sustainability. In the remainder of this work factors of regional development and method of measurement and identification of the development process were described. Characteristic discriminants of each development dimensions were specified, i.e. social-cultural dimension, natural environment dimension, infratechnical dimension, the economic and spatial dimensions whilst pointing out to problematic character of measurement created by qualitative nature of certain characteristics. Then the phenomenon of the competitiveness of regions was analyzed – an overview of the definition of competitiveness was presented, the so-called pyramid of competitiveness and role of knowledge in the building of the competitiveness of the region. The issue of space and spatial conflicts ends part I of this publication.

Part II presents the characteristics the role of natural resources in the development of the region. The author also pointed the combining economic objectives, environmental protection and social development is possible, but requires adequate knowledge. Knowledge of the idea of sustainable development enables later acceptance of its rules. In this part the author presents also issues related to establishment and operation of cross-border region on the basis of natural resources.

Part III covers the issues of the role of protected areas in the development of the region. In this part the multi-dimensional characteristic of forms of nature protection was done – with particular regard to the national parks, wildlife, landscape parks, the areas of protected landscape and Nature 2000. The issue of the other functions of protected areas was mentioned i.e. scientific, tourism, educational and cultural-historical function, as well as the consequences of lack of environmental education. The author also pointed the need to distinguish between the concepts of “nature protection” and “environmental protection”. Then the connections between the two sciences – economics and ecology were presented. Spatial of protected areas ends these considerations – their role in stimulating regional development and creating the concept of territorial marketing.

Key words: protected area, regional development, sustainable development

ROZWÓJ REGIONALNY NA OBSZARACH CHRONIONYCH

Streszczenie

Rozwój regionalny to proces będący przedmiotem nieustannych badań. Bogactwo teorii wyjaśniających ww. zjawiska, ich ewolucja, a także zmiany w zakresie postrzegania kluczowych czynników rozwoju wskazują na złożoność omawianych zagadnień. Stałym i niezmiennym jest jedynie to, iż omawiane procesy zachodzą w przestrzeni – przy czym zmienia się sposób jej postrzegania. Aktualnie uważa się, że przestrzenią – w związku z jej ograniczonością – należy nie tylko gospodarować, ale i chronić ją przed nadmierną antropopresją. Celem głównym niniejszej pracy jest ukazanie rozwoju regionalnego w kontekście obszarowych form ochrony przyrody.

Część I poświęcona jest zagadnieniom rozwoju regionalnego. Zaprezentowane zostały wybrane definicje pojęcia region, kryteria delimitacji regionów, a także funkcje jakie pełnią regiony. Następnie dokonano przeglądu wybranych koncepcji rozwoju regionalnego – ze szczególnym uwzględnieniem wpływu zjawiska globalizacji oraz koncepcji ekorozwoju. W dalszej części niniejszej pracy opisano czynniki rozwoju regionalnego oraz sposób pomiaru i identyfikacji procesu rozwoju. Wyprecyzowano charakterystyczne wyróżniki poszczególnych wymiarów rozwoju, tj. wymiaru społeczno-kulturowego, wymiaru środowiska naturalnego, wymiaru infratechnicznego, wymiaru gospodarczego oraz wymiaru przestrzennego, wskazując jednocześnie na problematyczność pomiaru wywołaną jakościowym charakterem niektórych cech. Następnie analizie poddano zjawisko konkurencyjności regionów – przedstawiono przegląd definicji konkurencyjności, tzw. piramidę konkurencyjności oraz rolę wiedzy w budowaniu konkurencyjności regionu. Część I niniejszej publikacji kończy problematyka przestrzeni i konfliktów przestrzennych.

Część II prezentuje charakterystykę roli zasobów naturalnych w rozwoju regionu. Autorka zwraca uwagę, że połączenie wskazań wynikających z realizacji celów ekonomicznych, celów ochrony środowiska oraz celów społecznych jest możliwe, ale wymaga odpowiedniej wiedzy. Wiedza na temat idei zrównoważonego rozwoju umożliwia późniejszą akceptację jej reguł. W tej części autorka prezentuje także kwestie związane z utworzeniem regionu transgranicznego opartego na zasobach naturalnych.

Część III obejmuje zagadnienia roli obszarów chronionych w rozwoju regionu. W niniejszej części dokonano wielowymiarowej charakterystyki form ochrony przyrody – ze szczególnym uwzględnieniem parków narodowych, rezerwatów przyrody, parków krajobrazowych, obszarów chronionego krajobrazu oraz obszarów Natura 2000. Poruszono kwestię pozostałych funkcji obszarów chronionych, tj. funkcję naukową, funkcję turystyczną, funkcję dydaktyczno-edukacyjną i funkcję kulturalno-historyczną, a także konsekwencje braku edukacji ekologicznej. Autorka wskazała również na konieczność rozróżniania pojęć „ochrona przyrody” oraz „ochrona środowiska”. Następnie przedstawiono zależności występujących na styku dwóch nauk – ekonomii i ekologii. Scharakteryzowano konflikty przestrzenne związane z obszarowymi formami ochrony przyrody. Rozważania kończy próba ukazania potencjału obszarów chronionych – ich roli w stymulowaniu rozwoju regionalnego oraz tworzeniu koncepcji marketingu terytorialnego.

Słowa kluczowe: obszar chroniony, rozwój regionalny, rozwój zrównoważony